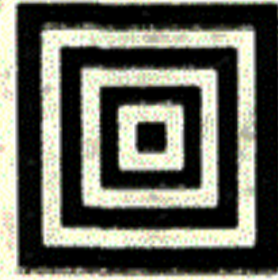

Γ. ΣΚΛΗΡΟΥ

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΔΙΕΘΝΟΥΣ
ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΟΣ
■
ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Ε.Υ.Δ. της Κ.ε.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Γ. ΣΚΛΗΡΟΥ

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΕΝΤΡΟΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝΚΑΓΑΛΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

**ΕΙΣΑΓΩΓΗ — ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΘΑΝΑΣΗ ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ**

ΤΟΜΟΣ Α'

ΑΘΗΝΑ

1971

★ **ΕΞΩΦΥΛΛΟ:** Φωτογραφία του Συγγραφέα.

★ **ΟΠΙΣΘΟΦΥΛΛΟ:** Φωτοτυπία χειρογράφου Γ. Σκληρο υ.

★ Διατηρήθηκε πιστά ή ὀρθογραφία τοῦ συγγραφέα.

Θεσσαλονίκη : Ἑρμοῦ 44 τηλ. 29493

Ἀθήνα : Ἰπποκράτους 32 τηλ. 618921

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α. Ο Γ. ΣΚΛΗΡΟΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Λίγες μορφές τῆς Νεοελληνικῆς Ἱστορίας κρίθηκαν τόσο διαφορετικὰ κι' ἀνόμοια ὅσο ὁ Γ. Σκληρός. Πέρασαν περίπου ἑξήντα χρόνια ἀπ' τὴν ἐποχὴ (1907) ποὺ μᾶς ἔδωσε τὴν πρώτη μελέτη: «Τὸ Κοινωνικό μας Ζήτημα». Πολλές οἱ γνώμες ποὺ διατυπώθηκαν γιὰ τὸ ἀτομό του, γιὰ τὸ ἔργο του, γιὰ τὴν ἐπίδρασή του στὴν Νεοελληνικὴ Κοινωνία. Ὁ καθηγητὴς Ν. Βέης θεωρεῖ τὸν Σκληρὸ ὡς «τὸν πρῶτον εἰς τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν Ἱστορίαν μας, ὁ ὁποῖος ἐπεχείρησε νὰ ἀνατάμη ἐπιστημονικῶς τὴν κατάστασιν τῆς χώρας ἀπὸ ἱστοριο-ὕλιστικῆς σκοπιᾶς, ὡς καὶ τὸν πρῶτον διατυπώσαντα ἱστορικὰς κρίσεις περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι κοινωνικῶν δυνάμεων».

Ὁ παιδαγωγὸς Α. Δελμούζος παροτρύνει «Διαβάστε τον καὶ θὰ σᾶς ἀναγκάσῃ ἢ νὰ τὸν παραδεχθῆτε ἢ νὰ τὸν πολεμήσετε»

Ὁ Ν. Γιαννιδὸς σημειώνει: «στὰ βιβλία τοῦ Σκληροῦ βλέπουμε τὴν πρώτη ἀληθινὴ, ρεαλιστικὴ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, καὶ στὸν Σκληρὸ τὸν ὁδηγὸ πρὸς μία νέα Ἑλλάδα, συγχρονισμένη μὲ τὴν ὅλη πολιτισμένη ἀνθρωπότητα.»

Ἀκόμη καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Χρῦσανθος ὁ «ἀπὸ Τραπεζοῦντος» συντοπίτης καὶ συσπουδαστὴς τοῦ Γ. Σκληροῦ στὴν Γερμανία, γράφει: «Ἦτο ὁ Σκληρὸς ἰσχυρὰ φυσιογνωμία καὶ δεινὸς συζητητὴς» καὶ πιὸ κάτω σημειώνει «... Ὅμιλοῦμεν περὶ τοῦ Γ. Σκληροῦ, ὁ ὁποῖ-

ος δυστυχῶς φθίνει εις Κάϊρον. Κρίμα εις τὸ Ἕθνος τὸ ὁποῖον θὰ ἀπολέσῃ ἓνα νεοέλληνα δημιουργόν».

Ὁ Γιάννης Κορδάτος τόσο στὴν Ἱστορία τοῦ Ἐργατικοῦ Κινήματος, ὅσο καὶ στὴν Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος σημειώνει τὸν προδρομικὸ ρόλο τοῦ Σκληροῦ στὴν ἐξέταση τῶν κοινωνικῶν φαινομένων τῆς χώρας. Ἄν καὶ μέσα ἀπὸ τὴν δογματικὴ διόπτρα του διέκρινε ἓνα Σκληρὸ παραποιοτῆ τοῦ μαρξισμοῦ.

Αὐτὴ εἶναι ἡ μία κατηγορία ἀπόψεων. Γιὰ ἄλλους — ὅπως ὁ Ἰδᾶς (Ἰων Δραγούμης), ὁ Δ. Ζαχαριάδης, ὁ Π. Βλαστός, ὁ Μάρκος Τσιριμῶκος — ἡ ἀξία τοῦ Σκληροῦ εἶναι μικρότερη.

Τέλος ἄλλοι — κυρίως ἡ πνευματικὴ ἡγεσία τῆς «καθεστυκίας τάξεως» — ἂν δὲν τοῦ ἀρνοῦνται κάθε ἀξία, πασχίζουν νὰ τὸν ἀγνοοῦν.

Διακρίνεται ὕστερ' ἀπὸ ὅλα αὐτὰ πόσο δύσκολη εἶναι ἡ ἀντικειμενικὴ ἀξιολόγηση τοῦ Ἔργου τοῦ Σκληροῦ, ἂν προσπαθῆσῃ κανεὶς νὰ τὸν κρίνει εἴτε ἀπομακρύνοντάς τον ἀπὸ τὴν ἐποχὴ στὴν ὁποία ἔδρασε εἴτε ἀγνοώντας τὸ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο στὸ ὁποῖο σπρίχθηκε.

Ὅσο εἶναι κοινὴ παραδοχὴ ὅτι ἡ δράση καὶ τὸ ἔργο τοῦ Σκληροῦ, μοναδικὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ του, πλατύνει ὅλους τοὺς τομείους τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς δραστηριότητος. Γιὰ ἑκείνους, τοὺς συγγραφεῖς ἢ τοὺς ἄλλους, ἡγέτες, ποὺ ἐργάζονται σὲ μιὰ περιοχὴ ὅπως εἶναι ἡ περιοχὴ τῶν ἰδεῶν, καὶ πρῶτοι αὐτοὶ προσπαθοῦν ν' ἀνοίξουν δρόμο τότε καὶ τὰ λάθη καὶ οἱ «παραποιοήσεις» εἶναι κάτι τὸ ἀναπόφευκτο. Ἡ βαθμιαία προσαρμογὴ στὴ σκέψη τοῦ Σκληροῦ τῆς Ἑλληνικῆς πραγματικότητος καὶ παράλληλα ἡ προσήλωσή του στὴν ἀπόλυτη ἐφαρμογὴ τῆς θεωρίας, τὸν ἔφερε σὲ σύγκρουση μὲ τὴ νέα πραγματικότητα ποὺ δημιούργησε ἡ Ὀκτωβριανὴ Ἐπανάσταση στὴ Ρωσία. Γιὰ τὸν Σκληρὸ, τὸν Κάουτακῦ ἢ τὸν Πλεχάνωφ, μαθητῆς τοῦ ὁποίου ἦταν ὁ Σκληρός, δὲν ἦταν δυνατὴ ἄλλη πορεία πρὸς τὸ Σοσια-

λισμό, από κείνη ποῦχε προσδιορίσει ὁ Μάρξ καὶ ὁ Ἐνγκελς. Δὲν ἦταν δυνατό ἀπ' εὐθείας τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν φεουδαρχία στὸ Σοσιαλισμὸ χωρὶς τὸ πέρασμα ἀπὸ τὰ ἐνδιάμεσα στάδια τοῦ Βιομηχανικοῦ μετασχηματισμοῦ. Αὐτὴ ἡ δογματικὴ προσήλωση τοῦ Σκληροῦ στὰ «κείμενα» διαμόρφωσε τὴ στάση του ἀπέναντι στὰ Ρωσικὰ γεγονότα καὶ σὲ νεώτερες ἐργασίες του, (Φιλοσοφία τοῦ Πολέμου καὶ τῆς Εἰρήνης) ἔδωσε στὸ «Μαρξισμό του μίᾶ ὄψη σκληρὴ, σχεδὸν ξένη πρὸς τὸν Μαρξιστικὸ Οὐμανισμό». Ἄλλὰ καὶ ἡ παρεμβολὴ γιὰ τὴν ἐξέταση, συγκεκριμένα, τῶν Ἑλληνικῶν Κοινωνικῶν φαινομένων νέων παραγόντων λ.χ. τοῦ φυλετικοῦ, ἱστορικοῦ (Σύγχρονα προβλήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ) δημιούργησαν τὴν ἐντύπωση τῆς κάποιας ἀπομακρύνσεώς του ἀπὸ τὸν Μαρξισμό. Ὁ προσδιορισμὸς ὁμῶς τῶν χρονικῶν ὁρίων μέσα στὰ ὁποῖα ἔδρασε ἰδεολογικὰ καὶ δημιούργησε ὁ Σκληρὸς, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὸν Πρῶτο Παγκόσμιο Πόλεμο καὶ τὴν σύγχυση ποὺ προκάλεσε στὸ παγκόσμιο ἐργατικὸ κίνημα, μὲ συνέπεια τὴ διάσπασή του καὶ τὴ διαφορετικὴ ἰδεολογικὴ καὶ πρακτικὴ μεθόδευσι τοῦ ἀγῶνα του, ὑποβοηθεῖ ἀποτελεσματικὰ στὴν κριτικὴ τοποθέτησή μας ἀπέναντι στὸ ἔργο του.

Β' Ο Γ. ΣΚΛΗΡΟΣ ΚΑΙ Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ

Παράλληλα μὲ τὴν κίνηση γιὰ τὴν πολιτικὴ ἀποκατάσταση τοῦ Γένους πρὸς τὰ τέλη τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνα στὸν πνευματικὸ χῶρο τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ τρία ρεύματα εἶχαν ξεχωρίσει ποὺ συνέτειναν στὸν ἴδιο στόχο: Νὰ ἐτοιμάσουν μὲ τὴν μόρφωση τὴν ἀνάσταση τοῦ σκλαβωμένου Γένους. Καὶ στὰ τρία κεντρικὰ κατευθυντήρια γραμμὴ γιὰ τὴν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ ἦταν τὰ κλασσικὰ γράμματα. Τὸ πιὸ πλατὺ ρεῦμα ἦταν ὑποδουλωμένο στὴν βαριὰ κληρονομιά τῆς παράδοσής μας.

Οἱ ὁπαδοὶ του «ἀγνοοῦσαν τὸ νέο Ἑλληνισμό» τὸ

ζωντανό γλωσσικό όργανο τὸ περιφρονοῦσαν, γιατί ἦ-
ταν γέννημα τῆς σκλαβιάς», με τὰ μάτια καρφωμένα
στὸ παρελθὸν προσδοκοῦσαν μιὰ Ἑλλάδα «τῶν περα-
σμένων μεγαλείων».

Ἀντίθετα οἱ δημοτικιστὲς, βαθειὰ διαπρωτισμένοι ἀπὸ
τὸ δυτικὸ διαφωτισμὸ, ὄχι μόνον δὲν περιφρονοῦν τὴ
σύγχρονή τους πραγματικότητα, ἀλλὰ ἔχουν στρέψει σ'
αὐτὴ τὴν προσοχὴ τους καὶ ἀναγνωρίζουν τὴν βασικὴ
σημασία τοῦ ζωντανοῦ γλωσσικοῦ τῆς ὀργάνου καὶ προ-
σπαθοῦν νὰ τὸ καλλιεργήσουν καὶ τὸ ὑψώσουν σὲ γλῶσ-
σα γραπτή. Πιστεύουν ὅτι ἔτσι θὰ δώσουν στὸ γένος
μία οὐσιαστικὴ καὶ θετικὴ μὀρφωση καὶ ὅτι ἡ γνώση τῆς
σύγχρονης πραγματικότητας εἶναι τὸ κλειδί γιὰ τὴν ὀρ-
θὴ κατανόηση τῶν κλασσικῶν.

Ἀνάμεσα στὰ δυὸ ἀντιμαχόμενα αὐτὰ ρεύματα στά-
θηκε ὁ Κοραΐς καὶ χάραξε τὴν «μέσην ὁδόν». Ἀλλὰ ἡ
προσπάθεια γιὰ διόρθωση καὶ προσαρμογὴ τῆς ζωντανῆς
γλώσσας στὸ τυπικὸ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἀνοιξε καὶ
ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Κοραΐ τὸ δρόμο πρὸς τὸν ἀρχαϊ-
σμό. Τὸ κίνημα τῆς «μέσης ὁδοῦ» με τὴν πάροδο τοῦ
χρόνου συνταυτίστηκε μαζί του.

Ἡ ἐναρξη τοῦ Ἀγῶνα, οἱ διακηρύξεις τοῦ Fallme-
rayer: ὅτι οἱ Νεοἕλληνες δὲν ἔχουν φυλετικὴ συγγέ-
νεια με τοὺς ἀρχαίους, παρὰ κατάγονται ἀπὸ τοὺς Σλαύ-
ους, ὁ νεοκλασικισμὸς τῶν Βαυαρῶν, ποὺ κυβερνοῦν
τὴν Ἑλλάδα καθὼς καὶ ἡ Ἐκκλησία, καθορίζουν τὸ γλωσ-
σικὸ ἔνδυμα τοῦ νεοσύστατου Ἑλληνισμοῦ, μακριὰ ἀπὸ
τὴν πραγματικότητα. Δὲν μποροῦν ὅμως νὰ ἀποτρέψουν
τὴν ἀργή, ἔστω συνειδητοποίηση τῆς ἐνότητας τοῦ Ἑλ-
ληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἱστορικὴ Ἔρευνα (Παπαρηγόπου-
λος, Ζαμπέλιος κ.ἄ.) καὶ ἡ μελέτη τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων,
ἀπὸ Ἑλληνες καὶ ξένους καθορίζουν μιὰ νέα ὀπτικὴ γω-
νία γιὰ τὴν ἀντίκρουση τοῦ Ἑλληνισμοῦ σὰν μιᾶς ἀδιάκο-
πης συνέχειας. «Ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα, ζῆ μέσα στὴ σύγ-
χρονη με τὰ ἦθη τὰ ἔθιμα, τὶς παραδόσεις, τὰ δημοτι-

κά τραγούδια και τὸ πνεῦμα ποὺ καθρεφτίζουν (Ν. Πολίτης).

Ταυτόχρονα ὅμως ἡ ἀστική ἀνάπτυξη, μετὰ τὴν ἀνάπτυξη βιομηχανίας καὶ τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν μετὰ τὴν Δύση, καὶ τὴν συνακόλουθη ἀνοδο τοῦ πολιτιστικοῦ καὶ πνευματικοῦ ἐπιπέδου, δυναμώνει τὸ αἶτημα γιὰ Ἀλλαγὴ. Ἡ συντριβὴ τοῦ '97 ὑπῆρξε ἓνα σκληρὸ μάθημα αὐτογνωσίας. Τὸ Ἔθνος συνειδητοποίησε σχεδὸν αὐτόματα τὴν σύγχρονη πραγματικότητα καὶ ἀνοίξε τὰ μάτια του στὶς ἀπαιτήσεις της. Τὸ Κίνημα τοῦ «Νουμᾶ» μετὰ τὴν εἰκονοκλαστικὴ τακτικὴ του μπῆκε στὴν πρωτοπορία τοῦ ἀγῶνα γιὰ τὴν ΑΛΛΑΓΗ. Στὴν κρίσιμη ἀκριβῶς αὐτὴ στιγμὴ ἔδωσε τὸ παρὸν ὁ Σκληρός, μετὰ τὴν μικρὴ μελέτη του «Τὸ Κοινωνικὸ μας Ζήτημα» καὶ ξεκαθάρισε τὸ νεφέλωμα ποὺ ἐπικρατοῦσε στὶς τάξεις τῶν Δημοτικιστῶν. Ἄνοιξε τὸ πρῶτο σωτήριο ρῆγμα καὶ προσανατόλισε τὸ Δημοτικιστικὸ Κίνημα στὴ σωστὴ κατεύθυνση. Ὁ «Ἑλληνοκεντρισμὸς» τοῦ Δραγούμη τοῦ Πέτρου Βλαστοῦ κ.ἄ. — μία παραλλαγὴ τοῦ χτεσινοῦ κλασικισμοῦ — ἀντιμετωπίζεται ἐπιστημονικὰ καὶ σιγὰ - σιγὰ τὸ Δημοτικιστικὸ Κίνημα βρίσκει τὸν ἑαυτὸ του. Ἡ ἀναγέννηση τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ θὰ πραγματοποιηθῆ μόνο μετὰ τὸν «ἐκσυγχρονισμό του». Μετὰ τὴν παρακολούθηση δηλαδὴ τῶν κατακτήσεων τὶς ὁποῖες ἐπέτυχε ἡ Δύση στὸ διάστημα ποὺ ἡ πολύχρονη δουλεία ἐμπόδιζε τὸν Ἑλληνισμό νὰ ἔρθη σὲ ἐπαφὴ μαζί της. Ἡ δίχρονη συζήτηση στὸ «Νουμᾶ» (1907 — 1909) πάνω στὶς ἰδέες καὶ τὶς θέσεις τοῦ Σκληροῦ, ἔδρασε σὰν καταλύτης ἐμποδίζοντας τὶς νόθες «συζεύξεις». Ἡ λογοτεχνία ἀπὸ τὸ τέλμα τοῦ ρωμαντισμοῦ περνάει σὲ νέες μορφές ἐκφρασης. Ὁ Χατζόπουλος, ὁ Θεοτόκης, ὁ Παρορίτης καὶ πρὸ μπροστὰ ὁ Καρκαθίτσας εἰσάγουν τὶς κοινωνιστικὲς τάσεις. Ἡ σφραγίδα τοῦ Σκληροῦ εἶναι ἐκδηλὴ μιὰ ὀλόκληρη δεκαετία στὸ πνευματικὸ καὶ πολιτικὸ χῶρο. Ἀναλύει, καθοδηγεῖ, μάχεται.

Ἐὰν τὸ δημοτικιστικὸ κίνημα ὑποβοηθούμενο ἀπὸ

τὴν κριτικὴ καὶ τὶς ὑποδείξεις τοῦ Σκληροῦ καθώρισε τὴ σωστὴ «γραμμὴ πλεύσεως», τὸ νεογέννητο ἐργατικὸ κίνημα, πολλὰ ὀφείλει στὴν, ἔστω καὶ κάπως ἀκαδημαϊκὴ, δράση του. Ξεδιάλυνε τὶς αὐταπάτες καὶ οὐτοπιστικὰς θέσεις του. Ἐνόησε ὅτι οἱ οἰκονομικὲς μεταρρυθμίσεις δὲν εἶναι καὶ τόσο εὐκόλες, ὅσο οἱ πολιτικὲς. Ἐπομένως γιὰ τὴν «μεταρρύθμιση τοῦ καθεστώτος δὲν ἀρκεῖ μόνον ἡ ἀπαίτηση τοῦ δίκου ἀλλὰ καὶ ἡ συγκρότηση κοινωνικῆς δυνάμεις, ἡ ὁποία καὶ μόνη μπορεῖ νὰ δράσει ἀποτελεσματικὰ. Ἡ ὀργάνωση τῆς Ἐργατικῆς Τάξης καὶ ἡ συνειδητοποιήσεις τῆς δυνάμεις της ἦταν ὁ τελικὸς στόχος δράσης τοῦ Σκληροῦ. Καὶ δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι δύο χρόνια μετὰ τὴν κυκλοφορία τοῦ «Κοινωνικοῦ Ζητήματος» ξεσπᾷ ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1909 καὶ πέντε χρόνια ἀργότερα ἡ Ἑλληνικὴ Βουλὴ καχύποπτα φιλοξενεῖ τοὺς πρώτους σοσιαλιστὰς βουλευτὰς.

Γ. ΟΙ ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ

Στὸν πρόλογο τῆς μελέτης τοῦ «Τὰ Σύγχρονα Προβλήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ», ὁ Σκληρὸς εἶχε ἀναγγεῖλει τὴν ἐκδοσὴν σὲ ξεχωριστὸ τόμο τῶν διάσπαρτων ἐδῶ κι' ἐκεῖ μελετῶν του, μετὰ τὸν τίτλο «Κριτικὲς Σελίδες». Ἴσως ξαναδουλεμένες ἀν λάβουμε ὑπ' ὄψη μας τὴν δημοσίευση στὴ «Νέα Ζωὴ» Ἀλεξανδρείας τῶν δύο κεφαλαίων ἀπὸ τὸ «Κοινωνικό μας Ζήτημα», ποὺ ἐτοίμαζε γιὰ νέα λαϊκὴ ἐκδοσὴ. Δυστυχῶς ἡ μακρόχρονη ἀρρώστεια τὸν ἐμπόδισε νὰ ὀλοκληρώσῃ τὸ ἔργο του. Ἡ σημερινὴ ἐκδοσὴ τῶν «Κριτικῶν Σελίδων» σὲ δύο τόμους, περιλαμβάνει ὅ,τι δημοσίευσε ὁ Σκληρὸς στὰ περιοδικὰ «Νουμᾶς», «Γράμματα» καὶ «Νέα Ζωὴ» Ἀλεξανδρείας μέχρι τὸ θάνατό του, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς μελέτης του «Ἡ φιλοσοφία τοῦ Πολέμου καὶ τῆς Εἰρήνης». Δυστυχῶς δὲν μπορέσαμε νὰ συμπεριλάβουμε καὶ τὰ ἄρθρα ποὺ δημοσίευσε ὁ Σκληρὸς στὶς ἐφημερίδες «Κλειῶ» καὶ «Νέα» Ἀλεξανδρείας.

Τόσο ἡ Ἐθνικὴ ὅσο καὶ οἱ λοιπὲς βιβλιοθηκῆς στεροῦνται τῶν σωμάτων τῶν παραπάνω ἑφημερίδων.

Δ. ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ

Ὁ Γ. Σκληρὸς (Γ. Κωνσταντινίδης) γεννήθηκε τὸ 1878 σπὴν Τραπεζοῦντα, ὅπου τέλειωσε τὶς Γυμνασιακὲς τοῦ σπουδῆς. Τέσσαρα χρόνια ἀσχολεῖται πλοσίον τοῦ γαμπροῦ τοῦ σπὴν Ὀδησσὸ μετὸ ἐμπόριο. Ἀκολουθῶς ἐγγράφεται σπὴν Ἱατρικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Μόσχας. Παρακολουθεῖ μαθήματα φιλολογίας στὸ ξακουστὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Ντόρπατ. Λαμβάνει ἐνεργὸ μέρος σπὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1905 καὶ μετὰ τὴν καταστολὴ τῆς ἀπὸ τὰ τσαρικὰ στρατεύματα καταφεύγει σπὴν Γερμανία καὶ ἐγγράφεται σπὴν Ἱατρικὴ Σχολὴ τῆς Ἰένας. Ἐκεῖ σπουδάζει συστηματικὰ τὴν Ἱατρικὴ καὶ Βιολογία κοντὰ στὸ διάσημο Χαϊκελ. Ἀπὸ τὴ Ρωσία ἀκόμη ἀσχολεῖται μετὸ τὴ σοσιαλιστικὴ φιλολογία. Μελέτησε τὰ ἔργα τοῦ Πλεχάνωφ. Στὴ Γερμανία συμπλήρωσε τὶς Κοινωνιολογικὲς τοῦ γνώσεις. Ἐκεῖ γνωρίστηκε μετὸν Κ. Χατζόπουλο, τὸν Δ. Γληνὸ, τὸν Φ. Πολίτη. Τὸ 1907 κυκλοφορεῖ τὴ μικρὴ μελέτη τοῦ «Τὸ Κοινωνικὸ μας Ζήτημα», μετὸν ὅποια ἔστρεψε τὴν Ἰδεολογικὴ κίνηση τῆς Ἐποχῆς πρὸς τὴ μελέτη τῆς νεοελληνικῆς Κοινωνίας μετὸν μέθοδο καὶ προοπτικὴ τῆς μαρξιστικῆς κοινωνιολογίας. Τὸ 1911 ἐγκαθίσταται σπὴν Αἴγυπτο.

Ἀπὸ τότε ὁ Σκληρὸς γίνεται πανελλήνια γνωστός. Ἀνοίγει διάπλατα τὶς θύρες τῆς ἐρευνητικῆς συζήτησης.

Τόσο «Τὸ Κοινωνικὸ μας Ζήτημα» ὅσο καὶ ἡ συμμετοχὴ τοῦ σπὴν συζήτησι πού ἐγίνε στὸ «Νουμᾶ» (1907 – 1909) ὑποβοηθεῖ στὸν ξεκαθαρισμὸ τῆς οὐτοπιστικῆς ἀτμόσφαιρας τῶν σοσιαλιστικῶν ἀντιλήψεων τῆς ἐποχῆς. Ἀπὸ τὸ 1911 ὁ Σκληρὸς ἐγκαθίσταται σπὴν Αἴγυπτο. Στὸ 1915 ἰδρύει μαζί μετὸν ἄλλους διανοουμένους τὸ Ἐντευκτήριον Καίρου» καὶ στὰ 1917 τὴ «Λαϊκὴ Λέσχη» μετὸν ἐλπίδα ὅτι οἱ νέες ἰδέες θὰ μπορούσαν νὰ περάσουν καὶ

στις μάζες. Τὸν ἴδιο χρόνο δημοσιεύει «τὴ Φιλοσοφία τοῦ Πολέμου καὶ τῆς Εἰρήνης». Πρωτοστατεῖ στὴν ἴδρυση τῆς «Δημοτικιστικῆς Ὁμάδας» καὶ τοῦ «Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου Αἰγύπτου».

Τὸ 1919 κυκλοφορεῖ τὴν ἐκτενέστερη μελέτη του «Τὰ σύγχρονα προβλήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ». Πολλοὶ βρῆκαν ὄχι αὐστηρὰ σύμφωνες μὲ τὸν Μαρξισμό τὶς ἀναλύσεις καὶ ἰδίως τὰ συμπεράσματα τοῦ Σκληροῦ γιὰ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Στὶς 22 Δεκεμβρίου 1919 (4 Ἰανουαρίου 1920) πεθαίνει σὲ ἡλικία 42 ἐτῶν.

Ε΄. ΕΡΓΑ

«Τὸ Κοινωνικό μας Ζήτημα» Ἀθῆναι 1907. Β΄ ἐκδοση. Ἀθῆναι 1922, Γ΄ ἐκδοση Ἀθῆναι 1971.

«Ἡ Φιλοσοφία τοῦ Πολέμου καὶ τῆς Εἰρήνης» Ἀλεξάνδρεια 1917

«Τὰ Σύγχρονα Προβλήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ» Ἀλεξάνδρεια 1919. Β΄ ἐκδοση Ἀθήνα 1970.

«Κριτικὲς Σελίδες» Ἀθήνα 1971.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ (*)

Τὸ ἀνθρώπινο μυαλὸ αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ ζητάη παντοῦ τὴν αἰτία τῶν διαφόρων φαινομένων τῆς γύρω ζωῆς. Καὶ ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλὰ καὶ κάποια ἐνότητα ἐξηγήσεως, τοῦλάχιστον σὲ φαινόμενα μιᾶς φύσεως καὶ κατηγορίας. Τὸ ἐνδιαίτη ἐξηγήσεως, τοῦ ἔρχεται τοῦ ἀνθρώπου ὄχι μόνο βολικό, ἀλλὰ καὶ τοῦ φαίνεται πῶς ἀνταποκρίνεται σαυτὴν τὴν ἀλήθεια τῶν πραγμάτων. Παντοῦ λοιπὸν προσπαθεῖ νὰ θάλλῃ ὡς βάση μιὰν ἀρχή, ἀπὸ τὴν ὁποία καὶ ζητάει νὰ ἐξηγήσῃ τὰ ἄλλα ἀνάλογα φαινόμενα.

Ἔτσι λ.χ. μὲ τὸ νόμο τῆς βαρύτητος ἐξηγεῖ τὰ φαινόμενα τῆς πτώσεως τῶν σωμάτων. Μὲ τοὺς γνωστοὺς νόμους τοῦ Κέπλερ τὸ μηχανισμό τῆς πορείας τῶν οὐρανίων σωμάτων. Μὲ τὴν ἀτομιστικὴ ἢ ἄλλη χημικὴ, θεωρία τὰ διάφορα χημικὰ φαινόμενα κ.τ.λ. Αὐτὰ ὅσον ἀφορᾷ τὰ φυσικὰ φαινόμενα. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴν βιολογία καὶ κοινωνιολογία. Καὶ ἐδῶ ἡ ἴδια τάση νὰ βρεθοῦν γενικοὶ κεντρικοὶ νόμοι. Στὴ βιολογία λ.χ. ἔχομε τίς θεωρίες τοῦ

(*) Τὴν ἔννοια τοῦ πολέμου τὴν παίρνουμε μὲ τὴν κοινὴ τῆς ἐκδοχῆς, τὴν αἰματηρὴ ἢ δηλαδὴ σύρραξη μεταξὺ λαῶν καὶ κρατῶν. Ὁ καθημερινὸς ἀγὼν τῆς βιοπάλης, ποὺ διαφυλάττει πάντοτε ὠρισμένη εἰρηνικὴ νομικὴ μορφή, δὲν μπορεῖ, βέβαια, νὰ ἔχη σχέση μὲ τὸ σημερινὸ μας θέμα.

Λαμάρκ και Δαρβίνου που προσπαθούν με δυο τρεις παράγοντες να εξηγήσουν τα φαινόμενα της εξέλιξεως των ζωντανών όντων.

Στην κοινωνιολογία επίσης έχουμε τάσεις ένιαίας εξηγήσεως των κοινωνικών φαινομένων. "Αλλοτε είχαμε θρησκευτικές εξηγήσεις, κατόπιν ιδεαλιστικές, σήμερα υπερισχύει η υλιστική και οικονομική αντίληψη της ιστορίας.

Πάντα λοιπόν βλέπομε την προσπάθεια γενικών εξηγητικών νόμων. Συχνά όμως συμβαίνει να μάς φαίνεται ότι γίνονται εξαιρέσεις στους νόμους που βάλλαμε. Λόγου χάριν βλέπομεν τα αερόστατα και άλλα σώματα να ύψώνονται στον άέρα, έναντιον του νόμου της πτώσεως των σωμάτων. Έκ πρώτης όψεως φαίνεται ουσιαστική ή εξαίρεση, δεικνύει άμέσως ότι πρόκειται περί φαινομενικής εξαίρεσεως, περι παραλλαγής μόνον του κανόνος, γιατί έτυχε να παρέμβουν τρίτα εμπόδια στις δυναλές συνθήκες του φαινομένου. Κατά τον ίδιο τρόπο σε όλους τους λοιπούς νόμους έχουμε συχνά τις φαινομενικές εξαιρέσεις και τις τοπικές παραλλαγές, τις όποιες προξενούν πάντοτε διάφορα τοπικά εμπόδια, που παραμορφώνουν τη φυσική πορεία του δυναλού φαινομένου. Γι' αυτό δεν πρέπει ποτέσ ένας λογικός έρευνητής όταν βλέπει φαινομενικές εξαιρέσεις να απέλπίζεται, αλλά να αναζητήσει άμέσως τα τοπικά λεγόμενα εμπόδια, που με κάποια καλή θέληση και έπιμονή δεν θ' άργήση βέβαια να βρη ξεκαθαρίζοντας έτσι το καθαρό φυσιολογικό φαινόμενο. Την ίδια μέθοδο της ένιαίας εξηγήσεως θα προσπαθήσωμε να εφαρμόσωμε και στο θέμα που θέλομε σήμερα σύντομα να πραγματευθοϋμε: Την φιλοσοφία δηλαδή του πολέμου και της ειρήνης, για να του

δώσωμε εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς κάποια στερεὰ ἀντικειμενική, ἐπιστημονική βάση. Σύμφωνα με τὴ μέθοδό μας μᾶς προβάλλεται ἀμέσως ἐπιτακτικὰ τὸ δίλημμα: ἢ νὰ θεωρήσωμε τὴν εἰρήνην ὡς τὸν κεντρικὸ φυσιολογικὸ νόμο τῆς ζωῆς καὶ τότε τὸν πόλεμον ὡς μία παραλλαγή αὐτῆς, ἢ τοῦναντίο πρέπει νὰ κηρυχθῇ ὁ πόλεμος ὡς τὸ μόνο ὀμαλὸ φαινόμενο τῆς ζωῆς, καὶ ἡ εἰρήνη τότε ὡς μία παρείσακτος προσωρινὴ παραλλαγή αὐτοῦ.

Ἰσότιμος ἀνακήρυξη καὶ τῆς εἰρήνης καὶ τοῦ πολέμου ὡς ἐξ ἴσου κεντρικῶν φυσιολογικῶν φαινομένων τῆς ζωῆς, εἶναι φιλοσοφικῶς ἀπαράδεκτη, διότι ἀντίκειται στὴν ἰδέα τῆς ἐνιαίας ἀρχῆς τῶν φαινομένων, ἀπὸ τὴν ὁποίαν δὲν μπορεῖ νὰ ἀπομακρυνθῇ ὁ σημερινὸς ἐπιστημονικῶς νοῦς. Ἄς δοκιμάσωμε λοιπὸν τὴν μιὰ μετὰ τὴν ἄλλη τις δυὸ ἐκδοχὰς καὶ ἄς δοῦμε ποιά ἀπὸ τις δυὸ μᾶς δίνει πιὸ λογικὰ καὶ χειροπιαστὰ συμπεράσματα. Καὶ πρῶτα ἄς θεωρήσωμε τὴν εἰρήνην ὡς κεντρικὸ νόμο τῆς ζωῆς, τὸν δὲ πόλεμον ὡς μία ἐξαίρεση καὶ παρέκκλιση τοῦ κανόνος, ὡς ἓνα παθολογικὸ δῆθεν φαινόμενο τῆς ζωῆς, καταστρεπτικὸ καὶ ἀπάνθρωπο ὅπως τὸ θεωροῦν ἄλλωστε καὶ οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι, ὑπνωτισμένοι μετὰ τὴν χριστιανικὴ ἠθικὴ καὶ τὴν ἰδεαλιστικὴ ἀντίληψη τῆς ζωῆς. Ἐὰν ἡ εἰρήνη ἦταν τὸ κεντρικὸ φαινόμενο καὶ ἡ βάση τῆς ζωῆς, τότε θᾶπρεπε ἀπὸ καταβολῆς κόσμου παντοῦ καὶ πάντοτε νὰ φανερώγεται μετὰ τὸν ἴδιον τρόπο. Ὅχι μόνο δηλαδὴ στοὺς πολιτισμένους λαούς, ἀλλὰ καὶ στοὺς ἀγρίους, ὄχι μόνο σήμερον, ἀλλὰ καὶ στὴν προϊστορικὴ ἐποχὴ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ὄχι μόνον στοὺς ἀνθρώπους ἐπὶ τέλους, ἀλλὰ καὶ σαυτὸ τὸ ζωϊκὸ καὶ φυτικὸ βασίλειον. Συνέβηκε ὁμως καὶ συμβαίνει τέτοιο πρᾶγμα; Καὶ ὁ πλέον τυφλὸς θὰ ἀπαντήσῃ ἀμέσως

κατηγορηματικά με τή λέξη ὄχι! Καί ὄχι μόνο δέν συνέβηκε τίποτε παρόμοιο, ἀλλά παρατηροῦμε καί ἕνα ἄλλο ἀξιοσημεῖωτο γεγονός: Ὅσο χαμηλότερα κατεβαίνει κανεῖς, εἴτε στήν χρονολογική κλίμακα τῆς ἱστορίας, εἴτε στίς βαθμίδες τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ, εἴτε στά κατώτερα στρώματα τοῦ ζωικοῦ βασιλείου, τόσο σπανιότερο καί σχεδόν ἀνύπαρχτο καταντᾶ τὸ φαινόμενο τῆς εἰρήνης. Ὅλοι ξέρομε πῶς τὰ ζῶα εὐρίσκονται σέ ἀκατάπαυστο πόλεμο ἀναμεταξύ τους, ποῦ εἶναι μάλιστα κατὰ τή θεωρία τοῦ Δαρβίνου μιᾶ ἀπό τίς σπουδαιότερες αἰτίες τῆς ἐξελίξεως τους, γιατί ξεπαστρεύει τοὺς ἀτελεῖς καί ἀδυνάτους, ὀργανισμούς, ἀφίνοντας τοὺς ἰσχυρότερους καί τελειότερους νά καλυτερέψουν καί διαιωνίσουν τή ράτσα. Καί στήν προϊστορική περίοδο τῆς ἀνθρωπότητας καθὼς καί στοὺς σύγχρονους ἀγρίους λαοὺς δέν βλέπει κανεῖς παρά ἕνα ἐξακολουθητικὸ ἐμφύλιο σπαραγμὸ, ποῦ βάση ἔχει τὸ ἄγριο ἐνστικτὸ τῆς αὐτοσυντηρήσεως ἀφ' ἑνὸς καί ἀφ' ἑτέρου τὸ ἐγωϊστικὸ ἐνστικτὸ τῆς κυριαρχίας ἢ συχνὰ καί τῆς ἐκδικήσεως. Μόνο στήν ἱστορική περίοδο τῆς ἀνθρωπότητας, δταν δηλαδή, ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία εἶχε πιά φθάσει σέ κάποιο βαθμὸ πολιτισμοῦ καί κοινωνικῆς διοργανώσεως, βλέπομε νά προβάλλῃ τὸ φαινόμενο τῆς εἰρήνης μὲ διαρκῆ τάση σταθερωτέρας μονιμοποιήσεως.

Φωτὸς λοιπὸν φαινότερο δτι γιὰ νά παρουσιάζεται τὸ φαινόμενο τῆς εἰρήνης μόνον σέ μιᾶ ὀρισμένη κοινωνικῆ στιγμῇ καί τοῦτο ὄχι ὡς σταθερό, ἀλλὰ μόνον ὡς πρόσκαιρο φαινόμενο, θὰ πῆ πῶς δέν μπορεῖ νά εἶναι γενικὸς νόμος τῆς ζωῆς, ἀλλὰ τὸ πολὺ ὡς μιᾶ παρέκβαση τοῦ πολέμου, ὡς ἕνας νέος

τρόπος κοινωνικής προσαρμογής, εξυπηρετών επί ένα χρονικό διάστημα καλύτερα τις εγωϊστικές τάσεις της κοινωνίας από τον πόλεμο. Κατ' ανάγκην λοιπόν πρέπει να κηρυχθή ο πόλεμος, ως το κεντρικό, θαλάσσιον φαινόμενο της ζωής, το όποιον άφύτου ή ανθρωπότητα γνωρίζει τον έαυτό της δέν έπαυσε ούτε μια στιγμή να μαινεται με άκατάπαυστη λύσσα και στην ανθρώπινη κοινωνία και στο βασίλειον των ζώων και σαυτά άκόμη τά φυτά. Και είχε μεγάλο δίκαιο ο άρχαιος φιλόσοφος Έρ ά κ λ ε ι τ ο ς, όταν έλεγε το περίφημον «Πόλεμος πατήρ πάντων».

Απαξ όμως παραδεχτήκαμε τον πόλεμο ως κεντρικόν νόμον της ζωής και την ειρήνη μόνον ως μια πρόσκαιρη επί του παρόντος παρέκβαση και παραλλαγή αυτού, μάς επιβάλλεται να εξετάσωμε δυό πράγματα: 1) Τους λόγους που γεννήσανε την ειρήνην, ή όποια για να δημιουργηθή θα πη πώς παρουσίαζε κάποιον συμφέρον στην κοινωνία, κάποιον άνώτερον τρόπο βιολογικής προσαρμογής και 2) Κατά πόσον υπάρχουν έλπίδες το προσωρινόν αυτό και εκ διαλειμμάτων φαινόμενο της ειρήνης να καταντήση μια μέρα διαρκές και σταθερό, εκτοπίζοντας τελειωτικά τον πόλεμο, ως ένας νέος τρόπος κοινωνικής προσαρμογής καλύτερα εξυπηρετών τά συμφέροντα της κοινωνίας από τον πόλεμο.

Και έδω χρειάζεται μια θετική, έντελώς ψυχραιμη και άδυστηρότατα αντικειμενική μελέτη, μακριά από κάθε χριστιανική ειρημιστική διδασκαλία, μακριά από κάθε φιλανθρωπική σοσιαλιστική ιδέα της παληάς ούτοπιστικής γαλλικής σχολής.

Στήν αντικειμενική μας ανάλυση δέν πρέπει οὔτε μιὰ στιγμή νά φύγωμε ἀπό τοὺς ἐγωϊστικούς βιολογικούς νόμους τῆς ζωῆς, πού τοὺς βάλαμε ὡς βάση τῆς μελέτης μας.

Ὅποιος συνήθισε τὸ μυαλό του νά σκέπτεται αὐστηρότατα αντικειμενικά, ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε μεταφυσική ἠθικολογία, θὰ ἀναγκασθῆ νά παραδεχθῆ ὅτι μόνον οἱ ἴδιοι συμφεροντολογικοὶ ἐγωϊστικοὶ λόγοι ποῦ γεννήσανε καὶ ὑποθάλπανε τὸν πόλεμο, μποροῦσαν σὲ μιὰ ὠρισμένη στιγμή νά δημιουργήσουν καὶ τὴν εἰρήνη, ὡς μιὰ ἀνώτερη ἀνάγκη, ἓνα ἀνώτερο τρόπο ἐξυπηρετήσεως τῶν ἐγωϊστικῶν συμφερόντων τῆς κοινωνίας. Γιατὶ δέν πρέπει ποτὲ νά φύγωμε ἀπ' τὴν ἰδέα πῶς ὅ,τι συμβαίνει στὴ ζωὴ δέν εἶναι καθόλου ἄσκοπο καὶ τυχαῖο, ἀλλὰ ἀναγκαστικὸς τρόπος κοινωνικῆς προσαρμογῆς, σύμφωνα μὲ τὲς ἐκαστοτε κοινωνικὲς συνθήκας καὶ ἀνάγκας. Ἐὰν ἡ κοινωνία εὗρισκε ὅτι τῆς εἶναι συμφερότερο νά πολεμᾷ διαρκῶς χωρὶς διακοπὴ, δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι θὰ τὸ ἔκαμνε, δλότελα ἀδιαφορώντας γιὰ κάθε ἠθικὸ καὶ αἰσθηματικὸ λόγο. Γιὰ νά μὴν τὸ κάμῃ λοιπόν, ἀλλὰ νά ἀφίνη καὶ περιόδους εἰρηνικῆς διαδιώσεως, θὰ πῆ πῶς αὐτὸ τῆς συμφέρει καλύτερα.

Ποιὸς νάναί ἄρα γε ὁ λόγος; Εἶπαμε ὅτι ἡ αἰτία τοῦ πολέμου καὶ τοῦ ἀδιακόπου ἀλληλοφαγώματος τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ζώων ἀναμεταξύ τους εἶναι τὸ ἐνστικτο τῆς αὐτοσυντηρήσεως ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἢ ἐγωϊστικὴ τάση νά κάνουν τὸ ἄτομό τους, εἰ δυνατόν, κυρίαρχο τοῦ παντός. Στὰ ζῶα καὶ στοὺς πρωτογενεῖς ἀγρίους ἀνθρώπους ποῦ δέν ἔχουν ἴχνος πολιτισμοῦ, ἡ ἀρχέγονος ἀκριβῶς καὶ ἀγρία κατάσταση τους εἶ-

ναι και η αιτία που ο πόλεμος είναι εξακολουθητικός και ακατάπαυστος σαυτά, το δε φαινόμενο της ειρήνης κατ' ανάγκην αγνωστο.

Ἡ ἐντελῶς ἀγρία κατάσταση τοῦ μυαλοῦ καὶ τῆς ψυχῆς τῶν πρωτογενῶν ἀνθρώπων οὐχὶ μόνον ἀπέκλειε κάθε συγγένηση ἀναμεταξύ τους, ἀλλὰ καὶ τὸ σπουδαιότερο ἐμπόδιζε νὰ δημιουργηθοῦν τὰ πρῶτα ἐκεῖνα ἀπαραίτητα στοιχεία τοῦ πολιτισμοῦ, ποῦ θὰ μπορούσαν κατόπιν νὰ ἐπιτρέψουν κάποιο μόνιμο ὀμαδικὸ βίον, ποῦ ἐκ νέου θὰ ἀνέπτυσσε περαιτέρω τὸ μυαλὸ καὶ τὴν ψυχὴ τους, ὀδηγώντας τους σιγὰ σιγὰ σὲ ἀνώτερα στάδια πολιτισμοῦ. Τὰ πρῶτα βήματα τῆς ἐξελίξεως σταθῆκαν τρομακτικὰ δύσκολα γιὰ τὸ καὶ ἡ ἀνθρωπότητα ἀφάνταστο χρονικὸ διάστημα βρισκότανε σὲ τυφλὸ ἐμφύλιο σπαραγμὸ, σὲ ἀγῶνα ἀτόμου μετ' ἀτομο, χωρὶς σύστημα., ὑπούλως καὶ ἐξ ἐνέδρας. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ὅμως ποῦ τὸ ἀνθρώπινο μυαλὸ ἄρχισε νὰ ἐξελίσσεται ἀκριβῶς τὰ νέα στοιχεία τοῦ πολιτισμοῦ του ἀναγκαστικὰ ἀλλάξανε καὶ τὴ μορφή τοῦ ἀγῶνος του, καὶ τὸ σπουδαιότερο ἐγέννησαν καὶ τὸ φαινόμενα τῆς ειρήνης. Τὰ στοιχεία τοῦ πολιτισμοῦ του ἦσαν διάφορα ἐργαλεῖα καὶ μέσα μετὰ τὰ ὁποῖα ἄρχισε νὰ δαμάζει τὴν ἔξω φύση καὶ νὰ ἐκμεταλλεύεται τοὺς γύρω θησαυροὺς τοῦ ὄρυκτοῦ, φυτικοῦ καὶ ζωϊκοῦ βασιλείου. Ἡ ἀνακάλυψη λ.χ. τῶν μετάλλων, ἡ ἐφεύρεση τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν κατοικιδίων ζώων καὶ τῆς καλλιέργειας τῆς γῆς ἔφερε ὀλόκληρη ἐπανάσταση καὶ ἐδημιούργησε νέο ὀμαδικὸ καὶ μόνιμο βίον, τοῦ ἀνθρώπου. Κάθε νέα ἐφεύρεση, ἐδημιούργησε καὶ μιὰ νέα εἰρηνικὴ

συνθήθεια στοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι ἄρχισαν σιγά-σιγά νὰ προσαρμόζουν τὴ ψυχὴ τους καὶ τὰ ἔνστικτά τους στὶς νέες ὑλικές, τεχνικές, βιομηχανικές συνθήκες τῆς ζωῆς τους. Οἱ νέες ἐφευρέσεις (κτηνοτροφία, γεωργία, μεταλλουργία, οἰκιακὴ βιοτεχνία κτλ.) γιὰ νὰ φέρουν καλὰ ἀποτελέσματα εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ εἰρηνικὴ ἐργασία καὶ κάποιον σταθερὸ μόνιμο βίον. Μοιραίως λοιπὸν ἓνα μέρος τῆς κοινωνίας τὸ πιὸ ἀδύνατον σωματικῶς καὶ ψυχικῶς ἄφισε τὸν ὡς τατῶρα τυφλὸν ἐμφύλιον σπαραγμὸν καὶ ἄρχισε νὰ καταγίνεται μὲ τὴν νέα παραγωγικὴ ἐργασία, ἀλλάζοντας σιγά σιγά ἔτσι καὶ τὸν χαρακτήρα του. Ἐκτὸς ἀπὸ ἀγρίους πολεμιστὰς γενήσαν σιγά σιγά ἡσυχιοὶ ποιμένες καὶ ἡμεροὶ γεωργοί. Τὸ ἄλλο μέρος τῆς κοινωνίας — οἱ ποῖοι δυνατοί, ἱκανοὶ καὶ ἐξυπνοὶ — ξεχωρίσανε σὲ ἰδιαιτέρην προνομιοῦχο, κυριαρχοῦσα τάξην, πολιτικὴν καὶ διοργανωτικὴν, ποῦ κατ' ἀνάγκην ἔπρεπε νὰ πάρῃ τὴ διεύθυνση τῆς κοινωνίας στὰ χέρια της, ἐξασφαλίζοντας ἐννοεῖται γιὰ τὸν ἑαυτὸ της τὸ μερίδιον τοῦ λέοντος, ἀλλὰ καὶ διοργανώνοντας συνάμα τίς νέες οἰκονομικὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων, φέρνοντας ἔτσι ἀναγκαστικὰ καὶ τὴν ἀπαραίτητη ἰσορροπία εἰς τὴν νέα δμαδικὴν ζωὴ τῆς κοινωνίας. Τὸ νέο εἰρηνικὸν καθεστῶς ἄρχισε σιγά σιγά νὰ ἀλλάζῃ τὰ παλαιὰ συστήματα καὶ συνάμα νὰ δημιουργῇ ὅλον ἓνα μὲ τὴν ἀκατάσχετη ἐξέλιξίν του, νέες ἀνάγκες, νέες συνθήξεις, νέες σχέσεις τῶν ἀνθρώπων ἀναμεταξύ τους. Πρὶν λ.χ. τοὺς αἰχμαλώτους ποῦ ἐπιάνανε στοὺς πολέμους τους, ὡς ἀχρήστους καὶ βλαβεροὺς τοὺς ἐσφάζανε, εἴτε γιὰ νὰ τοὺς φᾶνε, εἴτε καὶ γιὰ νὰ κορέσουν τὸ ἄγριο ἔνστικτον τῆς ἐκδικησεῶς τους. Τώρα φροντίζανε νὰ τοὺς περιποιῶνται, γιὰτὶ τοὺς χρησιμοποιοῦσαν ὡς δούλους εἴτε γιὰ

νά φυλάττουν τὰ ποίμνιά τους, ἢ νά καλλιεργοῦν τὰ χωράφια τους καί νά δουλεύουν στὰ μεταλλεῖα τους κτλ. Ἔτσι ἡ δημιουργία τῆς δουλείας ποῦ σήμερα μᾶς φαίνεται τόσο βάρβαρη καί ἀπαίσια, στήν ἐποχή της, ἦταν νεπροοδευτικώτατο καί εὐεργετικώτατο γεγονός, γιατί ὄχι μόνον ἔσωζε τή ζωή τῶν δυστυχισμένων αἰχμαλώτων, ἀλλά καί ἐνίσχυσε πολύ, τὰ πρῶτα θήματα τοῦ εἰρηνικοῦ τρόπου τῆς ζωῆς καί κατόπιν συνέτεινε καί στήν τεχνική βιομηχανική πρόοδο τῆς ἀνθρωπότητας.

Χωρίς τὸ σύστημα τῆς δουλείας ἡ ἀνθρωπότητα δέ θά μπορούσε νά ὑπερνικήσῃ τὰ πρῶτα γηπιώδη θήματα τοῦ βιοτεχνικοῦ πολιτισμοῦ της ποῦ σιγά σιγά μᾶς ὠδήγησαν στὸ σημερινὸ μεγαλοπρεπῆ πολιτισμό. Καί τότε μόνο κατέπεσε μόνη της ἡ δουλεία, ὅταν κατάντησε πλέον περιττή, γιατί γεννήθηκαν νέοι τρόποι παραγωγῆς, νέες κινητήριες δυνάμεις — οἱ μηχανές καί οἱ μισθωτοὶ προλετάριοι — οἱ ὁποῖοι σήμερα εἶναι πολὺ πλέον συμφερώτεροι, ἀπὸ τὸ βαρυκίνητο καί πολυέξοδο σύστημα τῆς δουλείας. Μὲ τίς νέες λοιπὸν μορφές τοῦ κοινωνικοῦ βίου, πρῶτα τῆ νομαδική, ποιμενική, κατόπιν τῆ γεωργική καί τελευταία τῆ βιομηχανική, ὁ πόλεμος ἄρχισε νά χάνῃ τὸν ἀποκλειστικὸ καί ἀναπόφευκτο χαρακτήρα του καί νά ἀφίνη τόπο καί στήν εἰρηνική ἐργασία, ἡ ὁποία καλύτερα ἐξυπηρετοῦσε τώρα τὴν ὕλική εὐημερία καί καλοπέραση τῶν ἀνθρώπων. Μόνον σὲ ὀρισμένες στιγμὲς πλέον, ὅταν εἶχαν ἀνάγκη οἱ ἄνθρωποι νά κατακτήσουν πλούσια λειβάδια γιὰ τὰ ποίμνιά τους, ἢ εὐφορα χῶματα, ἢ ἄλλα τέλος ὕλικά ἀγαθὰ, κατέφευγαν σὲ κατακτητικούς πολέμους. Σιγά σιγά ὁμως ἡ ἐσωτερικὴ ὀργάνωση τῆς κοινωνίας γινότανε πο-

λυπλοκώτερη και έδημιουργούγντο όλοένα νέοι έσωτερικοί κοινωνικοί παράγοντες που έρρύθμιζαν όχι μόνον τὰ έσωτερικά πράγματα τής κοινωνίας, αλλά και αυτούς τους έξωτερικούς πολέμους, σύμφωνα με τὰ συμφέροντά τους και τὰ αίσθήματά τους (ήγεμόνες, κυριαρχούσα τάξη, κλήρος, θρησκεία κτλ.).

Ό πόλεμος τώρα γινότανε άλλοτε για τὰ συμφέροντα όλης τής φυλής, άλλοτε για τὰ οικογενειακά συμφέροντα ή έστω και τήν ιδιοτροπία του ήγεμόνος, άλλοτε για τὰ συμφέροντα τής κυριαρχούσης τάξεως και καιμιά φορά και για λόγους θρησκευτικούς και ιδεολογικούς, που σε ώρισμένη στιγμή παίζουν κάποιο ρόλο, δευτερεύοντα πάντοτε στην ζωή τής κοινωνίας και του ανθρώπου.

Έάν εξετάσωμε τὰ διάφορα ιστορικά στάδια θα ίδούμε ότι, στην έποχή των ποιμένων πατριαρχών και των μεγάλων δεσποτών μοναρχών τής αρχαιότητας, αίτια του πολέμου ήσαν συνήθως τὰ συμφέροντα των άρχηγών και ένίοτε και όλης τής φυλής.

Στην έποχή των δημοκρατικών πόλεων υπέρσχυαν συνήθως τὰ συμφέροντα μιās κοινωνικής τάξεως και σπανιώτερα όλου του λαού.

Στη μεσαιωνική έποχή αποκλειστική σχεδόν αίτια ήσαν τὰ άτομικά και οικογενειακά συμφέροντα των φεουδαρχών και που και που και τὸ θρησκευτικό ή ίπποτικό αίσθημα. Στη νεώτερη απόλυτη μοναρχία συνηθέστατα τὰ οικογενειακά συμφέροντα τής μοναρχίας ή τής άριστοκρατικής τάξεως, ή και ιδεολογικοί θρησκευτικοί λόγοι. Στα νεώτερα άστικά κράτη τὰ έμπορικά βιομηχανικά και οικονομικά συμφέροντα τής άστικής τάξεως, και ένίοτε και γενικώτεροι φυλετικοί έθνικοί λόγοι.

Οἱ σημερινοὶ πόλεμοι, σὲ κείνα τοῦλάχιστο τὰ κράτη ποῦ εἶναι βιομηχανικῶς πολὺ προοδευμένα, εἶναι πόλεμοι καθαροὺς οἰκονομικοὺς καὶ γίνονται πρὸς κατάκτηση νέων ἀγορῶν, ἀποικιῶν, καὶ διάδοση τῶν χρηματιστικῶν ἐπιχειρήσεων, τῶν ἐνδιαφερομένων βιοχηχανικῶν τάξεων.

Μπροστὰ στὸ νέο παντοδύναμο βιομηχανικὸ οἰκονομικὸ παράγοντα, ὅλες οἱ προηγούμενες αἰτίες τῶν περασμένων ἐποχῶν (δυναστικά συμφέροντα, ἔθνικοι θρησκευτικοί, ἰδεολογικοὶ καὶ προσωπικοὶ λόγοι) ἡμέρα μετὴν ἡμέρα χάνουν ὀλότελα τὴν σημασία τους.

Ἐποὺ λοιπὸν οἱ πόλεμοι μετὴν διαρκῆ βιομηχανικῆ καὶ οἰκονομικῆ ἐξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητος κατανοῦν μοιραίως μόνον οἰκονομικοὺς, μᾶς μένει νὰ ἐξετάσωμε ἐὰν αὕτη ἡ ἴδια οἰκονομικῆ ἐξέλιξη μᾶς δίνει καμμιά προϋπόθεση ποῦ νὰ ἀναιρέσῃ τὴν αἰτία τοῦ πολέμου, ποῦ νὰ κάνη δηλαδὴ ὥστε ὁ πόλεμος νὰ χάσῃ πλεόν τὴν ὠφέλιμὴν του ὑπόστασιν καὶ νὰ καταντήσῃ περιττὸς καὶ βλαβερός.

Ἐδῶ μοῦ φαίνεται λογικῶς μόνο μιὰ ἀπάντησις εἶναι δυνατὴ: Ἐνόσω τὸ ἐπίπεδο τῆς βιομηχανικῆς, οἰκονομικῆς καὶ λοιπῆς ἀναπτύξεως μεταξὺ τῶν διαφόρων κρατῶν δὲν εἶναι τὸ ἴδιο, ἐνόσω ἐπομένως ὑπάρχει διαφορὰ πολιτισμοῦ μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἄλλα μὲν κράτη εἶναι πολὺ ἐξελιγμένα οἰκονομικῶς καὶ πνευματικῶς, ἄλλα δὲ πολὺ πίσω ἢ καὶ σὲ ἀρχέγονο κατάστασις — ὅπως οἱ διάφορες ἀποικίες λ.χ. — κατ' ἀνάγκην θὰ ὑπάρχῃ καὶ ὁ πόλεμος, κατ' ἀνάγκην ὁ ποῖο πολιτισμένος καὶ δυνατὸς θὰ ἀνακατῶνεται στὶς ὑποθέσεις τοῦ ὀλιγώτερον ἐξελιγμένου γιὰ νὰ τὸν ἐκμεταλλευ-

θῆ. Τοῦτο εἶναι ὄχι μόνον ἀναπόφευκτος φυσιολογικός νόμος, ἀλλά συνάμα π ρ ο ο δ ε υ τ ι κ ὸ ς κ α ι ε ὕ ε ρ γ ε τ ι κ ὸ ς, γιὰτὶ μεταδίδει τὸν πολιτισμὸ ἀπὸ τῆς ἀνώτερες στῆς κατώτερες φυλῆς καὶ βαθμηδὸν ὀδηγεῖ τὴν ἀνθρωπότητα σὲ ἓνα καθεστῶς ὁμοιομορφου πολιτισμοῦ, ὅπου ὅλα τὰ κράτη πρέπει νὰ ἔχουν τὸν ἴδιον ὕλικόν, ἠθικὸν καὶ πνευματικὸν πολιτισμὸν. Ὅταν φθάσῃ ἡ στιγμή αὐτὴ τῆς γενικῆς ἰσοπεδώσεως τοῦ βιομηχανικοῦ καὶ λοιποῦ πολιτισμοῦ — καὶ θεωρητικῶς δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ μὴ φθάσῃ — τότε, καὶ μόνον τότε, ὑπάρχει ἐλπίδα ὁ πόλεμος νὰ χάσῃ τὸ λόγο τῆς ὑπάρξεώς του καὶ νὰ χαθῇ, γιὰτὶ θὰ ἔχουν εξαφανισθῆ καὶ οἱ ἐγωϊστικὲς προϋποθέσεις ποὺ τὸν γένησαν καὶ τὸν ἐνίσχυσαν ὡς τατῶρα. Ὅστε ὄχι εἰρηνιστικὲς προπαγάνδες, χριστιανικὲς ἠθικολογίαι καὶ ὑποκειμενικὲς φιλανθρωπικὲς οὐτοπίαι θὰ μᾶς φέρουν τὴν κατάργησιν τοῦ πολέμου, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ ἐγωϊστικὸν συμφέρον τῆς ἰσοπεδωμένης πᾶσα βιομηχανικῶς καὶ ἐκπολιτιστικῶς κοινωνίας. Καὶ πράγματι θὰ καταντήσῃ ὄχι μόνον ἄσκοπο, ἀλλὰ καὶ βλαβερὸν νὰ θελήσῃ ἓνας λαὸς νὰ καθυποτάξῃ ἓναν ἄλλο ἐξ ἴσου πολιτισμένον. Ὁ πόλεμος καὶ ἂν ἀκόμα τὸν ἐπιτρέψουν οἱ γείτονες, δὲν θὰ ἔχῃ κανένα πραχτικὸν ἀποτέλεσμα, διότι καὶ ἂν ἀκόμα ὁ ἓνας καταβάλλῃ στρατιωτικῶς τὸν ἄλλον, δὲν θὰ ἔχῃ σὲ τί νὰ τὸν ἐκμεταλλεῖται. Ὁ νικητὴς δὲν θάχῃ τίποτε νὰ προσθέσῃ στὸν πολιτισμὸν τοῦ κατακτηθέντος οὔτε καὶ νὰ ἀφαιρέσῃ. Οἱ παλαιοὶ κάτοικοι θὰ μείνουν καὶ πάλιν κύριοι νὰ ἐκμεταλλεύονται τὸν τόπον τους. Ἡ σημερινὴ ἔγνοια τοῦ πολιτισμοῦ στὰ προηγμένα πάντοτε κράτη δὲν ἐπιτρέπει τὴν σω-

ματική και νομική εκμηδένιση τής μιᾶς φυλῆς πρὸς ὄφελος τῆς ἄλλης.

Ἐνας παρόμοιος λοιπὸν πόλεμος μεταξύ ἕξ ἴσου πολιτισμένων λαῶν θὰ εἶχε τεράστιες ζημιές και ὄφελος κανένα. Τὸ ἐντελῶς λοιπὸν ἄσκοπο και ἀνωφελές ἀφ' ἑνός, ἀφ' ἑτέρου δὲ και ἡ συνείδηση τῶν πολιτισμένων ἀνθρώπων τοῦ μέλλοντος, πού θὰ ἔχουν πιά καταλάβει ἐπιστημονικά τὴν αἰτία τοῦ πολέμου, ἐπομένως και τὸ ἐντελῶς ἀνεδαφικὸ και οὐτοπιστικὸ τοῦ πλέον γιὰ τὴν ἐποχὴ τους, και ἐκ τρίτου και τὸ δυναμωμένο ταυτοχρόνως ἠθικὸ ἀνθρωπιστικὸ τους αἶσθημα, ὅλα μαζί, θὰ συντείνουν νὰ καταργήσουν τὸν πόλεμον, ὡς βλαβερὸν πιά παράγοντα εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητας. Διότι δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε ὅτι τὴν ὕλική ἀνάπτυξη, συνοδεύει πάντοτε και ἀνάλογη πνευματική και ἠθική, ἡ ὁποία παίζει και αὐτὴ σὲ ὠρισμένες στιγμὲς ἕνα δευτερεύοντα ἐκ τῶν ὑστέρων ρόλον, ἐπισφραγίζοντας και κωδικοποιώντας σὰν νὰ ποῦμε ὅτι προετοίμασε και ἐπέτρεψε ἡ ὕλική τεχνική ἐξέλιξη.

Μιὰ κοινωνία τοῦ μέλλοντος πού θὰ ἔχη φθάσει σὲ μεγάλο σημεῖο τεχνικῆς βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως, κατ' ἀνάγκην θὰ συνοδεύεται και ἀπὸ μεγάλο ἐσωτερικὸ πολιτισμό, πού θὰ τὸν διακρίνη ὄχι μόνον μεγάλη ἱστορικὴ πείρα και θετικὴ ἐπιστημονικὴ γνώση, ἀλλὰ και βαθύτατη συνειδητὴ κοινωνικὴ ἰδεολογία, μὲ πλήρη ἐπίγνωση τῆς παγκοσμίου οἰκονομικῆς και ἐκπολιτιστικῆς ἀλληλεγγύης και μὲ εἰλικρινῆ ἐπιθυμία ὅπως τὴν πραγματοποιήσῃ. Ἄμα λείψουν λοιπὸν τὰ ἐγωϊστικὰ ὕλικὰ συμφέροντα τότε οἱ ἠθικοὶ ἰδεολογικοὶ παράγοντες θὰ εὔρουν τὸ ἔδαφος ἐλεύθερο και

θα εκπληρώσουν χωρίς εμπόδια πλέον, τα προαιώνια ειρηνιστικά τους όνειρα.

Ἡ παγκόσμιος εἰρήνη καὶ ἀλληλεγγύη θα καταντήση πλέον μοιραίως μιὰ ἱστορικὴ ἀνάγκη καὶ αὐτὴ, καλύτερα ἐξυπηρετοῦσα τὰ ὕλικά, ἠθικά καὶ πνευματικὰ συμφέροντα τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ μέχρι τοῦδε πάλη καὶ ἡ ἀμιλλα μεταξὺ τῶν λαῶν καὶ τῶν ἀτόμων, ἡ ὁποία ἐκεντοῦσε καὶ ὑπέθαλπε τὴν ἀνθρωπίνην δραστηριότητα, ἐννοεῖται δὲν θα χαθῆ καθόλου μετὰ τὴν νέα κατάσταση τῶν πραγμάτων. Θα ἀλλάξῃ μόνο μορφή καὶ κατεύθυνση. Ἄλλως τε ὁ ἀγῶνας καὶ ἡ πάλη καὶ στίς προηγούμενες ἐποχὲς εἶχαν ἀλλάξῃ πολλές μορφές, ἀν καὶ πάντοτε διεφύλαξαν σὲ ὠρισμένες στιγμὲς καὶ τὴν μορφή ὁμαδικοῦ ἀλληλοσκοτώματος καὶ σπαραγμοῦ.

Στὸ μέλλον ἡ λεπτομέρεια αὐτὴ θα χαθῆ ὡς περιττὴ πλέον καὶ ἀχρηστὴ. Ἡ ἐμφυτὴ ἀνάγκη τῆς ζωῆς καὶ τῆς βιοπάλης καὶ ἡ εὐγενὴς ἀμιλλα μεταξὺ τῶν διαφόρων λαῶν, ποὺ δὲν θα παύσουν βέβαια νὰ διαφυλάττουν τὴν προσωπικὴ φυλετικὴ τους φυσιογνωμία, θα τροφοδοτοῦν ὅπως καὶ πρὶν τὴν ὁμαλὴ προοδευτικὴ ἐργασία τῆς ἀνθρωπότητας. Ἐξ ἄλλου ἡ εὐγενὴς φιλοδοξία τῶν ξεχωριστῶν ἀτόμων, δυναμωμένη στὸ μέλλον καὶ μετὰ πρὸ πειθαρχημένο ἐσωτερικὸ ἠθικὸ πολιτισμὸ, θα εἶναι ἀρκετὴ ὅπως τονώση τὴν δημιουργικὴ ἐργασία τῶν ἀνθρώπων, ποὺ ἔχουν μέσα τους κάποιον τάλαντο. Ὅλοι ἄλλωστε οἱ μέλλοντες πολῖται, ἐπειδὴ θα εἶναι παιδιὰ ἀνώτερου πολιτισμοῦ, θα ἔχουν πολὺ ἰσχυρότερη τὴ συνείδηση τοῦ κοινωνικοῦ καθήκοντος καὶ τὴν ἀνάγκη ἐπομένως νὰ ἐργαστοῦν γιὰ τὴν κοινωνία. Τελειώνοντας τονίζω καὶ τὸ σπουδαιότερο γεγονὸς, ὅτι στὸ μέλλον ἡ πάλη τῆς ἀνθρωπότητας μετὰ τὰ ἔξω στοι-

χ ε ῖ α τ ῆ ς φ ύ σ ε ω ς θὰ εἶναι ἀπείρως ἐντονωτέρα παρ' ὅτι ἦταν ὡς τὰ τώρα. Καὶ τοῦτο διότι ἡ ἀνθρωπότητα ἀφ' ἑνὸς θὰ εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὰ ἐσωτερικά της ἀλληλοφαγώματα, ἀφ' ἑτέρου δὲ θὰ κατέχη ἀφαντάστως ἀνώτερα ἐπιστημονικὰ ἐργαλεῖα καὶ ἐφόδια, πὺ δλοένα θὰ τῆς προμηθεύῃ ἢ εἰρηνικῇ ἐπιστημονικῇ ἐργασία. Μὲ ἄλλα λοιπὸν μάτια θὰ ἀτενίσουν οἱ μέλλουσες γενεές τὴν μεγαλειώδη μορφὴ τῆς φύσεως καὶ τοὺς ἀνεξαντλήτους ὑλικοὺς θησαυροὺς της. Καὶ θὰ ἰδῆ ἡ μέλλουσα ἀνθρωπότητα θαύματα ἐπιστημονικὰ καὶ ἐκπολιτιστικὰ συνοδευόμενα καὶ ἀπὸ ἀφάνταστα ὑλικά πλούτη πὺ ἡ σημερινὴ πτωχὴ σχετικῶς σ' ὄλα ἐποχὴ μας, οὔτε κατὰ προσέγγιση μπορεῖ νὰ τὰ φαντασθῆ. Ὑποπτευόμεθα μόνον τὸ μοιραῖο καὶ ἀναπόφευκτό τους κρίνοντας ἀπ' τὴν ὡς τὰ τώρα ἐξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητας καὶ ἀπ' τοὺς γενικοὺς νόμους τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐν γένει. Ἡ ζωὴ ἔχει τοὺς ἐσωτερικοὺς νόμους της καὶ τὴν λογικὴ της. Καὶ κατορθώνει πάντοτε ὄχι μόνον νὰ βρῖσκη τὴν ἰσορροπία της, ἀλλὰ καὶ νὰ κάμῃ τὸ ἐκάστοτε καθεστῶς διώσιμο καὶ λογικὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ του.

Ἡ ἀνθρωπότητα ἐπέρασε ὡς τὰ τώρα τὰ πλέον ἄγρια, βάρβαρα καὶ τραγελαφικά γιὰ τὴν ἀντίληψή μας στάδια, χωρὶς νὰ χάσῃ τὴν κοινωνικὴ της ἰσορροπία καὶ χωρὶς αὐτὰ νὰ τῆς φαίνονται ἄλογα καὶ κακά. Θάταν λοιπὸν πολὺ ἀψυχολόγητο καὶ ἀφιλοσόφητο νὰ ὑποθέσωμε ὅτι δὲν θὰ μπορέσῃ νὰ σταθῆ στὸ μέλλον ἕνα καθεστῶς, πὺ θὰ ἀντιπροσωπεύῃ τὸν πῖδ ἀψηλὸ πολιτισμὸ πὺ μπορούμε σήμερα νὰ φανταστοῦμε, τὴν πῖδ ἐντονη εἰρηνικῇ ἐργασία, τὴν πῖδ ἀφαντάστως τέλεια θετικὴ ἐπιστήμη, καὶ ὄλα αὐτὰ προσαρμοσμένα σὲ μιὰ διεύθυνση, ἠπηρετοῦντα ἕνα κύριο με-

γαλειώδη σκοπό: Τὸ πῶς νὰ ἐκμεταλλευθῇ ἡ ἀνθρωπότητα
ὅσον τὸ δυνατόν καλύτερα τὰ ἀπέραντα, ἀτελείωτα, ὕλικά
πλούτη τοῦ πλανήτη μας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΣΤΟΥΣ ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΤΑΣ

Τὸ ἄρθρο τοῦ Α. Ντέλου* στὸ «Νουμά» γιὰ τὸ βιβλίο μου «τὸ κοινωνικό μας ζήτημα» καὶ μερικά ἐνθαρρυντικά γράμματα ἄλλων δημοτικιστῶν μὲ ὑποχρεώνουν ν' ανταλλάξω μαζί Σας μερικὲς ιδέες γιὰ πολλὰ σοβαρὰ ζητήματα τὰ ὁποῖα μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐξ ἴσου. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς δημοτικιστὰς συμφωνώντας σὲ πολλὰ μαζί μου, μοῦ παραπονέθηκαν πὼς δὲν ἐξετίμησα στὸ βιβλίο μου τὴ δράση τους ὅπως ἔπρεπε. Ἄλλοι πάλι νομίζουν ὅτι ὅλως διόλου ἀρνοῦμαι τὴ θετικὰ δράση τους. Εἶναι περιττὸ νὰ τονίσω πὼς ὅλα αὐτὰ εἶναι καθαρὴ παρεξήγηση. Πὼς μποροῦσα ν' ἀρνηθῶ κάθε ὠφέλεια τῶν δημοτικιστῶν ἀφοῦ τοὺς ὀνομάζω «ἀτρόμητους ὑπερμάχους τῆς ζωντανῆς μας γλώσσης», «τὰ μόνα ἱκανὰ πρὸς θετικὴν ἐργασίαν στοιχεῖα τοῦ τόπου»; κ.τ.λ. κ.τ.λ. Ἐγὼ εἶπα μόνον ὅτι «σχετικῶς δὲν ἔπραξαν πολλὰ» καὶ τοῦτο διότι ἡ τακτικὴ τους ἦταν οὐ τοπιστικὴ. Δηλαδή μὲ ἄλλη καλύτερη τακτικὴ σὲ εἴκοσι χρόνια θὰ μπορούσαν νὰ κάνουν πολὺ περισσότερα! Καθὼς βλέπετε, ἡ διαφορὰ εἶνε στὸ ζήτημα τῆς τακτικῆς. Καὶ ὅπως ξέρετε, ἀπὸ τὴν ὀρθότητα τῆς τακτικῆς ἐξαρτᾶται πολλὲς φορές τὸ πᾶν. Ἡ ἱστορία τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας μᾶς παρουσιάζει πολλὰ παραδείγματα κινήσεων ποὺ στὴν ἀρχὴ καρκινοβατοῦσαν ἐπειδὴ ἡ τακτικὴ τους ἦταν οὐτοπιστικὴ, μόλις ὅμως τὴν ἀλλάξανε

(*) Α. Ντέλος (Ψευδώνυμο τοῦ Ἄλ. Δελμούζου).

έκαναν άλματα προόδου. Και τώρα θά πητε: Τί πράγμα είναι επί τέλους αυτή ή τακτική; Η τακτική είναι τὸ ἀποτέλεσμα δλοκλήρου ἐγκεφαλικοῦ συστήματος, δλοκλήρου φιλοσοφικῆς ἀπόψεως. Ἄλλο ἄποψη, ἄλλο τακτική! Ἄν ἐγὼ δὲν συμφωνῶ μαζί σας ὅσον ἀφορᾷ τὴν τακτική, αὐτὸ προέρχεται διότι τὸ φιλοσοφικό μου σύστημα, ή κοινωνική μου ἀντίληψη δὲ συμφωνεῖ με τὴ δική σας. Προτοῦ λοιπὸν σᾶς μιλήσω περὶ «τακτικῆς» πρέπει νὰ ὑποδείξω ποιά είναι ή διαφορὰ μεταξύ τῆς δικῆς μου καὶ τῆς δικῆς σας κοινωνικῆς ἀντιλήψεως. Τότε καὶ ή διαφορὰ τῆς τακτικῆς θὰ φανῆ μόνη της καθαρὰ. Ἴσως μερικοὶ στὴν ἀρχὴ βροῦν τίς «φιλοσοφικὲς συζητήσεις» περιττές, τοὺς παρακαλῶ ὁμως θερμὰ νὰ διαβάσουν ὡς τὸ τέλος με ὑπομονή καὶ τότε θὰ ἴδουν τὴ μεγάλη τους σπουδαιότητα καὶ θὰ πεισθοῦνε τί μεγάλη οἰκονομία χρόνου γίνεται, πόσες παρεξηγήσεις, ἐπεξηγήσεις κ.λ.π. κατόπιν ἀποφεύγονται ὅταν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς διατυπωθῆ ἓνα συνεπὲς σύστημα.

Κάθε σοβαρὸς ἄνθρωπος ποὺ ἔπαυσε πλέον νὰ ζῆ «μηχανικῶς» καὶ θέλει νὰ καταλάβῃ «τὸν ἔξω κόσμον» δὲν μπορεῖ νὰ μὴν προβάλλῃ στὸν ἑαυτὸ του τίς ἀκόλουθες δυὸ ἐρωτήσεις: 1) Ἡ κοινωνία μένει στάσιμη ἢ κινεῖται, ἐξελίσσεται; 2) Ἄν ἐξελίσσεται, γίνεται αὐτὸ σύμφωνα με ὠρισμένους νόμους ἢ ἔτσι εἶκει καὶ ὡς ἔτυχε; Καθὼς βλέπετε ὠρισμένες καὶ λογικὲς ἐρωτήσεις ποὺ χρειάζεται ἄμεση ἀπάντηση. Συνήθως δυὸ εἰδῶν ἀπαντήσεις δίνονται στὰ ἐρωτήματα αὐτά. Ἡ πρώτη ἀπάντηση είναι ή ἐξῆς: Ἡ κοινωνία δὲν μένει στάσιμη, διαρκῶς ἐξελίσσεται σύμφωνα με ὠρισμένους νόμους, τοὺς ὁποίους ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ ἀντικειμενικῶς νὰ σπουδάσῃ. Σύμφωνα με τὴ θεωρία αὐτὴ τῆς ἐξελίξεως πρέπει τὰ φαινόμενα νὰ τὰ φανταζόμαστε ὅτι κινοῦνται, ἐξελίσ-

σονται δλα μαζί, έχουν τήν ικανότητα νά μεταβαίνουν από τή μιὰ κατάσταση στήν ἄλλη, νά μετατρέπονται τὸ ἓνα σὲ ἄλλο, ἐν γένει ἔχουν ἄμεση ὀργανικὴ σχέση καὶ συγγένεια, συνδέονται μὲ χίλιους δεσμοὺς ἀναμεταξύ τους, πηγάζει τὸ ἓνα ἀπὸ τ'ἄλλο κ.τ.λ. Γι' αὐτὸ πρέπει πάντοτε νά ἐξετάζονται ἡ δ λ α μ α ζ ί, νά ζητεῖται ἡ μεταξύ τους σχέση καὶ ἀλληλεπίδραση, νά ζητεῖται ἡ προηγουμένη τους κατάσταση ἀπὸ τὴν ὁποία γεννήθηκαν δι' ἐξελίξεως καὶ ἐπὶ τῆ βάσει τῆς τωρινῆς τους καταστάσεως νά ζητηθῆ, ἂν εἶναι δυνατόν, ἡ μέλλουσα κατάσταση στήν ὁποία θὰ μεταβοῦν κ.τ.λ. Μὲ δυὸ λόγια: πρέπει νά ἐξετάζονται τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα «ἐν τῆ πορεία τῆς ἐξελίξεώς των». Αὕτη εἶναι ἡ μιὰ ἀπάντηση. Ἡ ἄλλη ἔχει ἐντελῶς ἀντίθετο χαρακτήρα. Σύμφωνα μ' αὕτη: Καὶ ἂν ἀκόμα παραδεχθοῦμε ὅτι διαρκῶς κινεῖται ἡ κοινωνία, αὐτὸ γίνεται ὄχι σύμφωνα μὲ ὠρισμένους νόμους σὲ μιὰ ὠρισμένη διεύθυνση τὴν ὁποία μπορούμε νά σπουδάσουμε καὶ κάπως νά προβλέπουμε, ἀλλὰ ἔτσι τυχαίως. Ἐπομένως τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα πρέπει νά τὰ φανταζόμαστε ὡς ξεχωριστά, ἀνεξάρτητα, ἄσχετα ἀναμεταξύ τους, πηγάζοντα μόνον ἀπὸ τὴν ἀνεξάρτητη καὶ ἐ λ ε ὑ θ ε ρ η θ έ λ η σ η τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία ὡς ἐ λ ε ὑ θ ε ρ η δέν μπορεῖ νά ὑπάγεται σὲ κανένα νόμο! Ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Ἔγκελ, τὴν πρώτη τῆ μέθοδο πού ζητεῖ νά ἐξετάσῃ τὰ φαινόμενα, «ἐν τῆ πορεία τῆς ἐξελίξεώς των» τὴν ὠνόμασε δ ι α λ ε κ τ ι κ ή, τὴ δεύτερη πού φαντάζεται τὰ φαινόμενα ὡς ἀποκρυσταλλωμένα, ἀνεξάρτητα, ἄσχετα ἀναμεταξύ τους, τὴν ὠνόμασε μ ε τ α φ υ σ ι κ ή. (Ἄν καὶ οἱ ὄροι αὗτοι δέν εἶναι ἐπιτυχεῖς, ἐν τούτοις θὰ τοὺς μεταχειριστοῦμε ἐπειδὴ δέν ὑπάρχουν ἄλλοι καλύτεροι).

Οἱ «μεταφυσικοὶ» παίρνοντας ὡς τελευταία αἰ-

τία τῶν φαινομένων τὴν «ἀνεξάρτητον θέλησιν» τῶν ἀνθρώπων, ἀναγκάζονται νὰ βλέπουν τὸν κόσμον μᾶλλον μὲ ἰδεαλιστικὰ μάτια. Τοὺς εἶναι πλέον δύσκολο νὰ γυρεύουν πίσω ἀπὸ τὶς ἰδέες τῶν ἀνθρώπων ἄλλες βαθύτερες αἰτίες ποὺ νὰ τὶς γεννοῦν, τὶς δὲ ὑλικές ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας τὶς θεωροῦν ὡς κάτι ἐπουσιῶδες, δευτερεύον ποὺ δὲν ἀξίζει καὶ νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν. Οἱ «διαλεκτικοὶ» τουναντίον βλέπουν συνήθως τὸν κόσμον μὲ ἀντίθετα μάτια. Στὴν «ἀδιάλειπτον σειράν τῶν φαινομένων» οἱ ἐκάστοτε ἰδέες τῶν ἀνθρώπων χάνουν γι' αὐτοὺς τὴν ἀνεξάρτητη σημασία τους καὶ κατανοοῦν ὡς ἀποτέλεσμα μᾶλλον, ὡς ἀπαύγασμα βαθυτέρων αἰτιῶν, ὑλικῶν συνηθειῶν τῆς ἐκάστοτε ἐποχῆς. Ὅ,τι λοιπὸν γιὰ τὸν «μεταφυσικόν» εἶναι αἰτία, γιὰ τὸν «διαλεκτικόν» κατανοεῖται ὡς ἀποτέλεσμα ἢ τὸ πολὺ «σύμπτωμα, ὑποκρύπτον βαθυτέραν κοινωνικὴν καὶ ὑλικὴν αἰτίαν καὶ βάση». Καὶ τώρα γιὰ νὰ φανῆ καλύτερα ἡ διαφορὰ μεταξὺ «μεταφυσικῆς» καὶ «διαλεκτικῆς» μεθόδου θὰ φέρουμε μερικὰ χειροπιαστὰ παραδείγματα:

ΕΡΩΤΗΣΗ: Ποιὸς ἔκανε τὴ γαλλικὴ ἐπανάσταση;

α') **ΑΠΑΝΤΗΣΗ μεταφυσική:** Τὴ γαλλικὴ ἐπανάσταση τὴν ἔκαναν οἱ «ἐγκυκλοπαιδισταὶ» μὲ τὶς ἰδέες καὶ τὰ συγγράμματά τους. Ἡ κι ἄλλοιῶς: Τὴν ἔκαναν ὁ Μιραμπώ, Μαρά, Δαντών, Ροβεσπιέρος κ.τ.λ. κ.τ.λ.

β') **ΑΠΑΝΤΗΣΗ διαλεκτική:** Ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση ἦταν ἀναπόφευκτο ἀποτέλεσμα οἰκονομικῆς ἐπανάστασεως! Ἡ βαθμιαία οἰκονομικὴ ἐξέλιξις ἐγέννησε νέα δυνατὴ κοινωνικὴ τάξη, τὴ «μπουρζουαζία», ἡ ὁποία δὲν μποροῦσε πλέον νὰ ὑποφέρῃ τὸ ζυγὸ τῆς κυρίαρχης ἀριστοκρατικῆς τάξεως ποὺ ἀντιπροσώπευε τὸ παλαιὸ οἰκονομικὸ φεου-

δαλικό σύστημα. Ἡ ἐπανάσταση δὲν ἦταν ἄλλο τι παρά ἡ ἀναπόφευκτος σύρραξη αὐτῶν τῶν δύο κοινωνικῶν τάξεων. (Τὸ ἴδιο ἐγινε καὶ στᾶλλα κράτη). Οἱ ἐγκυκλοπαιδισταὶ δὲν ἦταν ἄλλο τι παρά οἱ ἀσυνείδητοι ἀπολογηταὶ τῶν ἀπελευθερωτικῶν τάσεων καὶ ἀπαιτήσεων τῆς τάξεως καὶ τῆς ἐποχῆς τους. Ὁ Μιραμπώ, Ροβεσπιέρος καὶ Δαντῶν ἦσαν οἱ ἀπαραίτητοι ἥρωες παρομοίων μεγάλων λαϊκῶν κινήσεων. Ἄν δὲν εἶτανε αὐτοί, θὰ εἶτανε ἄλλοι! Λοιπὸν αὐτοὶ ἦταν ὄχι αἰτία τῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλ' ἀναπόφευκτο γέννημα, ἀποτέλεσμα αὐτῆς.

ΕΡΩΤΗΣΗ: Πῶς γεννήθηκε ἡ θρησκευτικὴ μεταρρυθμιστὴ Δύση;

α') **ΑΠΑΝΤΗΣΗ** μεταφυσικὴ: Αἰτία τῆς μεταρρυθμίσεως εἶτανε ὁ Λούθηρος, ὁ Καλβῖνος κ.τ.λ.

β') **ΑΠΑΝΤΗΣΗ** διαλεκτικὴ: Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς βαθύτερους οἰκονομικοὺς καὶ κοινωνικοὺς λόγους ποὺ τὴν προετοίμασαν, ἡ μεταρρυθμιστὴ ἦταν ἀναπόφευκτη συνέπεια μακρῶν καὶ μεγάλων παραπόνων τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ἐναντίον στὴν ἰδιοτελεῖ, δεσποτικὴ καὶ διεφθαρμένη πολιτικὴ τοῦ καθολικοῦ κλήρου. Ὁ Λούθηρος, Καλβῖνος καὶ λοιποὶ ἀναμορφωταὶ ἦταν «οἱ καλύτερον διατυπώσαντες» μιὰ γενικὴ ἀπάντησις καὶ ἐπιθυμία ὀλοκλήρου ἐποχῆς.

ΕΡΩΤΗΣΗ: «Ποιά εἶναι ἡ αἰτία ποὺ γέννησε τὴ μεγάλη ρωσικὴ φιλολογοῖα;

α') **ΑΠΑΝΤΗΣΗ** μεταφυσικὴ: Ἡ ζωντανὴ γλῶσσα! Μόλις οἱ Ρῶσοι ἐκανόνισαν τὸ γλωσσικὸ τους ζήτημα, δημιουργήσανε τέτοια ἀξιόλογη φιλολογοῖα.

β') **ΑΠΑΝΤΗΣΗ** διαλεκτικὴ: Κάθε φιλολογοῖα ἐν γένει εἶναι ἀπαύγασμα κοινωνικῆς ψυχολογοῖας, αὐτὴ δὲ ἀποτέλεσμα κοινωνικῶν συνθηκῶν, κι' αὐτὴ βαθυτέ-

ρων υλικῶν κ.τ.λ. Ἡ ρωσικὴ φιλολογία εἶναι ἢ κατ' ἐξο-
χὴν κοινωνικὴ φιλολογία. Γιὰ νὰ καταλάβῃ κανένας τὴ με-
γάλη τῆς ἐσωτερικῆς δύναμη καὶ εἰλικρίνεια, πρέπει νὰ γνω-
ρίξῃ καλὰ τὶς ἔκτακτες συνθῆκες στὶς ὁποῖες ἔζησε ἡ ρωσ-
σικὴ κοινωνία στὰ τελευταῖα 100 χρόνια τοῦ φεουδαλο-ἀρι-
στοκρατικοῦ καθεστῶτος. Ἐνόσω τὸ φεουδαλικὸ καθεστῶς
δρισκότανε σ' ὅλη του τὴν ἀκμὴ καὶ δύναμη, ὁ δὲ λαὸς σὲ
πλήρη ἀμάθεια καὶ δουλεία, οἱ ἀριστοκράτες συγγραφεῖς δὲν
προχωροῦσαν παραπάνου ἀπὸ τὸν ψευδοκλασικισμό. Ἡ γαλ-
λικὴ δὴμος ἐπανάσταση κ' ἡ ἀφύπνιση τῶν ἀστικῶν στοιχεί-
ων τῆς δύσεως, ἔδωκαν νέα τροπὴ στὰ πράγματα. Τὰ ρωσ-
σικὰ στρατεύματα γυρίζοντας ἀπὸ τὸ Παρίσι φέρανε μαζί
καὶ τὶς νέες ἀστικὲς ιδέες. Τὰ καλύτερα παιδιὰ τῆς ἀρι-
στοκρατίας — ἀξιωματικοὶ καὶ ποιηταὶ — ἐμπνέοντο τώ-
ρα μὲ φιλελεύθερες ἀρχές, οἱ ὁποῖες τοὺς ὠδήγησαν μοιραί-
ως στὸ «κίνημα τοῦ Δεκεμβρίου» κ' ἀπὸ κεῖ στὴν κρεμάλα
καὶ στὴ Σιβηρία. Ἡ ἀρχὴ δὴμος γίνηκε, τὰ πρῶτα σπέρμα-
τα εἶχανε ριχτῆ. Ὁ μεγάλος Ποῦσκιν, ποὺ τυχαίως γλύτω-
σε τὴν τύχη τῶν φίλων του, δημιουργεῖ τώρα λαϊκὴ ποίη-
ση μὲ λαϊκὴ γλῶσσα καὶ ψυχολογία προσπαθώντας κατὰ τὴ
φράση του «νὰ ξυπνήσῃ στὸ λαὸ μὲ τὴ λύρα του ἀγαθὰ αἰ-
σθήματα!». Οἱ ἀνώμαλες δὴμος συνθῆκες τῆς ἐποχῆς του τὸν
ὀδηγοῦν σὲ μονομαχία ὅπου καὶ σκοτώνεται. Τὴν ἴδια τύχη
βρίσκει καὶ ὁ ἄλλος μεγάλος ποιητὴς Λέρμοντωφ. Ὁ Γρι-
μπογέδωφ καὶ ὁ Γόγολ γράφουν στὸ μεταξὺ δυὸ πρώτης τά-
ξεως κοινωνικὲς κωμωδίες («δυστυχία τὸ πολὺ μυαλὸ» καὶ
«ὁ ἐπιθεωρητὴς»), ἀμείλικτη σάτυρα τῆς φεουδαλιστικῆς ἐ-
ποχῆς τους. Τὰ ἀθάνατα ἔργα καὶ σήμερα ἀκόμα παίζον-
ται! Μὰ ὁ Γριμπογέδωφ στέλνεται στὴν Περσία ὅπου καὶ
βρίσκει μοιραῖο θάνατο. Ὁ Γόγολ πεθαίνει ὑπὸ τὴν ἐπιτήρη-

ση τῆς ἀστυνομίας. Ἡ ἴδια ἀστυνομία παρακολουθεῖ τίς τελευταῖες στιγμές τοῦ μεγάλου κριτικοῦ Μπελίγσκι, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ φλογερὴ του καρδιά καὶ τὰ μεγάλα του ἰδανικά ἐσχόρπισε ἐνθουσιασμὸ γύρω του. Ὁ Τουργένιεφ στὸ μεταξὺ φυλακίζεται. Τὸ Δοστογιέφσκι τὸν ὀδηγοῦνε στὴν κρεμάλα ὅπου καὶ τὸν συγχωροῦνε γιὰ νὰ τὸν στείλουν ἀμέσως στὴ Σιβηρία. Ὁ Μπακούνιν καὶ Γέρτσεν, δύο μεγάλοι χαρακτήρες τοῦ αἰῶνος, τὸ σκάνουν στὸ ἐξωτερικόν, ὁ πρῶτος γιὰ ν' ἀγωνισθῆ «ὑπὲρ τοῦ κόσμου» καὶ διαδώσῃ ἀναρχικὸ σύστημα, ὁ δεύτερος γιὰ νὰ βροντοφωνήσῃ μὲ τὸν «κώδωνά» του ἀπ' τὸ Λονδίνο τίς ἀτιμίες τοῦ καθεστώτος. Ἡ ἐπίδρασή του κολλοσιαία διαβάσεται καὶ στοὺς αὐλικούς κύκλους! Τὸ φλέγον ζήτημα τῆς ἡμέρας «ἡ ἀπελευθέρωση τῶν δούλων χωρικῶν» ἐμπνέει στὸν Τουργένιεφ «τίς σημειώσεις κυνηγοῦ», στὸν Γρηγορόβιτς «τὸν κακόμοιρο Ἀντώνη», στὸν Πίσεμσκι «τὴν πικρὴ τύχη». Ἡ πανωλεθρία τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου δείχνει ἐπὶ τέλους ὀλοφάνερα τὴ σαπίλα τοῦ καθεστώτος. Ὁ νέος αὐτοκράτορας ἔρχεται μὲ μεγάλες μεταρρυθμίσεις. Οἱ χωρικοὶ ἐλευθερώνονται. Οἱ πόλεις καὶ οἱ δῆμοι ἀποχτᾶνε σχετικὴ αὐτοδιοίκηση. Γενικὸς ἐνθουσιασμός, γενικὲς ἐλπίδες, μεγάλα σχέδια, μεγάλα ὄνειρα! Ὀλόκληρη σειρά μεγάλων συγγραφέων ἀναφαίνεται μὲ μιᾶς: Γοντσαρόφ, Ὁστρόφσκις, Νεκράσωφ, Σαλτικώφ, Δομπρολιούμπωφ, Πίσαρεφ, Τσερνισέφσκι, Δανιλέφσκι, Λεσκώφ, Κατκώφ. Στὰ ἔργα τους θὰ βρῆτε ὅλη τὴ μεγάλη ἐποχὴ. Αἰσιοδοξία, ἐλπίδες, ὄνειρα στὴν ἀρχή, — ἀπαισιοδοξία, ἀντιφάσεις, σύγχιση στὸ τέλος! Γιατί τὰ μεγάλα ὄνειρα δὲ βαστάξανε πολὺ. Οἱ «μισὲς μεταρρυθμίσεις» δὲν ἱκανοποίησαν κανένα ὅπως ἔπρεπε, στὸ τέλος δὲ τοὺς ἐψύχραναν ὅλους. Ἀριστερὰ ἐφώναζαν: «Ἐμπρός, λοιπόν, συμπληρώστε τες!» δεξιὰ: «Τὰ βλέπουν τὰ ἀποτε-

λέσματα τῶν μεταρρυθμίσεων; πίσω λοιπὸν στὴν παλαιὰ δου-
λεία!». Ἡ κυβέρνησις μὲ τὴν ἀστάθεια καὶ τὰ ἡμίμετρα ἐγι-
σχύει τὴ σύγκριση. Ἐκ τῆς ἄλλης μεριᾶς ἡ ριζοσπαστικὴ
νεολαία ἐξιδανικεύει τὸ χθесινὸ δοῦλο «χωρικὸ» καὶ δημι-
ουργεῖ διάφορα οὐτοπιστικὰ σοσιαλιστικὰ
συστήματα γὰρ τὸν σῶση. Ἄθροισμα τρέχει στὰ χωριά γὰρ
τὸν κατηχήση, γὰρ τὸν ἀναπτύξη. Ἡ κυβέρνησις τὴν κα-
ταδιώκει ἀμείλικτα, ἀπαντᾷ κι' αὐτὴ μὲ τρομοκρατία· σκο-
τώνεται ὁ Τσάρος! Ὁ διάδοχός του ἔρχεται πλέον μὲ ὠρι-
σμένες ἀντιδραστικὲς τάσεις. Νέα τρομοκρατία ἀρχίζει. Ὅ,τι
φιλελεύθερο, γερὸ καὶ δυνατὸ, καταδιώκεται, φυλακίζεται,
ἐξορίζεται. Οἱ ἄλλοι πέφτουν σὲ ἀπαισιοδοξία, ἐκνευρισμὸς,
κούραση, χαύνωση. Γενικὴ ἀπάθεια, ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς
νέας ἐποχῆς. Ὁ Τσέχωφ, ὁ μέγας τῆς ποιητῆς. Στὰ διη-
γήματα καὶ τὰ δράματά του μᾶς δίνει ὀλόκληρη πινακοθή-
κη ἀπαθῶν, κουρασμένων, ἀδυνάτων, «περιττῶν» ἀνθρώπων.
Τώρα θγαίνει καὶ ὁ Τολστόϊ μὲ τὴν μυστικοπαθεῖς ἀναρχικὲς
ιδέες του καὶ τὴ θεωρία! «μὴν ἀντιστέκεσαι στὸ κακόν». Ἄλ-
λὰ καὶ αὐτὴ ἡ κατάστασις δὲ βαστᾷ πολὺ. Ἡ οἰκονομικὴ ἐξέ-
λιξις κάνει στὸ μεταξὺ ἀθόρυβα τὴ δουλειά της. Ἡ βιομηχα-
νία ἀναπτύσσεται πολὺ· δυνατὴ ἀστικὴ τάξις δημιουργεῖται.
Πολυάριθμοι ἐργάτες - προλετᾶριοι ἀναφαίνονται. Ὁ π ρ ο -
λ ε τ α ρ ι κ ὸ ς σ ο σ ι α λ ι σ μ ὸ ς (Μαρξισμὸς) βίαια
εἰσχωρεῖ μαζί τους ἐκτοπίζοντας σιγὰ σιγὰ τὸ μικρομπουρ-
ζουαζικὸ οὐτοπιστικὸ σοσιαλισμὸ. Οἱ προ-
λετᾶριοι ἀναπτύσσουνε τὴ δύναμή τους καὶ μᾶς δίνουν τὸ
μεγάλον τους ποιητὴ καὶ ἀπολογητὴ Μαξιμ Γόρκι! Νέες δυ-
νάμεις μαζεύονται. Ἡ ἐπανάστασις ξεσπᾷ...

Καὶ τώρα μερικὰ Ἑλληνικὰ παραδείγματα.

ΕΡΩΤΗΣΗ: Ποιά είναι ή αίτια πού δέν έχουμε αξιόλογη νεοελληνική φιλολογία;

ΑΠΑΝΤΗΣΗ μεταφυσική. Ἡ φόβια καθαρύουσα!

ΑΠΑΝΤΗΣΗ διαλεκτική. Δέ φταίει μόνον ή γλώσσα. Τήν αίτια τοῦ κακοῦ πρέπει νά τή ζητήσουμε στήν κοινωνική μας ψυχολογία, ή ὁποία είναι ἀποτέλεσμα κοινωνικῶν συνθηκῶν κι' αὐτή πάλι ἀλληλένδετη μέ ὀλόκληρο ἱστορικό παρελθόν. (*Ἰδ. «τὸ κοινωνικό μας ζήτημα»). Τά φιλολογικά προϊόντα μπορούμε ἐν γένει νά τὰ χωρίσουμε σέ τρεῖς κατηγορίες: α) Προϊόντα ζωντανά καί φυσικά βγαλμένα ἀπό τήν ἐποχή τους. Σαῦτά βρίσκουμε τίς ιδέες, τὰ συναισθήματα, τίς προοδευτικές τάσεις, ἐν γένει τήν ἰδεολογία ὀλόκληρης ἐποχῆς. Αὐτά είναι τὰ κατ' ἐξοχήν ἀγαπητά καί παιδαγωγικά ἔργα στοὺς συγχρόνους, ἀθάνατα δέ γιά τίς μέλλουσες γενεές, ἐπειδή ἔχουν μεγάλη ἱστορικο-ἐκπολιτιστική σημασία καί χαρακτηρίζουν ὀλόκληρη ἐποχή.

β) Τά «ἐκτὸς ἐποχῆς καί τόπου» «παγκοσμίου ψυχολογίας» ἔργα πού οἱ συγγραφεῖς τους σύμφωνα μέ τὸ χαρακτήρα τους καί τὸ φιλοσοφικό τους πνεῦμα ὑψώνονται ἀπάνω ἀπὸ τήν ἐποχή τους προσπαθώντας νά συλλάβουν «τὸ αἰώνιο καλὸ γιά ὄλους τοὺς λαοὺς καί χρόνους». Τέτοιους τιτᾶνες καλλιτέχνες — φιλοσόφους λίγους ἔχει νά μᾶς δείξη ή παγκόσμια φιλολογία, κανένα Γκαίτε ή Σαίξπηρ κ.τ.λ. γ) Τὸ ἀντίθετο τῶν φυσικῶν, ζωντανῶν, ἀθάνατων, τὰ ἀφύσικα, τεχνητά καί ἐπομένως θνησιγενή ἔργα. Είναι τὰ ἔργα πού ἀπομιμοῦνται ἄλλες ἐποχές. Τὸ μόνο χαρακτηριστικό τους είναι ὅτι μέ τήν ὕπαρξή τους ἀποδείχνουν τή στασιμότητα, τήν ἀνωμαλία, ἐν γένει τήν ἀνικανότητα τῆς ἐποχῆς τους νά δημιουργήσῃ ἔργα ζωντανά. Κλασσικό παράδει-

γμα τέτοιων προϊόντων είναι ο ψευδοκλασικισμός που συμπίπτει με τη στασιμότητα της φεουδαλικής απολυταρχίας. Οι συγγραφείς μη μπορώντας να θίξουν την εποχή τους τδρριχγαν στην απομίμηση περασμένων ιδεολογιών, περασμένων εποχών. Οι Γάλλοι απομιμούντο τους αρχαίους Έλληνες, οι Γερμανοί και Ρώσοι τους Γάλλους κ.λπ. Έγνοείται δλα τὰ ἔργα αὐτὰ μῶλους τοὺς ὁμορφους στίχους εἶταγε θνησιγενῆ στὴ σύλληψή τους, παγερά προϊόντα. Ἀναφορικῶς με τὴν Ἑλλάδα μπορούμε με δυὸ λόγια νὰ εἰποῦμε: «ἂν ἐξαιρέσουμε λίγα ζωντανὰ προϊόντα ποὺ γράφηκαν στὶς εἰλικρινεῖς στιγμὲς τῆς ἐπαναστάσεως, σ χ ε δ ὀ ν δλα τὰ ἄλλα εἶναι ἀπομίμηση περασμένων ιδεολογιῶν, ἐπομένως ἔργα νεκρὰ στὴ σύλληψή τους». Κι' αὐτὸ ἔγινε διότι ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία ἀνατρέφεται καὶ ὑπνωτίζεται με ἰ δ ε ο λ ο γ ῖ α περασμένων ἐποχῶν, ποὺ τὴ νομίζει δική της, τωρινή, ἂν καὶ οἱ κοινωνικὲς συνθήκες ποὺ τὴν ἐγέννησαν περάσανε πιά. Κι' αὐτὸ πάλι γίνεται ἀπὸ λόγους ἱ σ τ ο ρ ῖ κ ο - π ο λ ι τ ῖ κ ο ὄ ς, ἐπειδὴ ἡ Ἑλλάδα ἂν καὶ εἶναι σήμερα καθαρῶς ἄ σ τ ῖ κ ὸ κ ρ ἄ τ ο ς, εἶναι, ἀναγκασμένη ἐξ αἰτίας τῆς ἱστορικῆς της ἐξελίξεως νὰ ὑποστηρίξη «τὶς μεγάλες ἀριστοκρατικὲς παραδόσεις τοῦ Βυζαντίου με τὶς δυὸ μεγάλες φεουδαλικὲς βάσεις: γλῶσσα, θρησκεία... Ἔτσι γιὰ πατριωτικοὺς λόγους φορτώνονται στὴ ράχη τοῦ ἔθνους παλιὲς ιδεολογίες με τὶς ὁποῖες ἐνώνεται ἐδῶ καὶ κάμποσο καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ ιδεολογία, ποὺ δὲν εἶναι καθ' ὅλα σύμφωνη, κι' ὅλα αὐτὰ (ψευδοκλασικισμός + ψευδοβυζαντινισμός + ψευδοευρωπαϊσμός) συγκρινόμενα με τὴ σημερινὴ «ρωμαϊκὴ ψυχολογία μας» δίνουν τὴν πρωτοφανῆ καὶ φοβερὴ ἐκείνη ψυχολογικὴ καὶ πνευματικὴ σύγχυση, ἡ ὁποία στρεβλώνει τελείως καὶ διαστρέφει τὸ φυσικὸ αἶσθημα, ὡς

αποτέλεσμα δὲ ἔχουμε τὸ ἀδύνατο δημιουργίας φυσικῆς ἐθνικῆς ιδεολογίας σύμφωνης μετὰ τὶς σημερινὲς κοινωνικὲς συνθήκες καὶ τὴν ἀστική ὑπόστασιν τοῦ ἔθνους. Ἐνόσω τὸ κανόνι τοῦ Μεσολογγίου βροντοῦσε καὶ ὁ ἐνθουσιασμός τῆς ἐπαναστάσεως εἶταν ζωντανός, γεννήθησαν εἰλικρινά, ζωντανὰ ἔργα, τὰ μόνον ποὺ θὰ μείνουν ἀθάνατα. Κατόπιν μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς «μεγάλῃς ιδέας» καὶ τοῦ «ἐξελληνισμοῦ» ἄρχισε ἡ κυριαρχία τοῦ «ψευτοκλασικισμοῦ» ἀπὸ τῆς μιᾶς μεριᾶς καὶ τοῦ «ψευτοβυζαντινισμοῦ» ἀπὸ τῆς ἄλλῃς. Ἡ φιλολογία τὸρριξε στὸν «ψευτοκλασικισμό» παράγοντας ἔργα ψεύτικα, νεκρὰ στὴ σύλληψίν τους: Βερναδάκης, Ραγκαβῆς κ.λ. Ἰστορεῖται ἀπὸ τὸ Βυζάντιον καὶ ἐν γένει ἀπὸ τὴν «ἐθνικὴν ἱστορίαν» προσπαθῶντας νὰ δαμνίστῃ ἀπὸ τὰ βιβλία ἐνθουσιασμόν ποὺ δὲν ὑπάρχει πιά στὴ ζωὴ. Ἐννοεῖται κι' αὐτὰ τὰ ἔργα εἶναι θνησιγενῆ, ἐντελῶς ἀνίκανα νὰ ἐνθουσιάσουν κανένα, καταδικασμένα σὲ ἄμεσο θάνατον. Λίγοι αἰσθάνθησαν τὴν ψευτιά τέτοιας ἐργασίας, περιωρίστησαν στὴν ἔμπνευσιν τοῦ χωριοῦ καὶ νησιοῦ κι' ἔτσι διαφυλάξανε τοῦλάχιστον τὴν εἰλικρίνειαν καὶ φυσικότητά τους. Ἄλλοι πάλιν περιωρίστησαν στὸν ὑποκειμενικὸν λυρισμόν ὡς τὴν μόνην διέξοδον ἀπ' τὸ φαῦλον αὐτὸ κύκλον. Ἐννοεῖται σὲ τέτοια στενὴ ἀτμόσφαιρα καὶ ὁ λυρισμὸς ἔφερνε ἀνάλογον μέγεθος καὶ ὄχι σπανίως στοιχεῖα ξένης εὐρωπαϊκῆς ἐπιδράσεως. — Μόλις τελευταῖα ἄρχισαν νὰ γίνονται τὰ πρῶτα δειλὰ θήματα κοινωνικῆς κωμωδίας ἀξίας τοῦ ὀνόματός της (Καρκαβίτσας, Καμπύσης κ.τ.λ.).

Ἄλλο «φυσικόν» εἰλικρινές προϊόν τῆς ἐποχῆς μας εἶναι ἡ «ρωμαίικη σάτυρα» τοῦ Σουρῆ, γι' αὐτὸ καὶ συγκεντρώνει τὶς περισσότερας συμπάθειες τοῦ ἔθνους. Αὐτὴ θὰ χρησιμεύσῃ ἀργότερον ὡς ἐνδεικτικὸν τῆς ἐποχῆς μας, μὰ τῆς λείπει

και αὐτῆς «τὸ μεγαλεῖο τῆς ἀθανασίας», διότι τὴν ἐμπνέει ὄχι «ἱερὰ ἀγανάκτηση» ἀλλὰ ρωμαϊκὴ ἀδυναμία και ἀστείβ-
της χαρακτῆρος.

ΕΡΩΤΗΣΗ: Πῶς βγῆκε στὴ μέση τὸ ζήτημα τῆς δη-
μοτικῆς και ἐν γένει τῆς γλωσσικῆς μεταρρυθμίσεως;

α') **ΑΠΑΝΤΗΣΗ** μ ε τ α φ υ σ ι κ ῆ. Αἰτία εἶναι
ὁ Ψυχάρης, Πάλλης και λοιποί. Ἄν δὲν εἶτανε αὐτοὶ δὲν
θα ὑπῆρχε σήμερα γλωσσικὸ ζήτημα.

β') **ΑΠΑΝΤΗΣΗ** δ ι α λ ε κ τ ι κ ῆ. Γλωσσικὸ ζήτη-
μα ὑπῆρχε πάντοτε ἐνόσω ὑπῆρχε διαφορὰ μεταξὺ ἐπίσημης
και λαϊκῆς γλώσσας. Ἄν δὲν παρατηρήθηκε αὐτό, ὀφείλε-
ται σὲ σοβαροὺς κοινωνικοὺς λόγους. Ἐνόσω τὸ ἔθνος περ-
νοῦσε τὸ φεουδαλο-ἀριστοκρατικὸ στάδιο τῆς ἀναπτύξεώς
του (*) δὲν μποροῦσε νὰ γίνῃ κανένας λόγος γιὰ λαϊκὴ γλώσ-

(*) Καὶ τώρα πρέπει νὰ καυτηριαστοῦνε ἀμείλικτα δλα τὰ ἀνώ-
μαλα φαινόμενα και ἀπειράριθμα ἐλαττώματα ποὺ μᾶς φορτώσανε
στὴ ράχη ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά τὸ «φεουδαλικὸ δουλόπρεπο παρελ-
θὸν» κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ ψευτοπατριωτισμὸς μὲ τοὺς δυὸ ἀναπο-
φεύκτους δορυφόρους τοὺς ψευτοκλασικισμὸ και ψευτοβυζαντινι-
σμὸ. Γιὰ ἕνα ἀληθινὸ καλλιτέχνη παρουσιάζεται ὑλικὸ ἀνεξάντλη-
το, γιὰ τὴ τέτοια σύγχυση, διαφθορὰ και σαπίλα δὲν ἔχει ματαῖδῃ
ὁ κόσμος ὡς τὰ τώρα. Μόνο ἡ γιομάτη ἀντιφάσεις σαθρὴ νεο-
λαία μας μποροῦσε νὰ ἐμπνεύσῃ σειρὰ κοινωνικῶν δραμάτων και
κωμωδιῶν. Ἄμ' τ' ἀπομεινάρια τοῦ φεουδαλισμοῦ ποὺ προκαλοῦνε
τὴν πάλῃ τῶν δυὸ γενεῶν και δηλητηριάξουν τὴ ζωὴ σὲ τόσες
γενναῖες νεαρὲς ὑπάρξεις! Ἄμ' ἡ πολυπαινεμένη μας «πατριαρ-
χικὴ ἠθικὴ» ποὺ μᾶς βουτᾶ δλους στὸ βόρβορο τῆς ἀκαθαρτώτε-
ρης διαφθορᾶς! Ἄμ' ἡ αἰώνια σκλαβιὰ τῆς Ἑλληνίδος; Ἄμ' τὸ
Λαύριο μὲ τοὺς εἰλωτῆς του! Καὶ μόνον αὐτά; Ὠκεανὸς θεμάτων,
φτάνει μόνο νὰ μπορεῖ κανένας νὰ τὰ βλέπῃ και νᾶχῃ τὸ θάρρος
νὰ τὰ θίξῃ. Κ' ἐδῶ χρειάζεται ὄχι μόνο δυνατὴ ἀνάλυση και αὐ-
τανάλυση, ἀλλὰ και εὐκρινῆς ἀγάπη στὸν ἄνθρωπο, κοινωνικὸς

σα. Και αργότερα, όταν απόχτησε τὸ σημερινό του ἀστικό χαρακτήρα, οἱ λίγοι ποὺ ὑψώσανε τὴ φωνή τους γιὰ τὴ λαϊκή γλῶσσα δὲν ἀκούστηκαν (Βηλαράς, Σολωμός κ.ἄ.) διότι τὸ γενικὸ ρεῦμα ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση ζητοῦσε τὴν ἐξακολούθηση τῶν φεουδαλικῶν παραδόσεων τοῦ Βυζαντίου (γιὰ λόγους πολιτικούς). Μόνον ἀφοῦ πέρασε πολὺς καιρὸς κι' ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἡ συνείδηση τοῦ λαοῦ γινόταν ὀλοένα ἀστικώτερη, ἀπὸ τὴν ἄλλη φαινόταν καθαρώτερα τὸ «ἀνεδαφικὸ τῶν φεουδαλικῶν παραδόσεων», ὠρίμασε πλέον ἐντελῶς ἡ ἀνάγκη γλωσσικῆς μεταρρυθμίσεως. Ἐδῶ ἀναφάνηκαν εὐγλωττοι καὶ συστηματικοὶ ἀπολογηταὶ τῆς μητρικῆς μας γλώσσας: Ψυχάρης, Πάλλης, Ἐφταλιώτης κ. ἄ. Αὐτοὶ εἶναι ὄχι ἡ αἰτία ποὺ ἐδημιούργησε τὸ «δῆθεν γλωσσικὸ ζήτημα» ἀλλὰ οἱ «εὐγλωττότερον διατυπώσαντες» τὴν ἀνάγκη γλωσσικῆς μεταρρυθμίσεως, ἡ ὁποία εἶχε πιὰ ὠρίμαση. Θὰ θριαμβεύσῃ δὲ τελείως ἡ δημοτικὴ όταν ὄλο τὸ ἔθνος πεισθῇ γιὰ τὸν οὐτοπισμὸ τῶν φεουδαλικῶν βυζαντινῶν παραδόσεων καὶ ἡ πραγματικότης δείξει ὄχι μόνον πόσον ἀνωφελεῖς ἀλλὰ καὶ πόσον ὀλέθριες εἶναι.

ΕΡΩΤΗΣΗ: Ποιὰ εἶναι ἡ αἰτία ποὺ ὑπερίσχυσε ἡ καθαρύουσα;

α') **ΑΠΑΝΤΗΣΗ** μεταφυσικὴ. Ὁ Κοραῆς καὶ οἱ λοιποὶ διδάσκαλοι τοῦ γένους. Αὐτοὶ δείξανε κακὸ δρόμο καὶ τὸ ἔθνος τοὺς ἀκολούθησε.

β') **ΑΠΑΝΤΗΣΗ** διαλεκτικὴ. Ὅλη ἡ ἱ-

ἐνθουσιασμὸς καὶ πρὸ παντὸς δυνατὸς χαρακτήρας ποὺ μπορεῖ ν᾿ἄρθῃ σὲ διάσταση μὲ τόσο δυνατὰ παραδόσεις καὶ ψέματα. Μόλις φανοῦνε τέτοιοι χαρακτήρες, θὰ βασιλέψουν στὴ φιλολογία μας λαμπρὲς ἡμέρες καὶ θὰ δημιουργηθῇ φυσικὴ, ζωντανὴ νεοελληνικὴ φιλολογία.

στορική εξέλιξη του έθνους υπαγόρευσε και μετά την επανάσταση την εξακολούθηση των βυζαντινών παραδόσεων με τις δυο ιστορικές βάσεις: γλώσσα και θρησκεία. Ο Κοραΐς και οι λοιποί «διδάσκαλοι» ως εκ τής εποχής των δέν μπορούσαν παρά να σκέπτονται όμοια και άσυγείδητα να παρασυρθούνε από το γενικό ρεύμα. Λίγες έκτακτες εξαιρέσεις (Βηλαράς-γλώσσα, Κοραΐς-θρησκεία) ούτε καν ακούστηκαν από το έθνος, ό τελευταίος μάλιστα καταδιώχτηκε. *Έτσι παθαίνουν όσοι «π ρ ο τ ρ έ χ ο υ ν τ η ς έ π ο χ η ς τ ω ν.

ΕΡΩΤΗΣΗ: Ποιά είναι ή αίτια τής σημερινής άνωμάλου καταστάσεως τής Ελλάδος;

α') **ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ** μεταφυσική. 1) Ο Τρικούπης, ό Δεληγιάννης και έν γενεί οι πολιτικοί μας.

2) Η δυναστεία και οι άδελφοί.

3) Το πολίτευμα.

4) Η γλώσσα και το εκπαιδευτικό σύστημα.

5) Ο διεφθαρμένος τύπος, κ.τ.λ. κ.τ.λ. κ.τ.λ.

6) **ΑΠΑΝΤΗΣΗ** διαλεκτική. Η σημερινή Ελλάδα παρουσιάζει το πολυπλοκώτερο ίσως φαινόμενο τής παγκόσμιας ιστορίας. Για να την καταλάβουμε καλά πρέπει να γνωρίζουμε το παρελθόν της, δηλ την ιστορία του Έλ. έθνους, τουλάχιστο από την εποχή του Βυζαντίου. Έδώ θα ίδούμε δηλ την εξέλιξή του με τις όμαλές περιόδους, και τις άπότομες άλλαγές κλπ. Έδώ θα καταλάβουμε πώς το φεουδαλικό στην άρχή έλλ. κράτος κατάντησε στον καιρό τής δουλείας «ήμιφεουδαλικό», ύστερα άνάπτυξε πλούσια άστικά στοιχεία τα όποια και μās έδωκαν κυρίως την επανάσταση, και κατόπιν την άστική Ελλάδα, πώς όμως μ' όλες τις κοινωνικές αυτές άλλαγές το έθνος για

λόγους πολιτικούς έννοούσε νά βαστάξη τις φεουδαλικές ιστορικές παραδόσεις και τις παλαιές ιδεολογίες. Πώς άπ' όλα αυτά γεννήθηκε γενική σύγχυση κοινωνική και ιδεολογική; πώς άποτέλεσμα τής συγχύσεως είναι: ή άνεξέλεγκτη κυριαρχία και οί καταχρήσεις τής πλουτοκρατίας, τò άσύντακτο και άπαιδέυτο τού λαού, ή έλλειψη πάλης και ζωής, και τέλος ή συγκεχυμένη ψυχολογία και ούτοπιστική δράση τού άναπτυγμένου κόσμου. Γενικώτερο δέ άποτέλεσμα: όλα τά σημερινά κακά. Περισσότερα ίδ. «τò κοινωνικό μας ζήτημα».

Τά παραδείγματα αυτά είναι, πιστεύω, άρκετά νά δείξουν καθαρά τή διαφορά μεταξύ «τò υ μεταφυσικό υ και διαλεκτικό υ τρόπου τού άντιλαμβάνασθαι τά κοινωνικά φαινόμενα»: θά καταλάβετε επίσης και τή διαφορά πού μας χωρίζει. Έγώ είμαι καθ' ολοκληρίαν διαλεκτικός. Σεις, άν δέν άπατώμαι, στά περισσότερα τούλάχιστον, μεταφυσικοί. (Όπως και δη ή Ελλάδα και οί περισσότεροι άνθρωποι έν γενεί). Θά καταλαβαίνετε τώρα γιατί και ή τακτική μας πρέπει νάναί διάφορη. Ό,τι χτυπάτε σεις, είναι για μένα μόνο ένα σύμπτωμα, ένα μικρό μέρος δλοκληρήρου ιστορικού οίκοδομήματος, τò όποϊον έγώ θεωρώ τήν κεντρική αίτία και πηγή τού κακού. Ένόσω αυτό στέκεται στερεά, όλα θά πάνε στραβά και άνάποδα και τò έθνος πολύ άκριβά θά πληρώση μιá μέρα τήν άυταπάτη και τόν ύπνωτισμό του. Η άναγέννηση θάρχιση όταν χτυπηθῆ δλοκληρο τò οίκοδόμημα άπ' όλες τις μεριές με δυνατά, άλύπητα χτυπήματα. Τò πώς δέ πρέπει νά χτυπηθῆ τò είκοδόμημα, γι' αυτό θά μιλήσουμε άλλη φορά.

Ο ΝΟΥΜΑΣ

ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ

ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΝ ΚΑΙ ΛΟΓΙΚΟΝ

ΑΠΟΚΡΕΤΑ

ΔΡ. ΤΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΥΡΩΠΕΥΣ

ΑΘΗΝΑΙ, Κυριακή 29 ηος Ιανουαρίου 1912

ΓΡΑΦΕΙΑ: Δεσφ. Οικονομική Σχολή, 4 / 1778 2009

Με τοσοστούς οι εφημερίδες που με παλαιότερες παρουσιάζουν, γιατί οι αλλαγές που εγίνοντο στο χώρο της εφημερίδας, οι αλλαγές στην οργάνωση, στην τεχνική, στην ουσία, στην ύλη, στην μορφή, στην έκδοση, στην εστίαση, στην εικόνα, στην ιδέα, στην πράξη, στην συνέπεια, στην ακεραιότητα, στην ουσία, στην μορφή, στην έκδοση, στην εστίαση, στην εικόνα, στην ιδέα, στην πράξη, στην συνέπεια, στην ακεραιότητα...

ΑΠΟΚΡΕΤΑ

Το πνεύμα της εφημερίδας, η ακεραιότητα, η ουσία, η μορφή, η έκδοση, η εστίαση, η εικόνα, η ιδέα, η πράξη, η συνέπεια, η ακεραιότητα...

ΜΕΤΕΦΑΣΙΑΣ

ΣΑΡΒΕΤΙΣΜΟΣ

Ο Σαρβέτισμος είναι η κατάσταση που υπάρχει στην κοινωνία όταν οι άνθρωποι έχουν μια κοινή πίστη, μια κοινή αλήθεια, μια κοινή ουσία, μια κοινή μορφή, μια κοινή έκδοση, μια κοινή εστίαση, μια κοινή εικόνα, μια κοινή ιδέα, μια κοινή πράξη, μια κοινή συνέπεια, μια κοινή ακεραιότητα...

Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΜΑΣ

Η κατάσταση της πολιτικής μας είναι η κατάσταση που υπάρχει στην κοινωνία όταν οι άνθρωποι έχουν μια κοινή πίστη, μια κοινή αλήθεια, μια κοινή ουσία, μια κοινή μορφή, μια κοινή έκδοση, μια κοινή εστίαση, μια κοινή εικόνα, μια κοινή ιδέα, μια κοινή πράξη, μια κοινή συνέπεια, μια κοινή ακεραιότητα...

ΕΥΚΛΕΙΔΗΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ

οι άνθρωποι έχουν μια κοινή πίστη, μια κοινή αλήθεια, μια κοινή ουσία, μια κοινή μορφή, μια κοινή έκδοση, μια κοινή εστίαση, μια κοινή εικόνα, μια κοινή ιδέα, μια κοινή πράξη, μια κοινή συνέπεια, μια κοινή ακεραιότητα...

ΕΥΡΩΠΕΥΣ

ΓΡΑΜΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΛΗ

Ο Πόλις είναι η κατάσταση που υπάρχει στην κοινωνία όταν οι άνθρωποι έχουν μια κοινή πίστη, μια κοινή αλήθεια, μια κοινή ουσία, μια κοινή μορφή, μια κοινή έκδοση, μια κοινή εστίαση, μια κοινή εικόνα, μια κοινή ιδέα, μια κοινή πράξη, μια κοινή συνέπεια, μια κοινή ακεραιότητα...

Οι άνθρωποι έχουν μια κοινή πίστη, μια κοινή αλήθεια, μια κοινή ουσία, μια κοινή μορφή, μια κοινή έκδοση, μια κοινή εστίαση, μια κοινή εικόνα, μια κοινή ιδέα, μια κοινή πράξη, μια κοινή συνέπεια, μια κοινή ακεραιότητα...

Οι άνθρωποι έχουν μια κοινή πίστη, μια κοινή αλήθεια, μια κοινή ουσία, μια κοινή μορφή, μια κοινή έκδοση, μια κοινή εστίαση, μια κοινή εικόνα, μια κοινή ιδέα, μια κοινή πράξη, μια κοινή συνέπεια, μια κοινή ακεραιότητα...

Οι άνθρωποι έχουν μια κοινή πίστη, μια κοινή αλήθεια, μια κοινή ουσία, μια κοινή μορφή, μια κοινή έκδοση, μια κοινή εστίαση, μια κοινή εικόνα, μια κοινή ιδέα, μια κοινή πράξη, μια κοινή συνέπεια, μια κοινή ακεραιότητα...

Ο ΣΚΕΠΤΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΦΥΛΗ ΜΑΣ(1)

Ἀγαπητοί μου φίλοι,

Σᾶς εἶμαι εὐγνώμων διὰ τὸν τόμον τῶν «Γραμμάτων» πού εἶχατε τὴν εὐγενῆ καλωσύνη νὰ μοῦ στείλετε. Τὸν διάβασα μὲ προσοχὴ καὶ σᾶς εὐχαριστῶ εἰλικρινᾶ γιὰ τὴν αἰσθητικὴ ἀπόλαυσι πού μοῦ ἐπροξένησαν μερικὰ ἀπὸ τὰ περιεχόμενά του. Ἐκεῖνο ὁμως πού μοῦ ἔκανε κακὴ ἐντύπωσι (δὲ σᾶς τὸ κρύβω) εἶνε τὸ πρόγραμμά σας μὲ τὴν ἀρνητικὴ, σκεπτικιστικὴ, καὶ αἰσθητικὴ ἀποκλειστικὰ τάσι του. Θᾶθελα περισσότερη ζωντάνια καὶ εὐρύτητα ἀπὸ σᾶς πού ἔχετε τὴν εὐγενῆ φιλοδοξία νὰ γίνεται οἱ ἀναγεννητὲς τῆς φυλῆς μας. Μὲ λύπη μου βλέπω ὅτι καὶ σεῖς δὲν μπορέσατε νὰ ξεφύγετε τὴν ἀμελίκτη Μοῖρα τῆς φυλῆς μας, πού ὄλους τοὺς ὠστατῶρα πνευματικοὺς ἐργάτας τοῦ τόπου μας τοὺς κατεδίκασε σὲ πλήρη ἀκίνησια, σὲ δράση ὀλότελα ἀρνητικὴ, μακρὰ ἀπὸ τὸν βίον καὶ τὴν πραγματικότητα, μακρὰ ἀπὸ κάθε πραγματικὴ πρόοδο καὶ ἐξέλιξι. Ἄν καὶ μοῦ εἶνε ἀπολύτως ἀδύνατο νὰ κατέβω σήμερα σὲ πολλὰς κουβέντες, ὅστόσο τὸ ἐπαναστατημένο μου αἴσθημα δὲν μ' ἀφίνει ἀπὸ τοῦ νὰ μὴν σᾶς πῶ μερικὰ λόγια. Καὶ Σεῖς λοιπόν, φίλοι μου, προτιμᾶτε τὸν ἄγονο καὶ παγερὸ σκεπτικισμό, τὴν αἰσθητικὴ συγκλίνησι μονάχα, ἀπὸ τὸ θερμὸ ἀγκάλιασμα τῆς ζωῆς, ἀπὸ ἕνα ἐνθουσιῶδες ἐνδιαφέρο γιὰ ὅλα τὰ μεγάλα ζητήματα τῆς γύρω μας πραγματικότητος; Καὶ ὅλα αὐτὰ γιὰτί; Διότι κατὰ τὴ γνώμη σας τὰ διάφορα κοινωνικὰ συστήματα, πολιτικὰ προ-

γράμματα και ἐν γένει ἰδεολογίες δὲν ἀντιπροσωπεύουν τὴν ἀπόλυτη φιλοσοφικὴ ἀλήθεια, δὲν εἶνε τέλεια, ἀλλὰ μόνον σχετικά, μόνον προσωρινά, ὑπηρετοῦντα πρόσκαιρες κοινωνικὲς ἀνάγκες. Ζητᾶτε λοιπὸν τὸ τέλειον, τὸ ἀπόλυτα ἀληθινὸ καὶ ἐπειδὴ δὲν τὸ βρίσκετε — γιὰτ' εἶνα τέτοιο πρᾶμα δὲ μπορεῖ βέβαια νὰ ὑπάρχη — τὸ ρίχνετε στὸ σκεπτικισμό, στὸν αἰσθητισμό, στὴν ὄνειρώδη ἀντίληψι τῆς ζωῆς γιὰ νὰ ἐξασφαλίσετε τουλάχιστον κάποια συναισθηματικὴ συγκίνησι γιὰ τὸν ἑαυτὸ σας διασκεδάζοντας ἔτσι τὴν τρομερὴ ἐσωτερικὴ πλήξι καὶ ἀπαισιοδοξία ποὺ κατατρώγει τὰ σωθικά σας. Θᾶθελα νὰ ξέρω ἂν συναισθάνεσθε τὴν αἰτία ποὺ σᾶς ἀναγκάζει νὰ εἴσθε τέτοιοι, νὰ ἔχετε δηλαδὴ τέτοια ἀπαισιόδοξη ψυχικὴ ὑπόστασι καὶ διάθεσι. Νὰ σᾶς τὸ πῶ ἐγώ, φίλοι μου, ἂν δὲν τὸ μαντεύετε μοναχοί σας. Ρίξτε ἕνα βλέμμα στὴν Εὐρώπη, τὴ μεγάλη αὐτὴ ὁδηγήτρα μας σ' ὄλα — γιὰτὶ μᾶς ξεπέρασε πολὺ στὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξι — καὶ θὰ καταλάβετε μόνοι σας τὸ λόγο. Τί βλέπουμε ἐκεῖ; Χιλιάδες μορφωμένοι ἄθρωποι, ἂν καὶ γνωρίζουν πολὺ καλὰ τὸν σκεπτικισμό καὶ τὰ λοιπὰ ἀπαισιόδοξα φιλοσοφικὰ συστήματα, χώνονται ὥστόσο χωρὶς νὰ πολυσκεφθοῦν στὸ ὄφαιστιο τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ἐνθουσιάζονται, συγκινοῦνται, παθαίνουν ἀπὸ τὰ διάφορα ζητήματα τῆς ἡμέρας, ζητήματα πρακτικά, οἰκονομικά, κοινωνικά, ἐπιστημονικά κτλ. Γιὰτὶ αὐτό; Διότι αὐτοὶ ἔχουνε ἔμφυτο στὸ αἷμα τους τὸν ἐνθουσιασμό, ποὺ διψᾷ ἐξωτερίκευσι καὶ δράσι καὶ ποὺ καμμιά φιλοσοφία καὶ λογικὴ δὲ μπορεῖ νὰ τὸν πνίξη ἢ νὰ τὸν συγκρατήσῃ. Ἀπὸ μικρὰ παιδιὰ οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖ βλέπουν γύρω τους κίνησι, ζωὴ, πάλη, ἐνθουσιασμό, ἐνδιαφέρο ἀπὸ ὄλους σὲ ὄλα, στὴ ζωὴ, στὴ φύσι, στὴν κοινωνία, στὴν ἐπιστήμη κτλ. πρὸ πάντων δὲ στὸν «ἄνθρωπο», ποὺ τὸν θεωροῦν

τὸ μεγαλείτερο «τίμημα» τῆς ζωῆς, ἄξιο τῆς μεγαλείτε-
ρης προσοχῆς καὶ τοῦ μεγαλείτερου σεβασμοῦ. Τὴν μεταφυ-
σικὴ φιλοσοφία τὴν ἀγαποῦν καὶ ἐκεῖ, τὴν ἀφίγουν ὁμῶς γιὰ
τὴν ὥρα τῆς ἀναπαύσεώς των μέσα στὸ γραφεῖο καὶ ποτὲ
δὲν τὴν λαβαίνουν ὡς βάση τῆς δράσεώς των γιατί ἀπλούστα-
τα δὲ συμφωνεῖ μὲ τὴν ζωντανὴ ἰδιοσυγκρασία τους. Καὶ
τώρα εὐκολὰ θὰ καταλάβετε γιατί σὲ μᾶς συμβαίνει τὸ ἀντί-
θετο. Γιατί — ἀλλοίμονον! — εἴμασθε παιδιὰ τῆς ἀνατο-
λῆς ποτισμένοι ὡς τὸ κόκκαλο μὲ τὸν πολιτισμὸ καὶ τὴν
mentalité τῆς Ἀσίας. Καὶ τὸ τί θὰ πῆ Ἀσία εἶνε δὲ γνωστὸ
μὲ τὸ παραπάνω. Ἔνα ἀπέραντο νεκροταφεῖο, μὲ μιὰ ἀτελεύ-
τητῆ νέκρα καὶ ἡσυχία σὲ ὅλες τὶς ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς, μὲ
ἓνα πολιτισμὸ πού μόνη του βάση ἔχει τὴν ὕλη καὶ μόνον
τὴν ὕλη, τὴν θεοποίηση δηλαδὴ τῆς ὕλικῆς ἐπιτυχίας στὸν
βίον μὲ ὅλα τὰ θεμιτὰ καὶ ἀθέμιτα μέσα, καὶ συνάμα τὴν βα-
θειὰ περιφρόνηση σὲ κάθε πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἐκφάνση,
πού ἐμποδίζει τὴν ὕλιστικὴ καριέρα τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν ἔμ-
φυτη παγερὴ ἀδιαφορία καὶ σκληρὴ ἀνευλάβεια στὸν ἄνθρω-
πον, στὸ ἄτομον πού θεωρεῖται κυριολεκτικῶς σκουπίδι ἅμα
δὲν κατέχει τὸν ὕλικὸ πλοῦτο καὶ πού ἀσεβέστατα τσαλα-
πατεῖται ἀπὸ τὸν πρῶτον δυνατὸν καὶ πλούσιο μπακάλη ἢ
ἀγᾶ. Ἡ ἀτομιστικὴ μικροσυμφεροντολογία σατανικῶς ὀργιά-
ζει ἐδῶ, ξένη καὶ ἐχθρικὴ σὲ κάθε ἠθικὴ, εὐγενικὴ ιδέα,
σὲ κάθε γενικώτερη κοινωνικὴ, ἐθνικὴ καὶ ἀνθρωπιστικὴ ἰδε-
ολογία. Πῶς μποροῦν, σᾶς ἐρωτῶ, μέσα σὲ τέτοια τρομακτι-
κὰ νεκρὰ καὶ ἡσυχῆ, τρομακτικὰ ὕλιστικὴ καὶ τρομακτικὰ
ἀντι-ἀνθρωπιστικὴ ἀτμόσφαιρα νὰ γεννηθοῦν παι-
διὰ μὲ ζωντανὴ ψυχὴ, μὲ ἔμφυτο ἐνθουσιασμὸ στὴν γύρω
ζωὴ καὶ φύση, καὶ πρὸ πάντων μὲ ἔμφυτο ἐνδιαφέρον καὶ ἀ-
γάπη στὸν «ἄνθρωπο» καὶ τὴν κοινωνικὴ του τύχη;

Ἀναγκαστικὰ λοιπὸν μεγαλώνομεν ὁλοίμας με νεκρὴ καὶ κούφια τὴν ψυχὴν, χωρὶς κανένα εἰλικρινῆς ἐνδιαφέρο στὴ γύρω ζωὴ καὶ στὴ φύση καὶ με μιὰ ἔμφυτη παγερὴ ἀδιαφορία στὸν ἄνθρωπο, στὸν πλησίον, στὸ ἄτομον, ἐπομένως καὶ στὰ κοινωνικὰ ζητήματα ποὺ καταγίνονται με τὴν καλυτέρεψη τῆς τύχης τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν ἔμφυτη δὲ αὐτὴ ἀδιαφορία στὸν ἄνθρωπο καμιά δύναμις, καμιά λογικὴ δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς τὴν ἀλλάξῃ δυστυχῶς, διότι εἶναι βαθιὰ ριζωμένη, στὸ αἷμα μας, μᾶς εἶνε φυσιολογικὴ ἀνάγκη. Ἐμεῖς λοιπὸν δὲν κάνουμε γιὰ ἄμεσοι θετικοὶ ἐργάτες τῆς φυλῆς μας, διότι εἶνε φυσιολογικῶς ἀδύνατο νὰ ἀλλάξωμε τὸ αἷμα μας καὶ μόνον ὁ τάφος θὰ μᾶς διορθώσῃ, ὁ μεγάλος αὐτὸς ὑπηρέτης τῆς ἐξελίξεως καὶ προόδου. "Ἄν ἔχωμε ὁμως μέσα μας μιὰ σταλιά εἰλικρίνεια, λίγη δύναμη αὐτομαστιγώσεως καὶ πραγματικὴ ἀγάπη στὴ φυλὴ μας, ἄς προσπαθήσωμε τουλάχιστον νὰ σώσωμε τὰ παιδιὰ μας, τὴ νέα γενεά, ποὺ ὀλοένα γεννιέται καὶ ἐπομένως τὴν ὥρα σχηματίζει τὸν ψυχικὸ κόσμον καὶ ἀπὸ τὴν τροφὴν ποὺ θὰ τῆς δώσωμε ἔμεῖς, οἱ ἀνεπτυγμένοι ἀντιπρόσωποι τῆς φυλῆς μας, θὰ ἐξαρτηθῇ πολὺ τὸ ἐμπεριεχόμενον, ὁ τόνος καὶ ἡ διεύθυνσις ποὺ θὰ πάρῃ ἡ ψυχὴ τῆς. Μὴν ξεχνᾶτε ὅτι ὁ ἄνθρωπος ρυθμίζεται στὴν παιδικὴν του ἡλικίαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν καὶ ἐξαρτᾶται ὁλος ὁ κατοπινὸς του βίος. Ἐχομε λοιπὸν μεγάλη εὐθύνη ἀπέναντι τῶν παιδιῶν μας. Θὰ ἦταν μεγάλο κρίμα καὶ ἀναισθησία ἀπέναντι τῆς φυλῆς μας, ἐὰν ἐκυττάζαμε μόνον τὴν συναισθηματικὴν μας εὐχαρίστησι, κυλιόμενοι ἡδονικώτατα μέσα στὸ ἀνατολίτικον νιρβάνα μας, ὀλοτελα ἀδιαφοροῦντες γιὰ τὴν ἔξω κίνηση καὶ ζωὴν.

Εὐτυχῶς βλέπω ὅτι εἰσθε εἰλικρινεῖς νέοι με τὴν χαρὰ τῆς ζωῆς καὶ ὅτι ἡ πράξις τοῦ περιοδικοῦ σας εἶναι πολὺ ἀνώτε-

ρη τοῦ προγράμματός σας. Δὲ μοιάζετε καθόλου τὰ αὐτάρε-
σκα καὶ φουσκωμένα ἐκεῖνα παιδιὰ, ποὺ τώρα τελευταία δυσ-
τυχῶς βγήκαν ἀρκετὰ καὶ τὰ ὁποῖα τὴν ἀνατολίτικη ἐλατ-
τωματικότητά τους, τὰ ἀσιατικά των στίγματα καὶ τὴν ἀνι-
κανότητά τους στὴ βιοπάλη προσπαθοῦν νὰ τὰ ἀναγάγουν εἰς
φιλοσοφικὸν ἐπαναστατικὸν δῆθεν σύστημα, ὑποχρεωτικὸν
καὶ στοὺς ἄλλους καὶ πολὺ ἀνώτερον ἀπὸ ὅλα ποὺ ὠστατῶρα
ἐδημιούργησε ἡ «μπακάλικη» Εὐρώπη! Τέτοιες καρικατοῦ-
ρες μόνον οἱ μικροὶ τόποι, καὶ πρὸ πάντων ἡ ἀνατολή, βέ-
βαια, θγάζει.

Ἐλπίζω, ἀγαπητοὶ μου φίλοι, νὰ μὴν μὲ παρεξηγήσε-
τε ἐὰν σᾶς ὠμίλησα μὲ σκληρὴ εἰλικρίνεια. Φρονῶ ὅτι ὅταν
πρόκειται γιὰ τὸ καλὸ τῆς φυλῆς μας καὶ ἐν γένει γιὰ γε-
νικὰ ζητήματα πρέπει νὰ εἶνε κανεὶς ἀπόλυτα εἰλικρινῆς.
Ἄλλως τε ἐγὼ δὲν ἐξαιρῶ τὸν ἑαυτὸ μου καὶ ἄλλον κανένα
ἀπὸ τὴν παλιὰ γενεά. Σκοπὸς μου εἶνε νὰ σώσω τοὺς νέους.
Αὐτὰ τὰ ὀλίγα διαστικὰ καὶ βέβαια ἐντελῶς ἀσυνάρτητα.
Πιστεύω ὅμως τὴν ἐννοιὰ τους νὰ τὴν καταλάβετε. Ἄλλοῦ
καὶ ἄλλοτε θὰ τὰ ποῦμε ἐκτενέστερα καὶ τότες βέβαια θὰ
σᾶς πῶ περισσότερες λεπτομέρειες. Τὸ θέμα γιὰ μένα εἶνε
σπουδαιότατο, γιατί πρόκειται γιὰ τὴν ἀναγέννηση τῆς ψυ-
χῆς τῆς φυλῆς μας. Πρὸ πάντων δὲ τώρα ὕστερα ἀπὸ τέ-
τοιον τιτάνειον ἀγῶνα, ὁ ὁποῖος ὅπωςδῆποτε ἔλυσε ἱκανοποι-
ητικὰ τὰ ἔθνικὰ μας ζητήματα — τουλάχιστον στὸ ὑψηλότε-
ρό του μέρος — μᾶς μένει νὰ κάνωμε τὴν κοινωνικὴ καὶ
ψυχικὴ ἐπαναστάση μας καθαρίζοντας τὴ
φυλή μας ἀπὸ ὅλα τὰ ἀπαίσια ἀσιατικὰ στίγμα-
τα, ποὺ ὠστατῶρα τὴν ἐμόλυναν καὶ τὴν ἐμάραναν, κατα-
δικάζοντάς τὴν στὴν ἀφάνεια καὶ βαρβαρότητα.

Γι' αὐτὰ ἐλπίζω ἄλλοτε νὰ πῶ περισσότερα. Ζητῶ ἀκό-
μα μιὰ φορὰ συγγνώμη γιὰ τὸ θάρρος μου καὶ σᾶς χαιρετῶ ὅ-
λους φιλικὰ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ο ΠΛΕΧΑΝΩΦ ΚΑΙ Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1918 πέθανε στὴν Πετρούπολη ὁ Γεώργιος Πλεχάνωφ. Ἄγνωστος στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, ἔξω ἀπὸ μερικοὺς σοσιαλιστικοὺς κύκλους, περισσότερο γνωστός στὴν Εὐρώπη, ἦταν πασίγνωστος στὴ Ρωσία, ὅπου ἀντεπροσώπευε τὸ μεγαλύτερο ὄνομα στὴ σοσιαλιστικὴ κίνηση. Ὁ Πλεχάνωφ ἦταν ὄχι μόνον ὁ ἰδρυτής, ἀλλὰ καὶ ὁ μεγάλος δάσκαλος τοῦ μαρξισμοῦ στὴν Ρωσία. Τριάντα ὀλόκληρα χρόνια διεύθυνε, ὡς ἡ πιὸ μεγάλη ἀκαδημαϊκὴ αὐθεντία, ὅλη τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ θεωρητικὴ συζήτηση καὶ κίνηση πού ἔγινε ἀπάνω στὰ σοσιαλιστικὰ μαρξιστικὰ ζητήματα.

Ὅλοι οἱ ρῶσοι μαρξιστές, λίγο πολύ, εἶναι μαθητές του καὶ μπορεῖ κανεὶς ἀφοῦ νὰ πῆ ὅτι κανεὶς ἄλλος σοσιαλιστής καὶ κοινωνικὸς φιλόσοφος, δὲν εἶχε τόση θαθεῖα ἐπίδραση στὴ ρωσικὴ κοινωνία ὅπως ὁ Πλεχάνωφ.

Ἐπειδὴ καὶ μεῖς ἔτυχε νὰ ἐπηρεαστοῦμε ἀπὸ τὶς ἰδέες καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ μεγάλου σοφοῦ καὶ φυλάττομε στὴν ψυχὴ μας εὐλαβῆ τὴ μνήμη τοῦ ὀνόματός του, θελήσαμε στὴν ἐπετηρίδα ἀκριβῶς τοῦ θανάτου του νὰ ποῦμε μερικὰ λόγια γι' αὐτὸν καὶ νὰ κάνωμε πιὸ γνωστὸ στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία τὸ ἔργο τοῦ ἐξαιρετικοῦ αὐτοῦ ἀνθρώπου. Γιὰ νὰ μὴν περιοριστοῦμε σὲ ξερὴ βιογραφία πού θάδιδε πολὺ λίγα στὸ μυαλὸ τοῦ ἀναγνώστη, ἐθεωρήσαμε καλὸ νὰ περιγρά-

ψωμε σύντομα τὸ ἐπαναστατικὸ κοινωνικὸ ρωσικὸ περιβάλλον μέσα στὸ ὁποῖο γεννήθηκε, μεγάλωσε καὶ κατόπιν ἔδρασε ὁ ἐπαναστάτης φιλόσοφος μας. "Ἐτσι ἀφ' ἑνὸς ὁ ἀναγνώστης θὰ καταλάβῃ καλὰ τίς ἰδέες καὶ τίς πράξεις τοῦ ἥρωός μας, βγαλμένες ἀπὸ τὸ φυσικὸ τους περιβάλλον, καὶ ἀφ' ἑτέρου θὰ γνωριστῇ καὶ μὲ μιὰ γωνιά τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς ζωῆς, γιὰ τὴν ὁποία ἄλλοτε ἐλπίζομε νὰ μιλήσωμε διεξοδικώτερα καὶ πλατύτερα.

Ὁ Κριμαϊκὸς πόλεμος, ποὺ συνέπεσε πάνω κάτω μὲ τὴ γέννηση τοῦ Πλεχάνωφ, χρησίμεψε στὴ Ρωσία ὡς ἕνας μεγάλος σταθμὸς στὴν πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ἀφύπνισή της. Ἐδειξε μὲ τὸν πιὸ καθαρὸ τρόπο τὴ σαπίλα, τὸ γέραςμα καὶ τὴν ἀνεπάρκεια τοῦ ἀριστοκρατικοῦ, ἀπολυταρχικοῦ μοναρχικοῦ καθεστώτος. Ὁλη ἢ ἀπέραντη, κραταιὰ δῆθεν αὐτοκρατορία, ἀποδείχτηκε ἕνας χάρτινος κολοσσός, γεμάτος ἀπὸ ἐσωτερικὲς πληγές, καταχρήσεις καὶ αὐθαιρεσίες. Ἡ δουλοπαροικία, ἡ κτηνώδης κατάσταση τοῦ ἀγροτικοῦ λαοῦ, ἡ ἀμάθεια καὶ παθητικὴ στάση τῶν μεσαίων τάξεων, προσκολλημένων στὰ πατριαρχικὰ ἦθη καὶ ἔθιμα, φανήκαν ἀμέσως ὅτι ἦσαν ὄχι παράγοντες δυνάμεως, ὅπως ἐκήρυτταν οἱ μοναρχίζοντες συντηρητικοί, ἀλλὰ ἐστία ἀδυναμίας, σαπίλας καὶ βαρβαρότητος. Ὁ νέος αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ὁ Β', γεωτερίζων κάπως, γιὰ νὰ ἀποφύγῃ μιὰ ἐπανάσταση «ἀπὸ κάτω», ὅπως ἔλεγε, ἔκανε μερικὲς ἀστικές μεταρρυθμίσεις: ἐλευθέρωσε τοὺς δουλοπαροίκους χωρικούς, ἔδωκε μιὰ αὐτοδιοίκηση στὶς πόλεις καὶ στοὺς δήμους (Zemstvo) μιὰ σχετικὴ ἐλευθερία στὰ πανεπιστήμια καὶ στὸν τύπο, κάποια δικαστικὴ μεταρρύθμιση κλπ. κλπ.

Οἱ μεταρρυθμίσεις αὐτὲς ἀποδείχτηκαν μισὲς καὶ δὲν ἱκανοποίησαν κανένα. Σύνταγμα, ποὺ ζητοῦσε ἡ μορφωμέ-

νη κοινωνία, δὲν ἐδόθηκε. Τὰ κομμάτια γῆς ποὺ πῆραν οἱ χωρικοὶ ἦσαν πολὺ μικρά, ἐξ ἄλλου τὰ πῆραν ὄχι σὲ προσωπική ἰδιοκτησία, ἀλλὰ σὲ κοινοκτημοσύνη ἔλου τοῦ χωριοῦ (σύστημα τοῦ Mir). Ἦταν καὶ ὑποχρεωμένοι νὰ πληρώνουν ἀποζημίωση σχετικῶς βαρεῖα στοὺς ἀριστοκράτες, στοὺς ὁποίους ἔμεναν τὰ καλύτερα καὶ μεγαλύτερα χτήματα. Ἀπ' ἐδῶ καὶ τὰ αἰώνια παράπονα τῶν ρώσων χωρικῶν γιὰ τὴν ἀνεπάρκεια τῶν γαιῶν, γιὰ τὴν ἀδικία ποὺ τοὺς ἔκανε τὸ κράτος καὶ τὸ αἰώνιο ἐκεῖνο ἀγροτικὸ ζήτημα, ποὺ πενήντα χρόνια χρησίμευε ὁ κυριώτερος μοχλὸς ἔλων τῶν κοινωνικῶν κινήματων στὴν Ρωσία. Παραλλήλως μὲ τὶς πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς αὐτὲς μεταρρυθμίσεις ἔγινε καὶ μιὰ πνευματικὴ καὶ ψυχικὴ ἐπανάσταση στὴ ρωσικὴ νεολαία καὶ τὶς μορφωμένες τάξεις τῆς κοινωνίας. Ἡ νέα ἀστικὴ ἢ τάξη, ποὺ ἀρχισε νὰ ξυπνάη ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ λήθαργό της καὶ νὰ παίζη κάποιο ρόλο στὴ ρωσικὴ ζωὴ, ἔδωκε ἀμέσως τὸ πρῶτο ἰδεολογικὸ καὶ φιλοσοφικὸ κίνημά της.

Ἡ πρώτη αὐτὴ πνευματικὴ ἐπαναστατικὴ ἀστικὴ κίνηση τῆς Ρωσίας εἶναι ὁ περιβόητος μηδενισμὸς (nihilism), ποὺ ἀνθίσε κυρίως ἀπὸ τὸ 1860—1870.

Τὸ ὄνομα του εἶναι περίεργο καὶ ὑφείλεται στὸ περιβόητο μυθιστόρημα τοῦ Τουργένεφ «Πατέρες καὶ Γιοί» ὅπου περιγράφεται ἀκριβῶς ὁ νέος ἀντιπρόσωπος τῆς κινήσεως Μπαζάρωφ, στὸν ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς δίνει τὸ ὄνομα τοῦ μηδενιστοῦ. Ὁ Τουργένεφ, ὡς ἐξῆς διατυπώνει τὸ πρόγραμμά τους: «Ὁ μηδενιστὴς εἶναι ἕνας ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος δὲν παραδέχεται τὸ κῦρος καὶ τὴν αὐθεντία κανενὸς πράγματος, δὲν πιστεύει ἀνεξέλεγκτα σὲ καμιὰ ἀρχή, ὅσο σεβαστὴ καὶ ἱερὴ καὶ ἄν φαίνεται. Παραδέχεται μόνον ὅτι θεωρεῖ ὠφέλιμο Αὐτὴ τὴ στιγμὴ βρίσκει, ὅτι τὸ ὠφελιμότερο πρᾶγμα εἶναι

νά ἀρνεῖται τὰ ὑπάρχοντα καθεστῶτα!...»! Ἡ σημερινή κριτική καθώρισε πιά ἐπιστημονικά καὶ καθαρά τὴ σημασία τῆς μηδενιστικῆς κινήσεως στὴν Ρωσία. Ὁ μηδενισμὸς ἦταν τὸ πρῶτο ξύπνημα καὶ ἡ πρώτη διαμαρτυρία τοῦ ἀστικοῦ ὀρθολογιστικοῦ πνεύματος, τὸ ἴποιν ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου ἐκήρυξε τὸν πόλεμο ἐναντῖον κάθε φεουδαρχικοῦ, πατριαρχικοῦ δεσμοῦ, ποὺ ζητοῦσε νὰ πνίξη τὴν ἀτομικὴ ἐλευθερία καὶ τὸ ἐλεύθερον πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. Ἰδίως ἐστρέφετο ἐναντῖον τῶν προλήψεων τῆς θρησκείας, τῆς πατριαρχικῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς καὶ τῆς ταπεινῆς θέσεως τῆς γυναικὸς στὴν κοινωνία. Ἦταν μιὰ κίνηση ἐν μέρει ἀνάλογη μὲ τὴν ὀρθολογιστικὴ κριτικὴ τῶν ἐγκυκλοπαιδιστῶν κατὰ τῶν προλήψεων τοῦ φεουδαρχικοῦ πνεύματος, ἐν μέρει πάλι ἀντίστοιχη μὲ τὴ ποζιτιβιστικὴ καὶ ὑλιστικὴ κίνηση τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος. Οἱ ἀγαπητοὶ συγγραφεῖς τῶν μηδενιστῶν ἦσαν ὁ Κόμπτ, ὁ Μίλλ, ὁ Ντάρβιν, ὁ Ὁξλεϋ, ὁ Μποϋχνερ, ὁ Βόγκτ, ὁ Μολέσκοτ κ.τ.λ. κ.τ.λ.

Παραλλήλως χτυπήσανε καὶ τὴν τέχνη, ἰδίως τὴν ποίηση, ἡ ὁποία ἦταν ἡ μόνη σχεδὸν πνευματικὴ ἐνασχόληση τῶν μορφωμένων, ἰδίως τῶν ἀριστοκρατῶν, ἴσαμε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Ἡ μιὰ μονομέρεια καὶ ὑπερβολή, ἔφερνε τώρα ἄλλη ὑπερβολή. Ἡ ἐπίδραση καὶ ἡ δράση τῶν μηδενιστῶν εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ κλονίσῃ τὸ κῦρος τῆς θρησκείας, κάθε πατριαρχικῆς παραδόσεως, νὰ ρίξῃ τὴ νεολαία στὴ σπουδὴ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἀπομακρύνοντάς τιν ἀπὸ τὴ μονομερῆ προσκόλλησή της στὴν ποίηση καὶ νὰ χειραφετήσῃ ψυχικῶς τὴ ρωσίδα γυναῖκα. Ἡ μηδενιστικὴ κίνηση δὲν ἦταν, ὡς βλέπετε, παλιτικὴ, ἀλλὰ πνευματικὴ, ψυχικὴ. Χαρακτῆρα εἶχε καθαρά ἀτομικ-

σ τ ι κ ό, (individualiste). Ὁ τυπικώτερος ἀντιπρόσωπος τοῦ μηδενισμοῦ ἦταν ὁ Πίσαρεφ, ὁ ὁποῖος ἰδίως διεκρίνετο γιὰ τὶς ὑπερβολικὲς ἐπιθέσεις του ἐναντίον τῆς ποιήσεως καὶ τῆς τέχνης ἐν γένει. Ὁ Πίσαρεφ καὶ οἱ λοιποὶ δὲν ὠνόμαζαν τὸν ἑαυτὸ τους νιγυλιστὰς ἀλλὰ, π ρ α γ μ α τ ι σ τ ά ς (realistes).

Οἱ εὐρωπαῖοι ἐπιπόλαια καὶ ἀνόητα κάποτε κρίνοντες τὰ ρωσικὰ πράγματα τὸ νιγυλισμὸν τὸν ἐφάρμοσαν ὀχι στὸν καθαυτὸ μηδενισμὸν, ποῦ τοὺς ἔμεινε δλότελα ἀγνώστος, ἀλλὰ σ' ὄλους τοὺς κατόπιν ρώσους ἐπαναστάτας (σοσιαλιστὰς, τρορροιστὰς, μαρξιστὰς καὶ ἀναρχικοὺς) ποῦ δὲν εἶχαν ἐννοεῖται τίποτε τὸ κοινὸ μὲ τοὺς πραγματικοὺς νιγυλιστὰς τῆς ἐποχῆς τοῦ Τουργένεφ.

Ἐνοεῖται ἡ ἐπίδραση τοῦ μηδενισμοῦ ἢ ρεαλισμοῦ στὴν ρωσικὴ κοινωνία δὲ βάσταξε πολὺ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1870 ἢ ρωσικὴ νεολαία ἄρχισε νὰ προσανατολιζέται σὲ νέα εὐρύτερα καὶ ποιοῦ ἀντικειμενικὰ λαϊκὰ ἰδανικά. Τὰ συγγράμματα καὶ οἱ ἰδέες τῆς γαλλικῆς οὐτοπιστικῆς σοσιαλιστικῆς σχολῆς (Φουριέρ, Λουῖς Μπλάνς κ.τ.λ.) ἄρχισαν νὰ διαδίδονται στὴν Ρωσία, ἐξ ἄλλου τὸ μεγάλο κοινωνικὸ γεγονός τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἢ π α ρ ι σ ι ν ἢ κ ο μ μ ο ὕ ν α, εἶχε μεγάλη ἀντανάκλαση στὰ ρωσικὰ πνεύματα. Ἡ ρωσικὴ νεολαία ἄρχισε νὰ ρωτᾷ τὸν ἑαυτὸ της: Τί μᾶς ἔδωκαν οἱ ρεαλισταὶ (μηδενισταὶ); Ἐλευθέρωσαν τὸ ἄ τ ο μ ό μ α ς ἀπὸ κάθε θρησκευτικὴ, φεουδαρχικὴ πρόληψη.

Καλὰ τί ἐγῆκε ὁμως μαυτὸ; Τί ὠφελήθηκε ὁ λαὸς μας ἀπ' ὄλη αὐτὴ τὴν κίνηση; Κατὰ τί ἄλλαξε ἡ ἀθλία του πνευματικῆ, οἰκονομικῆ καὶ κοινωνικῆ κατάστασι; Δεκάδες ἑκατομμύρια χωρικῶν στενάζουσι σὲ ἀπερίγραπτη ἀθλιότητα καὶ μεῖς αὐτάρεσκα καυχώμεθα ὅτι εἴμεθα ἐλεύθερα ἄτομα

χωρίς προλήψεις και άντεκαταστήσαμε τὰ ποιήματα με τις θετικές επιστήμες! Δέν είμαστε όμως οί ίδιοι έγωιστές με τούς παληούς; Δέ σκεπτόμαστε μόνο τόν έαυτό μας και άδιαφοροῦμε για τήν τύχη τοῦ λαοῦ; Και ή μυστικοπαθής ρωσική ψυχή που ζητά πάντοτε τήν ὑπερβολή και τήν αὐτοθυσία, ὡς μιὰ ἀνώτερη έσωτερική ικανοποίηση έστρεψε περιφρονητικά τὰ νῶτα της στόν έγωιστικό ατομικισμό τοῦ ρεαλισμοῦ, για να παραδοθῆ δλόψυχα στό γλυκό ὄνειρο τοῦ οὔτοπιστικού σοσιαλισμοῦ. Ἔτσι ἄρχισε ή μεγάλη έκείνη κίνηση που στην Ρωσία είναι γνωστή με τὸ γενικό ὄνομα «Ναροντιτσέστρο», δηλαδή κίνηση π ο ὀ ς τ ὀ λ α ὀ και για τὸ λα ὀ. που κοινωνιολογικά δέν είναι ἄλλο τίποτε, παρά μιὰ μορφή ο ὄ τ ο π ι σ τ ι κ ο ὗ ἄ γ ρ ο τ ι κ ο ὗ σ ο σ ι α λ ι σ μ ο ὗ, σύμφωνη με τήν ἀγροτική σύσταση τῆς ρωσικής κοινωνίας.

Ἐκατοντάδες και χιλιάδες παιδιά, ἀπό καλές πολλές φορές οίκογένειες, μετεμφιεσμένοι σέ χωρικούς σκορπίστηκαν στά διάφορα χωριά τῆς Ρωσίας για να φέρουν στους εκπλήκτους χωρικούς τὸ νέο χαρμόσυνο εὐαγγέλιο τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἡ εἰρηνική αὐτή προπαγάνδα, που έννοεῖται δέν μπορούσε νάχη κανένα πραχτικό ἀποτέλεσμα, πολὺ γρήγορα ἔγινε γνωστή στην ἀστυνομία και οί εὐγενικοί νέοι κατά ἑκατοντάδες σύρθηκαν στά δικαστήρια και στάλθηκαν στη Σιβηρία. Μερικοί ἀπό αὐτοὺς κατέγιναν τότε σέ ἄλλη μέθοδο, πιδ θίαια, κυττάζοντας να έπωφεληθοῦν τίποτε τοπικές δυσaréσκειες και να δημιουργήσουν ταραχές και στάσεις στά χωριά: αὐτοί ὀνομάστηκαν οί στασιαστές (boudary). Έννοεῖται και αὐτοῶν τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ένα μηδενικό. Τὸ επίσημο κόμμα που σχημάτισαν οί «λαϊκοί» αὐτοί (narodniki) τὸ ὀνόμασαν «Γ ἦ και έλευ-

θ ε ρ ί α» (Zemlia i Volia). Δηλαδή ζητούσαν για τὸ λαὸ γαίας καὶ ἐλευθερία ὑπὸ μορφήν ἀγροτικῆς σοσιαλιστικῆς διοργανώσεως. Τὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ κόμματος αὐτοῦ ἦταν ὅτι ἔλπιζαν νὰ κατορθώσουν τὸ ἰδανικὸ τους μὲ μιὰ ἄμεση ἐπίδραση στοὺς χωρικοὺς, χωρὶς νὰ θίξουν καθόλου τὸν ἐπίσημο μηχανισμὸ τοῦ κράτους, ποὺ τὸν θεωροῦσαν ἄσχετο μὲ τὸ ζήτημα, χωρὶς νὰ ἀνακατωθοῦν στὴν πολιτικὴ. Ὅταν ὅμως εἶδαν κατόπιν ὅτι τὸ κράτος ἀνακατώνεται στὴ δική τους τὴν προπαγάνδα καὶ δὲν τοὺς ἀφίνει νὰ ζυγώσουν τὸ λαὸ, τότε μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἄρχισαν νὰ καταλαμβάνουν τὸ οὐτοπιστικὸ τῆς ταχτικῆς τους καὶ τὸ ἀδύνατο νὰ χωρίσουν τὴν πολιτικὴ ἀπὸ κάθε προπαγάνδα πρὸς ὄφελος τοῦ λαοῦ. Κατάλαβαν ὅτι μόνον ἂν ἀλλάξῃ ὁ μηχανισμὸς τῆς κυβερνήσεως καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ κράτους μπορεῖ νὰ γίνουν σπουδαῖες ἀγροτικὲς καὶ κοινωνικὲς μεταρρυθμίσεις. Ἀπὸ τῆ στιγμὴ αὐτὴ τὸ κόμμα χωρίστηκε σὲ δύο στρατόπεδα. Σὲ κείνους ποὺ ἔμεναν πιστοὶ στὴν παλαιὰ εἰρηνικὴ προπαγάνδα καὶ ποὺ ἀπέφευγαν κάθε ἀνάμιξη στὴν ἐπίσημη πολιτικὴ καὶ σὲ κείνους ποὺ ἔκριναν πῶς μόνο μ' ἓνα καθαρῶς πολιτικὸ κίνημα μποροῦν νὰ γίνουν πρῶτα πολιτικὲς καὶ ὕστερα κοινωνικὲς μεταρρυθμίσεις στὴ Ρωσσία. Οἱ πρῶτοι ἔμειναν πιστοὶ στὴν παράδοση τῆς «Γῆς καὶ ἐλευθερίας», οἱ ἄλλοι ἄφισαν κατὰ μέρος γιὰ τὴν ὥρα τὸ ζήτημα τῶν γαιῶν καὶ περιορίστηκαν μόνον στὴν κατάκτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, δηλαδή τοῦ Συντάγματος· ὠνόμασαν ἐπομένως τὸ κόμμα τους «Λ α ῖ κ ῆ Ἐ λ ε υ θ ε ρ ί α» (Narodnaia Volia). Ὁ χωρισμὸς αὐτὸς συνέβηκε στὸ 1879. Καὶ τώρα ἀρχίζει ἡ περιβόητη σ' ὄλον τὸν κόσμον δρᾶση τῆς «Narodnaia Volia», τὸ ὁποῖον ἡλιθίως οἱ Εὐρωπαῖοι ἐξακολουθοῦν νὰ ὀνομάζουν «μηδενισμὸ» (!), ποὺ θά-

σταξε μόνο δύο χρόνια και ήταν μιὰ γιγάντια μονομαχία με τὸ τσαρικό καθεστῶς. Στὰ δυὸ αὐτὰ χρόνια ἔγιναν πέντε ἀπόπειρες δολοφονικές κατὰ τοῦ Τσάρου Ἀλεξάνδρου Β΄, ὁ ὁποῖος καὶ σκοτώθηκε ἀπ' τὴν τελευταία τοῦ 1881. Κατὰ τὴν γνώμη τοῦ Μπογκουτσάρσκι, πού ἔγραψε ὀγκώδη μονογραφία γιὰ τὴ δράση τῆς «Narodnaia Volia» μόλις 25 - 35 μέλη ἀποτελοῦσαν τὸ ἀτρόμητο αὐτὸ σωματεῖο πού φαινότανε ὅτι ἔκρυπτε χιλιάδες δῆθεν ὀπαδοὺς. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς δράσεώς του στάθηκε δλότελα ἀρνητικό. Τὰ περισσότερα καὶ σπουδαιότερα μέλη τῆς «Narodnaia Volia» πιαστήκανε καὶ κρεμαστήκανε. Οἱ ἄλλοι σκορπιστήκανε στὸ ἐξωτερικό. Τὸ κόμμα ἔπαψε νὰ ὑφίσταται πλέον. Τὸ λάθος του ἦταν ὅτι πίστεψε στὶς παλιές ιδέες τῶν Ἰακωβίνων καὶ τὶς νέες τοῦ Μπλαγκὺ ὅτι μποροῦν μερικὰ ἄτομα με πολιτική τρομοκρατία νὰ ἀλλάξουν τὰ πολιτικά καθεστῶτα μιᾶς κοινωνίας. Πίστεψε στὴν σημασία τοῦ ἀτόμου, στὴν ἱστορία καὶ δὲν κατάλαβε ὅτι τὰ πολιτικά καθεστῶτα εἶναι ἀποτέλεσμα συμφερόντων ομάδων, τάξεων, ὠρισμένων οἰκονομικῶν καὶ τεχνικῶν συνθηκῶν καὶ ὅτι ὅλα αὐτὰ δὲν καταργοῦνται καὶ δὲν ἀλλάζουν με τὴν ἐξαφάνιση πέντε καὶ δέκα σημαινόντων δημοσίων ὑπαλλήλων.

Στὸ μεταξὺ ὅλο τὸ διάστημα ἀπὸ τὰ ὀγδόντα ἕως τὰ ἐννενηντα χρόνια τοῦ περασμένου αἰῶνος ἄρχισε με τὸ νέε αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρο Γ΄, μιὰ ὀπισθοδρομική ἀντίδραση στὴ ρωσική ζωή. Οἱ λίγες μεταρρυθμίσεις πού εἶχε δώσει ὁ πατέρας του στοὺς δήμους, στὶς πόλεις, στὰ πανεπιστήμια κλπ., ἄρχισαν σιγὰ σιγὰ νὰ περιορίζονται καὶ ὁ κόσμος φοβήθηκε μιὰ στιγμή μήπως καταργηθοῦν ὅλως διόλου καὶ ξαναγυρίσει πίσω καὶ ἡ δουλοπαροικία τῶν χωρικῶν!

Ἡ ἐπαναστατική σκέψη καὶ δράση ἔπεσε σ' ἕνα προ

σωρινό μούδιασμα, μπέρδεμα, σέ μιὰ περιουλλογή, γυρεύον-
τας νέα διέξοδο και νέους δρόμους. Έδω ακριβώς αρχίζει
και ή καθαυτό δράση του Πλεχάνωφ, και ή υπόδειξη εκ
μέρους του νέων θεωριών, νέων πραγμάτων, νέας ταχτικής.
Στο σημείο αυτό πρέπει να σταματήσουμε την εισαγωγή μας
και να δώσουμε μερικές πληροφορίες για τον Πλεχάνωφ.

Ο Γεώργιος Βαλεντινοβιτς Πλεχάνωφ γεννήθηκε στα
1857. Στην αρχή τέλειωσε το στρατιωτικό σχολείο των ά-
ξιωματικών και κατόπιν κατετάχθηκε στο μεταλλουργικό
Ίνστιτούτο. Εκεί γνωρίστηκε για πρώτη φορά με τους αν-
τιπροσώπους της «λαϊκής κινήσεως» (Narodniki) ιδίως με
την κατηγορία των στασιαστών. Αφού κατηχήθηκε στις
νέες ουτοπιστικές σοσιαλιστικές ιδέες άρχισε να κάμνη κρυ-
φά προπαγάνδα στους εργατικούς κύκλους της Πετρούπολε-
ως. Το Δεκέμβριο του 1876 σέ μιὰ άπ' τις μεγάλες πολιτι-
κές διαδηλώσεις, που συνήθως γινόντανε στην Πετρούπο-
λη από φοιτητάς, έξεφώνησε δριμύτατο λόγο κατά της Κυ-
βερνήσεως και άμα φάνηκε ή άστυνομία κατώρθωσε με τρό-
πο να φύγη άπαρατήρητος. Από τότε αναγκάστηκε να ζή
με ψεύτικο όνομα, όπως όλοι οι ρώσοι επαναστάται που κα-
τεγίνοντο σέ ενεργό δράση. Γλήγορα κατάλαβε διακεκριμέ-
νη θέση στο κόμμα «Γη και έλευθερία» και έγινε μέλος της
συντακτικής επιτροπής του περιοδικού της. Εκεί έδημοσί-
ευσε και το άρθρο του «Οί νόμοι της οικονομικής προόδου
και τά προβλήματα του Σοσιαλισμού στην Ρωσία» εκθέτον-
τας το πρόγραμμα του κόμματος. Την εποχή εκείνη ο Πλε-
χάνωφ έπίστευε ότι οι χωρικοί της Ρωσίας έπειδή έχουν
το σύστημα της κοινοκτημοσύνης (μπαρντι. πέναι) φύσει σοσια-
λιστές και ικανοί να επαναστατήσουν και εξακινε στην ταχτι-
κή των άγροτικών στασιαστών. Τους εργάτες των πόλεων

ιδιαιτέρως τούς συμπαθοῦσε ὄχι γιατί ἔβλεπε σ' αὐτούς τούς ἀντιπροσώπους νέας τάξεως, τοῦ προλεταριάτου, ἀλλά ὡς χωρικούς πού προσωρινά ἐργάζονται στήν πόλη καί δέν ξεκαψαν τίς σχέσεις τους μέ τὸ χωριό. Ὅλες αὐτές τίς οὐτοπιστικές ιδέες ὄχι μόνο κατόπιν τίς ἀρνήθηκε, ὅπως θά δοῦμε, ἀλλά καί λυσσῶδῶς τίς πολέμησε. Ὅταν ἔγινε στό 1879 ἡ διάσπαση τοῦ κόμματος «Γῆ καί ἐλευθερία» καί ἕνα μέρος ἐσχημάτισε τή «Λαϊκή Ἐλευθερία» μέ καθαρή πολιτική τρομοκρατική ταχτική καί τὸ ἄλλο ἔμεινε πιστό στίς παλιές εἰρηνικές σοσιαλιστικές ιδέες, ὁ Πλεχάνωφ ἐπολέμησε δυνατὰ τούς ὀπαδοὺς τῆς πολιτικῆς τρομοκρατίας. Ὅταν διαλύθηκε κατόπιν τὸ κόμμα του, ἔφυγε στήν Εὐρώπη καί ἐκεῖ τῶρριξε σέ σοβαρή μελέτη τῶν πολιτικῶν καί οἰκονομικῶν ἐπιστημῶν. Οἱ νέες του μελέτες τὸ ὠδήγησαν στή βαθειὰ σπουδῆ τοῦ μαρξιστικοῦ συστήματος καί γλήγορα ἔγινε πεπεισμένος πιά ὀρθόδοξος μαρξιστής. Ὁ μαρξισμὸς τὸν ἔκανε τώρα μέ ἄλλα μάτια νὰ βλέπη τὰ ρωσσικά πράγματα καί νὰ γελά μέ τίς πρῶτες του οὐτοπιστικές ἀγροτικές σοσιαλιστικές ιδέες. Ἀπὸ τότε ἐσχημάτισε τὴν ιδέα καί ἄρχισε νὰ τὴν κηρύττη ὅτι τότε μόνον στήν Ρωσία θά γίνῃ σοβαρὴ πολιτικὴ καί κοινωνικὴ ἐπανάσταση ὅταν ἀναπτυχθῇ ἡ βιομηχανία καί ὠριμάσῃ τὸ προλεταριάτο. Ἀπ' τούς χωρικούς δέν περίμενε πιά πολὰ πράγματα, γιατί σύμφωνα μέ τὴ μαρξιστικὴ θεωρία ὁ χωρικός εἶναι τὸ πιὸ συντηρητικὸ, πατριαρχικὸ στοιχεῖο τῆς κοινωνίας, μέ πολὺ ἀνεπτυγμένο τὸ ἐνστικτο τῆς ιδιοκτησίας. Ἄν καμιὰ φορά φωνάζῃ καί ἐπαναστατῇ τὸ κάνει ὄχι γιατί θέλει σοσιαλιστικὴ δῆθε κοινοκτημοσύνη, ἀλλά γιατί ζητάει γῆ, πού τοῦ λείπει καί τὸ ἰδανικὸ του εἶ-

ναι ή γή αὐτή νά τήν ἔχη ὡς ἀτομική ἰδιοκτησία καί ὄχι ὡς κοινοκτημοσύνη.

Ἀπό ἀποψη μαρξιστική τὸ ἰδανικό τοῦ ρώσσου χωρικοῦ ἦταν καί εἶναι πάντοτε 1) νά αὐξήσῃ τὸ μικρὸ κομμάτι γῆς ποῦ ἔχει μέ γαίες, παρμένες ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς καί τὸ κράτος· καί 2) νά χαλάσῃ τὸ σύστημα τῆς κοινοκτημοσύνης τῆς γῆς μέ τοὺς συγχωριανούς του (mir), ποῦ τοὺς κληρονόμησαν οἱ αἰῶνες καί νά ἐξασφαλίσῃ κάθε χωρικός τὸ μερίδιό του σέ σταθερή, ἀμετακίνητη, ἀτομική ἰδιοκτησία. Ἐνόσω δὲν τὸ κατορθώσῃ αὐτὸ θά φωνάζῃ κατὰ τῆς κυβερνήσεως, θά ἀκούῃ εὐχαρίστως τὰ λόγια οἰουδήποτε ἐπαναστάτη καί σέ ὠρισμένες στιγμές θά προβαίῃ σέ πράξεις στασιαστικές. Μόλις ὅμως τὸ κατορθώσῃ, ἢ μέ τῆ βοήθεια τῆς κυβερνήσεως, ἢ μέ ἄλλο τρόπο, τότε θά μεταβληθῇ σὲ πιὸ συντηρητικὸ καί πιὸ ἐχθρικὸ πρὸς τὴν σοσιαλιστικὴν ἰδέαν στοιχεῖο. Ἡ νέα αὐτὴ μαρξιστικὴ ἀποψη ποῦ ἀρχίζε νά τήν ὑποστηρίξῃ καί τήν διαδίδῃ ὁ Πλεχάνωφ ἦταν διαμετρικὰ ἀντίθετη μέ τὴν ὡς τώρα κυριαρχοῦσα οὐτοπιστικὴ ἀγροτικὴ σοσιαλιστικὴ θεωρία, ποῦ τήν ὑποστήριζαν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ κόμματος «Γῆ καί ἐλευθερία». Αὐτοὶ ἐπίστευαν ὅτι ὁ ρώσος χωρικός μπορεῖ κάλλιστα νά γίνῃ σοσιαλιστής καί σ' αὐτὸ ἄλλως τε τὸν βοηθεῖ καί τὸ σύστημα τοῦ mir, τὸ ὅτι δηλαδή ἡ γῆ ἀνήκει σ' ὅλο τὸ χωριὸ κι' ὄχι σέ ξεχωριστοὺς ἰδιοκτῆτες. Ὁ ρώσος χωρικός κατ' αὐτοὺς ἔχει ἄλλη ἀντίληψη περὶ γῆς, ἰδιοκτησίας καί περὶ τῆς ζωῆς ἐν γένει, παρὰ ὁ χωρικός τῆς Δύσεως. Ἄλλωστε κατὰ τοὺς ἰδίους πάντοτε οὐτοπιστικοὺς συλλογισμούς, δὲν ὑπῆρχε καμιά ἀνάγκη νά εἰσαχθῇ στὴ Ρωσία ἡ λύμη τοῦ καπιταλισμοῦ καί τῆς βιομηχανίας, νά δημιουργηθῇ νέα κατηγορία δυστυχισμέ-

νων ανθρώπων, τῶν ἐργατῶν - προλεταρίων γιὰ νὰ περιμέ-
νωμε ἀπ' αὐτοὺς τῆ σωτηρία τῆς κοινωνίας.

Τὶς ἰδέες αὐτές τῆς παλαιᾶς οὐτοπιστικῆς ἀγροτικῆς
σοσιαλιστικῆς σχολῆς τίς υἰοθέτησε ἀργότερα μὲ κάποια τρο-
ποποίηση τὸ νέο ἀγροτικὸ σοσιαλιστικὸ κόμμα, ποὺ ὑφίστα-
ται καὶ σήμερα ἀκόμη στὴ Ρωσία καὶ εἶναι γνωστὸ μὲ τὸ
ὄνομα «σοσιαλιστὰ ἐπαναστάται». Γι' αὐτοὺς θὰ μιλήσωμε
περισσότερα παρακάτω γιὰτὶ ἦσαν ἓνα διάστημα οἱ σπου-
δαιότεροι ἀντίπαλοι τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλεχάνωφ. Τονίζομε ἰδι-
αιτέρως τὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος στὴν Ρωσ-
σία καὶ τὴ στάση τῶν διαφόρων κομμάτων ἀπέναντι τοῦ
ρώσου χωρικοῦ, γιὰτὶ τὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι τὸ σπουδαιότε-
ρο στὴν ἱστορία τῆς ἐπαναστατικῆς κινήσεως τῶν τελευταί-
ων πενήντα ἐτῶν στὴ Ρωσία καὶ σ' αὐτὴν ἀκόμα τὴν τύχη
τοῦ μπολσεβικισμοῦ ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω.

Ὁ Πλεχάνωφ λοιπὸν πρῶτος χτύπησε συστηματικᾶ
τὴν ἰδέα τοῦ ἀγροτικοῦ σοσιαλισμοῦ στὴν Ρωσία, καὶ ὑπέ-
δειξε καθαρὰ ὅτι γιὰ νὰ φθάσῃ ἡ Ρωσία στὸ σοσιαλισμὸ
πρέπει πρῶτα νὰ περάσῃ μοιραίως τὸ στάδιο τῆς βιομηχα-
νίας, τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ τῆς κυριαρχίας τῆς ἀστικῆς τά-
ξεως. Νὰ γίνῃ δηλαδὴ ἡ φυσιολογικὴ ἐξέλιξις τὴν ὁποία
περᾶσανε ὅλα τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη. Τὸ γεωργικὸ μοναρχι-
κὸ καθεστῶς νὰ τὸ διαδεχθῆ τὸ βιομηχανικὸ ἀστικὸ συντα-
γματικὸ καὶ τελευταία νὰ λθῆ ἡ σειρά καὶ τοῦ ὑπερβιομηχα-
νικοῦ προλεταριακοῦ σοσιαλισμοῦ. Τὸ 1883 ὁ Πλεχάνωφ, μα-
ζὶ μὲ τοὺς φίλους του Ἀξελροτ, Ντέϊτς, Βερά Ζασούλιτς κ.
τ.λ. ἐσχημάτισε τὸν πρῶτο γροῦππο μιᾶς καθαρῆς μαρξιστι-
κῆς σοσιαλ-δημοκρατικῆς ἐνώσεως, μὲ χαρακτῆρα μᾶλλον
θεωρητικὸ καὶ ἀκαδημαϊκὸ. Ὁ ὄμιλος αὐτὸς ὠνομάστηκε
«Ἀπελευθέρωσις τῆς Ἐργασίας» καὶ ἐ-

ξέδωκε σύντομα τὸ πρῶτο βιβλίο του γραμμένο ἀπὸ τὸν Πλεχάνωφ μὲ τὸν τίτλο «Ὁ σοσιαλισμὸς καὶ ὁ πολιτικὸς ἀγῶνας», (Γενεὺν 1883). Στὸ βιβλίο αὐτὸ ἐκθέτει τὴ βασικὴ ἰδέα τοῦ μαρξιστικοῦ σοσιαλισμοῦ, ὅτι ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴν ἐλευθέρωση τῆς ἀνθρωπότητος τότε μόνο θὰ δώσῃ ἀποτελέσματα, ὅταν θὰ στηρίζεται στὰ ἀντικειμενικὰ διδάγματα τοῦ μαρξιστικοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ θὰ συνδυάζει μιὰ οἰκονομικὴ διοργάνωση καὶ κίνηση μὲ μιὰ παράλληλη πολιτικὴ κοινοβουλευτικὴ δράση. Σ' ἓνα νέο του βιβλίο «Οἱ διαφορῆς μας» ἐκθέτει λεπτομερέστερα τὶς νέες μαρξιστικὲς ἰδέες ἐν σχέσει μὲ τὴν κατάσταση τῆς Ρωσίας καὶ δεικνύει ποῦ βρίσκεται ἡ διαφορὰ τους μὲ τὶς παλιὰς ἰδέες τῆς «Λαϊκῆς κινήσεως» (Ναροντισεσέστβο) καὶ τοῦ τρομοκρατικοῦ κόμματος τῆς «Ναροντναία Μολία».

Τὸ βιβλίο αὐτὸ ποῦ χρησίμεψε ἡ πρώτη ἀφειτηρία δημιουργίας μαρξιστικῆς κινήσεως στὴ Ρωσία, ὁ Πλεχάνωφ ἔδειξε βαθειὰ κατανόηση τῆς ρωσικῆς πραγματικότητος καὶ μὲ τὸ διαπεραστικὸ, προφητικὸ πνεῦμα ποῦ πάντοτε τὸν διέκρινε προεῖπε τὴν προσεχῆ ἀνάπτυξη μεγάλης βιομηχανίας καὶ πολυπληθοῦς προλεταριάτου στὴ Ρωσία. Ὁ ὄμιλος «Ἀπελευθέρωση τῆς ἐργασίας» ἔβγαλε στὸ μεταξύ διαφορῆς ἐκδόσεις καὶ μπροσούρες, πολλὲς ἀπ' αὐτὲς γραμμένες ἀπ' τὸν Πλεχάνωφ, ποῦ μὲ διάφορα ψευδῶνυμα κυκλοφοροῦσε τὰ γραπτὰ του καὶ στὴν Ρωσία. Τὸ 1895 ἔγραψε μὲ τὸ ψευδῶνυμο Μπέλτωφ τὸ περιβόητο βιβλίο του: «Τὸ Ζήτημα τῆς ἀναπτύξεως μονιστικῆς ἀντιλήψεως τῆς ἱστορίας», ποῦ τὸ κυκλοφόρησε στὴν Ρωσία καὶ πούληθηκε σὲ χιλιάδες ἀντίτυπα σὲ τρεῖς ἐκδόσεις. Στὸ βιβλίο αὐτὸ ἐκθέ-

τει με τρόπο αληθινά κλασσικό, περὶ κανένας ἄλλος ὡς σήμερα, στὴν Ρωσία τουλάχιστο, δὲν μπόρεσε γὰ τὸν ὑπερβῆ, τίς ἐπιστημονικὲς βάσεις τοῦ «Οἰκονομικοῦ Ὀλισμοῦ» με ἀφθονία παραδειγμάτων καὶ ἐπιχειρημάτων, παρμένων ἀπὸ διαφόρους κλάδους ἐπιστημῶν ποὺ δεικνύουν τὴ μεγάλη καὶ στερεὰ πολυμάθεια τοῦ συγγραφέως Ὅλη ἡ ρωσικὴ μορφωμένη κοινωνία, ἰδίως ἡ νεολαία, διψασμένα διάβασε τὸ πολύκροτα βιβλίο, ποὺ χρησίμεψε ἀφορμὴ σὲ ἀτελεύτητες συζητήσεις καὶ ἐπέδρασε ἀφάνταστα πνεύματα τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του. Καὶ μεις οἱ ἴδιοι, ὁμολογοῦμε, ἐπηρεαστήκαμε ὄχι λίγο, στὴν μόρφωση τῶν κοινωνικῶν μας ἰδεῶν, ἀπ' τὸ ἀξιόλογο πρᾶγματι αὐτὸ σύγγραμμα, ποὺ εἶχαμε τὸ εὐτύχημα γὰ τὸ διαβάσωμε στὸ πρωτότυπο καὶ γὰ τὸ χαροῦμε μέσα στὸ φυσικὸ ρωσικὸ περιβάλλον του τριγύρω σὲ ἀτελεύτητες συζητήσεις καὶ πολεμικὲς γι'αὐτό. Γραμμένο, ὅπως ὅλα ἄλλωστε τὰ βιβλία τοῦ Πλεχάνωφ, με μεγάλη μέθοδο, διαύγεια, χιούμορ ἀλλὰ καὶ δηκτικὴ πολεμικὴ, ἦταν ἓνα εἶδος ἀπαντήσεως στοὺς διαφόρους ιδεολόγους ἀντιπάλους του ἰδίως τὸν Μιχαϊλόφσκη, τὸν ἀκαδημαϊκὸ ἀρχηγὸ τῆς νέας μορφῆς τοῦ Ναροντισέστβο ποὺ τὴν ἀντιπροσώπευε τώρα ἐπισήμως τὸ κόμμα τῶν Σοσιαλιστῶν ἐπαναστατῶν. Μίγμα τῶν ἰδεῶν τῶν δύο παλαιῶν οὐτοπιστικῶν κομμάτων, τὸ κόμμα τῶν Ἐπαναστατῶν σοσιαλιστῶν ἄρχισε ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1890 γὰ παίζῃ σπουδαῖο ρόλο στὴν ἐπαναστατικὴ κίνηση τῆς Ρωσίας.

Ἀπὸ τῆ «Γῆ καὶ Ἐλευθερία» πῆρε τὴν οὐτοπιστικὴ ἀγροτικὴ σοσιαλιστικὴ ἰδέα, τὴν ἐξιδανίκευση τοῦ μουζίκου καὶ τῆς κοινοκτημοσύνης τοῦ Μίρ, τὴν ἐλπίδα ὅτι κάλλιστα μπορεῖ γὰ γίνῃ μιὰ ἀγροτικὴ σοσιαλιστικὴ δημοκρατία στὴν Ρωσία, με καθαρὴ ρωσικὴ μορφῆ. Ἀπὸ τῆ «Narodnaia

Volia» πάλιν πήρε την ούτοπιστική ταχτική της τρομοκρατίας, την πίστη ότι το άτομο παίζει σπουδαίο ρόλο στην ιστορία, και ότι η εξαφάνιση μιᾶς πολιτικῆς σημαντικῆς προσωπικότητος ἢ μιᾶ σειρά τρομακτικῶν πράξεων ἐναντίον τῶν ἀντιπροσώπων ἐνός πολιτικοῦ συστήματος εἰμπορεῖ νά κλονίση καί καταρρίψη τὸ σύστημα αὐτό. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιατί τὸ κόμμα αὐτὸ ἔκαμε μεγάλη κατάχρηση τῆς πολιτικῆς τρομοκρατίας καὶ ὅλοι οἱ πολιτικοὶ φόνοι ἐναντίον μεγάλων δουκῶν, στρατηγῶν, διοικητῶν ἀστυνομικῶν κ.τ.λ. εἶναι δική του δουλειά.

Ἀπὸ τὸ 1890 ὡς τὸ 1905, ἐποχὴ τῆς πρώτης ρωσικῆς ἐπαναστάσεως, τὰ δύο σπουδαιότερα ἐπαναστατικὰ κόμματα τῆς Ρωσίας ἦσαν τὸ μαρξιστικὸ ἢ σοσιάλ - δημοκρατικὸ, καὶ τὸ ἐπαναστατικὸ σοσιαλιστικὸ. Ἡ νεολαία, ἰδίως ἡ φοιτητικὴ, χωρίσθηκε στὰ δύο αὐτὰ στρατόπεδα ποῦ διαρκῶς συζητοῦσαν καὶ μάλλωναν ἀναμεταξύ τους. Ὅσοι ἦσαν περισσότερο αἰσθηματικοί, ὑποκειμενικοὶ καὶ αἰστάνονταν περισσότερο τὴν ἀνάγκην τῶν ἰσχυρῶν ἐντυπώσεων καὶ τῆς αὐτοθυσίας ἔκλιναν, στὸ στρατόπερο τῶν σοσιαλιστῶν ἐπαναστατῶν. Ὅσοι τοῦναντίον ἦσαν πιὸ ψυχραῖμοι, πιὸ λογικοὶ καὶ ἀντικειμενικοὶ μέ πιὸ ἐπιστημονικὴ σκέψη ἔκλιναν στὸ μαρξιστικὸ σοσιάλ-δημοκρατικὸ. Καὶ τὰ δύο κόμματα ἔδρα τους εἶχαν τὴν Ἑλβετία, ὅπου ἐτύπωναν τὴν ἐφημερίδα τους σὲ λεπτὸ χαρτί, καὶ μὲ κάθε λαθρεμπορικὸ τρόπο τὴν ἔστελναν στοὺς ὁπαδούς τους στὴ Ρωσία. Οἱ σοσιαλδημοκράται ἐργάζονταν ἐννοεῖται μὲ τοὺς ἐργάτες τῶν πόλεων καὶ διοργάνωναν ἐπαγγελματικὰ καὶ πολιτικὰ τὸ προλεταριάτο. Οἱ σοσιαλισταὶ ἐπαναστάται εἶχαν μεγάλη ἐπιρροὴ καὶ δράση στὰ χωριὰ μεταξὺ τῶν χωρικῶν. Ἀκαδημαϊκὸ ἀρχηγὸ οἱ πρῶ-

τοι ανεγνώριζαν τὸν Πλεχάνωφ, τοῦ ὁποῦ τοῦ συγγράμμα-
τα διέδιδαν στὴν κοινωνία. Οἱ δεῦτεροι τὸν Μιχαϊλόβσκη
καὶ τὸν Τσερνώφ. Κλασσικὲς θὰ μείνουν στὴν Ρωσία οἱ φι-
λοσοφοκοινωνιολογικὲς συζητήσεις τοῦ Πλεχάνωφ μὲ τὸν
Μιχαϊλόβσκη, ὅπου κυρίως ὁ πρῶτος ὑπεστήριξε τὴν οἰκο-
νομικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας καὶ τὴ σημασία τῶν συμπε-
ρόντων τῶν ομάδων, μπροστὰ στὶς ὁποῖες τὸ ἄτομο χάνεται
καὶ προσαρμόζεται στὶς ἀνάγκες τῆς ομάδος. Ὁ Μιχαϊλόβ-
σκη πάλι στὸ χαρακτηριστικὸ ἄρθρο του «Ἡρωες καὶ πλῆ-
θος» ἀπεδείκνυε τὴ σημασία τῆς μεγάλης προσωπικότητας
στὴν ἱστορία, καὶ τοῦ ἰδεαλιστικοῦ παράγοντος καὶ ἤθελε
ἐν γένει ὁ ἱστορικὸς νὰ εἶναι συνάμα καὶ ἠθικολόγος καὶ
νὰ κρίνῃ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα σύμφωνα μὲ μιὰ δική του
ἠθικὴ ἀντίληψη.

Ἀπὸ τὸ 1901 ὁ Πλεχάνωφ ἦταν μέλος τῆς συντακτι-
κῆς ἐπιτροπῆς τῆς ἐφημερίδος «Σπινθῆρας» καὶ τοῦ περιο-
δικοῦ «Αὐγὴ» ποὺ ἐβγαίναν στὴν Γενεύη καὶ ἦσαν οἱ πρῶ-
τες καθαρὰ μαρξιστικὲς σοσιαλιστικὲς ἐκδόσεις. Ἐδῶ προσ-
πάθησε ὁ Πλεχάνωφ νὰ βάλῃ τίς βάσεις ἐνὸς στερεοῦ προ-
γράμματος σοσιαλιστικῆς δράσεως, χτυπώντας τὰ ἄλλα ρεύ-
ματα ποὺ προσπαθοῦσαν νὰ στρεβλώσουν τὴ φυσικὴ ἐξέλιξη
τῆς ἐργατικῆς σοσιαλιστικῆς κινήσεως. Ἀφ' ἐνὸς ἐχτύπησε
τὴ μονομερῆ στάση τῶν ὁπαδῶν τῆς ἀποκλειστικῆς οἰκονο-
μικῆς διοργανώσεως καὶ δράσεως (economist) ποὺ ἤθε-
λαν νὰ βαστάξουν τὸν ἐργάτη μακριὰ ἀπὸ κάθε πολιτικὴ
κίνηση, ἀφ' ἐτέρου ἐκείνους ποὺ ἐπέτρεπαν τὴν πολιτικὴ
δράση μόνο ὡς ἐξαίρεση σὲ ἐχταχτες στιγμὲς καὶ ἐκ τρίτου
τοὺς σοσιαλιστὰς ἐπαναστάτας, ποὺ τοὺς θεωροῦσε ἀ σ τ ι-
κ ὀ κ ὀ μ μ α, ἱκανὸ νὰ σκοτίσῃ τὴ προλεταρικὴ σοσια-

λιστική συνείδηση της εργατικής τάξεως. Ὁ Πλεχάνωφ ἀπέδειξε ὅτι τότε μόνο θὰ ἐκτελέσῃ τὸ προλεταριάτο τὴν ἀληθινὴν ἱστορικὴν ἀποστολὴν του, ὅταν δίπλα μὲ τὴν οἰκονομικὴν, ἐπαγγελματικὴν διοργάνωσίν του, λάβῃ ἐνεργὸν μέρος στὴν πολιτικὴ κίνησιν τῆς χώρας καὶ συντελεῖν στὴν ἀνατροπὴ τοῦ τσαρικοῦ καθεστώτος. Οἰκονομικὴ διοργάνωσις καὶ πολιτικὴ δράσις πρέπει νὰ γίνῃ οἱ δύο κλασσικὲς βάσεις κάθε ἐπιστημονικῆς σοσιαλιστικῆς δράσεως. Οἱ νέες ἰδέες τοῦ ἔρριξε στὴ μέση ἢ ἑφημερίδα «Σπινθηρας» συνέτειναν πολὺ νὰ ξεκαθαριστοῦν τελειωτικὰ οἱ ἰδέες ὅσον ἀφορᾷ τὴν ταχτικὴν στοὺς ἐργατικoὺς σοσιαλιστικoὺς κύκλους, νὰ γίνῃ μιὰ καλύτερη διοργάνωσις τοῦ μαρξιστικοῦ σοσιαλ - δημοκρατικοῦ κόμματος καὶ νὰ λάβῃ χώρα τὸ πρῶτον ἐπίσημον κογκρέσσον του στὴν Ἑλβετία τὸ 1903. Ἐκεῖ συνετάχθη τὸ ἐπίσημον πρόγραμμα τοῦ κόμματος, καθωρίστηκαν ὅλες οἱ λεπτομέρειες τῆς ταχτικῆς καὶ φάνηκαν συνάμα καὶ οἱ πρῶτες διαφωνίαι μεταξὺ δύο ρευμάτων, τοῦ σιγά σιγά χωρίσαν τὸ μαρξιστικὸν σοσιαλιστικὸν ρωσσικὸν κόμμα σὲ δύο πτέρυγες, τὴν μιὰ τῶν ἄκρων: τοὺς μ π ο λ σ ε β ί κ ο υ ς (majoritaires) καὶ τοὺς ἄλλους πρὸ μετριοπαθεῖς τοὺς μ ε ν σ ε β ί κ ο υ ς (minoritaires). Ἡ ἀντίθεσις ἀπὸ χρόνον σὲ χρόνον γινότανε πρὸ ἔντονον καὶ κατάντησε οἱ μπολσεβίκοι νὰ ζητοῦν τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ maximum τοῦ μαρξιστικοῦ προγράμματος καὶ τὴν ἐπιβολὴν τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου, χωρὶς νὰ λάβουν ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ ἔδαφος δὲν εἶναι ἀκόμα ὄριμον στὴν Ῥωσσίαν, χώρα κατ' ἐξοχὴν γεωργικὴ, μὲ ἀδύνατον σχετικῶς βιομηχανίαν. Μιὰ ταχτικὴ δηλαδὴ ὄχι πιά μαρξιστικὴ, ἀλλὰ μᾶλλον αἰσθηματικὴ, μπλανκιστικὴ, ποῦ πιστεύει στὴ δύναμιν τῆς τρομοκρατίας μιᾶς μικρῆς μειονοψηφίας.

Οί μενσεβίκοι ἦσαν πιδ μετριοπαθεῖς, παρεδέχοντο δὲ τὰ πράματα δὲν ὠρίμασαν ἀκόμα στὴ Ρωσσία γιὰ μιὰ κυριαρχία προλεταριάτου καὶ δὲ προσωρινῶς εἶναι ἀναπόφευκτες πολλές ὑποχωρήσεις καὶ ἐν ἀνάγκῃ συνεργασία μὲ τὰ ἄλλα φιλελεύθερα ἀστικά κόμματα ἕως δὲ τοῦ ὑφίσταται τὸ τσαρικό καθεστῶς. Ὁ Πλεχάνωφ ἐννοεῖται ἦταν ὁπαδὸς τῶν μετριοπαθῶν αὐτῶν βλέψεων. Ἡ ἀποτυχία τῆς πρώτης ρωσικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1905, τὴν ὁποῖαν ἐν μέρει προέβλεψε καὶ προεῖπε, τὸν ἔκανε ἀκόμα πιδ μετριοπαθῆ καὶ στὴ νέα του ἐφημερίδα (1906) «Ἡμερολόγιο Σοσιαλ - Δημοκρατοῦ» πῆρε ξεχωριστὴ θέση ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς μπολσεβίκους, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς μενσεβίκους, συμβουλεύων μεγαλύτερη συνεργασία μὲ τὰ ἀστικά κόμματα ἐναντίον τοῦ ἰσχυροῦ ἀκόμα τσαρικοῦ καθεστῶτος. Τὰ λάθη τοῦ σοσιαλιστικοῦ κόμματος ὁ Πλεχάνωφ τὰ ἀπέδιδε στὸ γεγονός δὲ τὸ κόμμα δὲν ἦταν ἀκόμα καθαρὰ ἐργατικό καὶ δὲ ἦταν γεμάτο ἀπὸ μορφωμένα ἀστικά στοιχεία τὰ ὁποῖα χωρὶς νὰ τὸ αἰσθάνονται ἀφίνοντο στὴ μικροαστικὴ ψυχολογία καὶ νοοτροπία τους καὶ παράσεργαν τὸ κόμμα σὲ αἰσθηματικὲς ἀκρότητες μακρὰ ἀπ' τὴν ἱστορικὴ κατανόηση τῆς πραγματικότητος.

Τὰ τελευταῖα ἔτη ὁ Πλεχάνωφ ἐπέμεινε στὴν ἰδέα δὲ μόνον τοῦ τὸ προλεταριάτο δὲν μπορεῖ νὰ κάνη ἐπιτυχημένη ἐπανάσταση, ποῦ νὰ ἔχει ἱστορικὴ σημασία. Ὅτι ἐπομένως ἡ μέλλουσα μεγάλη ἐπανάσταση θὰ φέρη ἀστικό χαρακτῆρα καὶ μοιραίως θὰ ἰδρῦση ἕνα μεταβατικό ἀστικό καθεστῶς ποῦ θὰ ἀναπτύξῃ τὴν βιομηχανία, τὸν καπιταλισμὸ καὶ τὴν ἐργατικὴ τάξη, θὰ καταστρέψῃ κάθε ἀριστοκρατικό φεουδαρχικό ἀπομεινάρι καὶ θὰ ὠδηγήσῃ ἀργότερα τὴν κοινωνία

στό| σοσιαλιστικό προλεταρικό καθεστώς! Έκφραση Ιστιά
κεται τὸ τσαρικό καθεστὼς στὰ πόδια του οἱ ἐργάτες πρέ-
πει νὰ βοηθήσουν τὴν μπουζουαζία νὰ τὸ ἀναποέψη. νὰ ἐξα-
σφαλίσουν κοινοβουλευτικὲς ἐλευθερίες καὶ νὰ μοιρασθοῦν μα-
ζί της τὴν κυβέρνησι τῆς χώρας. Οἱ μετριοπαθεῖς καὶ σο-
φές αὐτὲς γνώμες τοῦ Πλεχάνωφ ἀποτελέσμα μεγάλης πει-
ρας, τεραστίας θεωρητικῆς μορφώσεως καὶ ἐμφύτου ὀρθῆς
κρίσεως, δὲν ἄρρεσαν ἐννοεῖται στὴν ἐνθουσιώδη σοσιαλιστι-
κὴ νεολαία ποῦ διαρκῶς ὑπερτιμοῦσε τὰς δυνάμεις της, καὶ
ἀνυπόμονα ἐγύρευε μεγάλες συγκινήσεις, μεγάλα γεγονότα
καὶ τελικὸ θρίαμβο τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἔτσι ὁ Πλεχάνωφ ἔ-
πεσε στὴν δυσμένεια τῆς ἀνυπόμονης αἰσθηματικῆς νεολαι-
ας, ποῦ τὸν ὠνόμαζε πότε ἀστό, πότε συντηρητικὸ καὶ πότε
γέρω ξεκουτιάρη.

Ἐνα διάστημα ὁ Πλεχάνωφ ἀναγκάστηκε νὰ δημοσιο-
γραφῆ στὰ ἀστικά δημοκρατικὰ φύλλα· «οἱ ἔπαινοι, ἔλεγε,
ἀπὸ τὸ ἀστικὸ στρατόπεδο δὲ μὲ προσβάλλουν, ἐνῶ οἱ ἔπαι-
νοι ἀπὸ τὰ ἀναρχικὰ στοιχεῖα θὰ μὲ λυποῦσαν πολὺ». Ἔτσι
ὁ Πλεχάνωφ πῆρε μιὰ ιδιαίτερη, ἀπομονωμένη θέση στὴν
ρωσικὴ σοσιαλιστικὴ κίνησι μὲ μερικοὺς ἀφοσιωμένους φί-
λους του.

Ὅταν ξέσπασε ἡ τελευταία μεγάλη ἐπανάστασι καὶ
κηρύχθηκε στὴν Ρωσία προσωρινὴ Δημοκρατία μὲ κυβέρ-
νησι μισὸ σοσιαλιστικὴ καὶ μισὸ ἀστικὴ ὁ Πλεχάνωφ ἔκρι-
νε καλὸ νὰ ἀφίση πιά τὴν Ἑλβετία καὶ ὕστερα ἀπὸ 35 ἔτη
ἐθελουσίας ἐξορίας νὰ γυρίσι στὴν πατρίδα του. Ἡ ὑποδο-
χὴ ποῦ τοῦ ἔκανε ἡ ρωσικὴ κοινωνία, χωρὶς διάκρισι τά-
ξεων, ἦταν πράγματι ἡγεμονικὴ. Ἐκτιμοῦσαν ὄχι μόνο τὸ
μεγάλον ἐξόριστον ἐπαναστάτην, ἀλλὰ καὶ τὸ μεγάλο σοφόν, ἀπ'

τὰ συγγράμματα τοῦ ὁποίου λίγο πολὺ ὄλοι φωτίστηκαν καὶ ἐπηρεάστηκαν. Δυστυχῶς ἡ ὑγεία του ἦταν τόσο πολὺ κλονισμένη, ὥστε δὲν μπόρεσε νὰ λάβῃ ἐνεργὸ μέρος στὰ μεγάλα ἐκεῖνα πολιτικά γεγονότα καὶ νὰ ἔλθῃ σὲ ἀμεση ἐπαφή μὲ τὴν ἐργατικὴ τάξιν καὶ τὰ διάφορα πολιτικά κόμματα. Περιορίστηκε μόνο μὲ μερικοὺς παληοὺς φίλους του νὰ ἐκδώσῃ νέα ἐφημερίδα «Ἡ Ἐνωσις» ὅπου νὰ κηρύττῃ τὴν ἔνωσιν ὄλων τῶν σοσιαλιστικῶν καὶ ἐπαναστατικῶν κομμάτων ἐναντίον τῆς γερμανικῆς στρατοκρατίας καὶ ἀπολυταρχίας ποῦ τὴν θεωροῦσε γιὰ τὴν ὥρα τὸν πιὸ μεγάλο κίνδυνον γιὰ τὴ δημοκρατικὴ ἰδέαν ἐν γένει. Τὰ σοσιαλιστικά κόμματα καὶ ρεύματα διαιρέθησαν τότε σὲ τρεῖς πτέρυγες ἐν σχέσει μὲ τὸν πόλεμον. Ἐκείνους, ποῦ ἤθελαν νὰ σταματήσῃ καθε πόλεμος μὲ τὴν Γερμανίαν, ὄχι μόνο ἐπιθετικὸς, ἀλλὰ καὶ ἀμυντικὸς, νὰ γίνῃ συναδέλφωσι τῶν στρατῶν καὶ ξάπλωμα τοῦ σοσιαλισμοῦ στὴν Ρωσίαν, Γερμανίαν, καὶ Εὐρώπην (ἀντιαμυντικοί: antioborontzy). Ἐδῶ ἀνῆκαν οἱ μπολσεβίκοι, καὶ ἓνα μέρος τῶν μενσεβίκων καὶ τῶν σοσιαλιστῶν ἐπαναστατῶν. Ἐκείνους ποῦ ἤθελαν νὰ ἐξακολουθήσῃ ὁ πόλεμος, ἀλλὰ μόνο μὲ μορφὴ ἀμυντικὴ (oborontzy). Ἐδῶ ἀνῆκαν οἱ μενσεβίκοι, οἱ σοσιαλισταὶ ἐπαναστάται, καὶ τὸ ἀγροτικὸν κόμμα τοῦ Κερένσκη. Καὶ τέλος ὁ Πλεχάνωφ μὲ τοὺς ὀλίγους φίλους του ποῦ ἤθελαν ὁ πόλεμος νὰ πάρῃ ἐπιθετικὴν μορφὴν (nastouplentzy) γιὰ νὰ κατασυντριβῇ ὁ Καϊζερισμὸς, ἡ στρατοκρατία, ἡ ἀπολυταρχία καὶ θριαμβεύσῃ παντοῦ οἱ δημοκρατικὲς καὶ παραλλήλως οἱ σοσιαλιστικὲς ἰδέες. Τὰ ἴδια πράγματα ἐπανελάβε καὶ στὸ κογκρέσσο ὄλων τῶν δημοκρατικῶν κομμάτων τῆς Μόσχας, ὅπου ἐξεφώνησε τὸν τελευταῖον τοῦ πολιτικὸν λόγον, ἔχοντας

βοηθὸ αὐτῆ τῆ φορά στίς ἴδιες ἰδέες τὸν παλιὸ τοῦ ἀντίπαλο Κραπότκιν, ἀρχηγὸ τοῦ ἀναρχικοῦ — κομμουνισμοῦ. Ἐγνωεῖται τὰ λόγια τοῦ ἔμειναν φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ. Εἶναι πρὸ πολλοῦ παρατηρημένον ἀπὸ τὴν ἱστορίαν ὅτι σὲ ἐποχὴ ἐπαναστατικοῦ ἀναθρασμοῦ τὸ πλῆθος παραδέχεται πάντοτε τίς θερμοκέφαλες, τολμηρῆς, μονοκόματες ἰδέες τῶν φανατικῶν ρητόρων καὶ ποτὲ δὲν ἀκολουθεῖ τίς φρόνιμες συμβουλῆς τῶν ἀνθρώπων τῆς ἱστορικῆς πείρας καὶ ἐπιστημονικῆς σοφίας. Καὶ ἔτσι τὸ ὑποκειμενικὸ αἶσθημα, ὁ φανατισμὸς καὶ ἡ τόλμη κινοῦν τὰ γεγονότα, ἐνῶ ἡ ψυχραὶ ἀντικειμενικὴ ἱστορικὴ σκέψις, τὰ ἐξηγεῖ κατόπιν καὶ τὰ διατυπώνει ὀρθά. Τὸ τί τροπὴ πῆραν τὰ ρωσσικὰ πράγματα τὸ ξέρομε ὅλοι. Οἱ μπολσεβίκοι ἐπωφελοῦμενοι ἰδιαιτέρων ψυχολογικῶν στιγμῶν τοῦ πολέμου καὶ τῆς ἐκκρεμότητος τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος, ποῦ δὲν κατώρθωσε νὰ τὸ λύσῃ ἡ κυβέρνησις τοῦ Κερένσκη, πῆραν προσωρινῶς μὲ τὸ μέρος τους τὸ στρατὸ καὶ τοὺς χωρικοὺς καὶ μαζὶ μὲ τοὺς ἐργάτες τῶν πόλεων ἐπέβαλαν τὴν σοσιαλιστικὴν δικτατορίαν τους. Κατὰ πόσον θὰ εἶναι διώσιμη αὐτὴ θὰ ἐξαρτηθῇ, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἐξωτερικοὺς παράγοντες, ἰδίως ἀπὸ τὴν διαγωγὴν τῶν χωρικῶν, ποῦ ἀποτελοῦν ἀκόμα τὸ μεγάλο ὄγκον τοῦ ρωσσικοῦ λαοῦ. Γιὰ τὴν ὥραν οἱ χωρικοὶ φοβοῦνται μήπως τὰ ἄλλα κόμματα τοὺς πάρουν πίσω τίς γαῖες, ποῦ τοὺς ἔδωκαν οἱ μπολσεβίκοι, καὶ γιὰ τὸ μέγουν πιστοὶ στοὺς τελευταίους αὐτούς. Ἄμα περάσει ὁ φόβος αὐτός, θὰ προτιμήσουν ἄραγε τὴν σοσιαλιστικὴν κοινοκτημοσύνην, ἢ θὰ κάνουν τὴν μεγάλην προδοσίαν νὰ ὑποστηρίξουν τὰ ἀστικὰ κόμματα γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἐλεύθερον ἀτομικὴν ἰδιοκτησίαν τους; Γιὰ ἓνα μαρξιστὴ τὸ δεύτερον φαίνεται φυσικώτερον

και σύμφωνα όχι μόνο με τη θεωρία του, αλλά και με την πείρα της ιστορίας. Εάν επαληθεύη το πρώτο και δεχθούν τελειωτικά οι χωρικοί το σοσιαλιστικό κίνημα της κοινοχτημοσύνης και αποδειχθή βιώσιμο το σοσιαλιστικό καθεστώς στη Ρωσία, τότε θα πή πώς η μαρξιστική θεωρία χρειάζεται κάποια μεταρρύθμιση σε μερικά σημεία. Πρώτα στην αντίληψή της για την ψυχολογία του χωρικού και δεύτερον κατά πόσον μπορεί μία γεωργική κοινωνία να μεταβή άποτομα από το γεωργικό στο σοσιαλιστικό καθεστώς με τη μέθοδο της τρομοκρατικής δικτατορίας χωρίς διάμεσο αστικό καθεστώς με ισχυρό καπιταλισμό και μεγάλη βιομηχανία.

Ο Πλεχάνωφ τους μπολσεβίκους και τον Λένιν τους θεωρούσε θερμοκεφάλους ούτοπιστάς, ανθρώπους που δεν κατάλαβαν καλά τον μαρξισμό και τη βαθμιαία εξέλιξη της οικονομικής ζωής και του πολιτισμού, και που θέλησαν να εφαρμόσουν μαρξιστικά συστήματα με ταχτική λακωβίνων και μπλανκιστών, καταδικασμένα σε τελική άποτυχία. Φαίνεται ο θρίαμβος του Λένιν και τα άλλα δυσάρεστα της μπολσεβιστικής τρομοκρατίας, που δυσαρέστησαν και αγανάχτησαν πολλούς κορυφαίους σοσιαλιστάς, έπετάχυναν και το θάνατο του Πλεχάνωφ. Με τί ένθουσιασμό είχε αρχίσει πρό 39 έτων τη μαρξιστική προπαγάνδα του και πώς έβλεπε στις τελευταίες στιγμές του βίου του να διαστρέφονται στην πράξη οι θεωρίες αυτές απ' τους ίδιους τους μαθητάς του που τον θεωρούσαν τώρα έχθρο τους! Ο ανταποκριτής του «Temps» Λουδοβίκος Naudeau, περιγράφει στο φύλλο της 23 Αύγουστου 1918, με το τίτλο: «Fete funebre» την κηδεία του Πλεχάνωφ στην Πετρούπολη. Άπειράριθμοι στέφανοι, λάβαρα και κόσμος πολός πίσω από το φέρετρο. Άλ-

λά ὄλοι σχεδόν αὐτοί, μορφωμένος κόσμος, θιασῶται τοῦ μεγάλου ἐπαναστάτου σοφοῦ. Ὁ καθαυτὸ ἐργατικὸς κόσμος ἔλλειπε. Ἔτσι ὁ Πλεχάνωφ στάθηκε μακριὰ ἀπὸ τοὺς ἐργάτες, εἴτε γιατί δὲν μπόρεσε νὰ κολακέψῃ τὰ ἐνστικτὰ τους ὅπως ἔνας Λένιν καὶ Τρόσκι, εἴτε γιατί φύσει ἦταν ἄνθρωπος τοῦ γραφείου καὶ τῆς σκέψεως καὶ προωρισμένος ἐπομένως μόνο γιὰ ἀκαδημαϊκὴ, θεωρητικὴ ἐργασία, εἴτε γιατί ὁ χαρακτήρας του δὲ συμβιβάζονταν εὐκόλα μὲ τοὺς ἄλλους.

Τὸν Πλεχάνωφ ὡς συγγραφέα τὸν διέκρινε μεγάλη μεθοδικότης, ἐξαιρετικὴ διαύγεια πνεύματος καὶ ἕνα προσόν, ποῦ κανεὶς δὲν τὸ εἶχε σὲ τέτοιο βαθμὸ ἀναπτυγμένο, νὰ κατορθῶνῃ σὲ κάθε ζήτημα, μέσα ἀπὸ τὸ πολύπλοκο χάος τῶν γεγονότων καὶ ἀντιφάσεων νὰ εἰσέλθῃ τὴν κεντρικὴν τοῦ οὐσίας καὶ νὰ τὴν διατυπῶνῃ μὲ λίγες λέξεις σὰν εἶδος ἀξιώματος. Ὡς ἀντίπαλος στὴν πολεμικὴν τοῦ ἦταν ἐπικίνδυνος καὶ τὸν ἐφοβοῦντο ὄλοι οἱ ἀντιφρονοῦντες. Μὲ τὴν μεγάλην του ἀναλυτικὴν δύναμιν καὶ καθαρὴν σκέψιν εὗρισκε ἀμέσως τὸ ἀδύνατον καὶ τρωτὸ σημεῖον τοῦ ἀντιπάλου του τὸ διετύπωνε χτυπητὰ στὸν ἀναγνώστη καὶ ἐξηγοῦσε κατόπιν τοὺς ψυχολογικοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ ἀντίπαλός του εἶχε τέτοιες καὶ ὄχι ἄλλες ιδέες. Ἀνέλυε τὸν ἄνθρωπον ψυχικῶς καὶ πνευματικῶς καὶ τὸν παρέστεινε τόσο καθαρὰ ποῦ ἔπειθε εὐκόλα τὸν ἀναγνώστη γιὰ τὴν ἐλαττωματικὴν σκέψιν τοῦ ἀντιπάλου του.

Καμιά φορά τὸ χιοῦμορ καὶ ἡ δηκτικότητά του, ποῦ σπανίως ἔλειπαν ἀπὸ τὰ γραπτὰ του, περνοῦσαν τὰ νόμιμα ὄρια τῆς ἀδροφροσύνης καὶ πολλοὶ τὸν κατηγοροῦσαν ὅτι δὲν ἐδείκνυε τὸ ἀπαιτούμενον τάκτ καὶ καμιά φορά καὶ τὴν δι-

καιοσύνη απέναντι τῶν ἀντιπάλων του. Στὴν πολεμική του τὸν βοήθησε πολὺ καὶ ἡ πολυμαθείά του, ποῦ ἦταν πραγματικῶς μεγάλη. Γνώστης τῶν κυριωτέρων εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν ἦταν ἐνήμερος ἀπὸ πρώτη πηγὴ τῶν σπουδαιότερων γεγονότων στὴν περιοχή τῆς πολιτικῆς καὶ τοῦ πνεύματος ἐν γένει. Φιλοσοφία, ἱστορία, πολιτικὲς, οἰκονομικὲς καὶ κοινωνιολογικὲς ἐπιστῆμες, φιλολογία, τέχνη καὶ φυσικὴ ἱστορία, λίγο πολὺ, τοῦ ἦσαν οἰκεῖοι κλάδοι καὶ μετεχειρίζετο τὸ πλούσιο ὀπλοστάσιο τῶν γνώσεών του γιὰ νὰ δώσῃ στὰ ἐπιχειρήματά του πολυσχιδῆ ἀποδεικτικὴ δύναμη.

Τὸν περισσότερο καιρὸ ἔμενε στὴν Γενεύη, ὅπου εἶχε στήσει τὴν οἰκογενειακὴ του φωλιά. Ὁ βίος του εἶχε μᾶλλον ἡσυχὸ ἀστικὸ χαρακτήρα καὶ στὰ κορίτσια του λέγε δτι ἔδωσε ἀγγλικὴ ἀνατροφή. Ἀπὸ τὰ 1889 ἐλάμβανε μέρος σὲλα σχεδὸν τὰ διεθνή σοσιαλιστικὰ συνέδρια, ἀντιπροσωπεύων διάφορες ἐργατικὲς διοργανώσεις τῆς Ρωσίας, καὶ ἐνίοτε ἐκτελοῦσε καὶ καθήκοντα προέδρου. Τὸ 1895 ἐδιώχτηκε ἀπ' τὴ Γαλλία ὡς ἀναρχικὸς (!), αὐτὸς ποῦ σαρκαστικὰ καὶ λυσαλέα πολέμησε πάντοτε τὸν ἀναρχισμό καὶ ἔγραψε δλόκληρο βιβλίο ἐναντίον του «Ἀναρχισμὸς καὶ Σοσιαλισμὸς». Ὅταν ξαναφάνηκε στὸ σοσιαλιστικὸ συνέδριο τοῦ Παρισιοῦ (1900) μὲ ψευδώνυμο, ἡ κυβέρνησις Waldeck — Rousseau ἐθεώρησε καλὸ νὰ μὴν τὸν πειράξῃ. Συνεργάζονταν ταχτικὰ στὸ γερμανικὸ σοσιαλιστικὸ περιοδικὸ τοῦ Kautzky «Die Neue Zeit» ὅπου μεταξὺ ἄλλων δημοσίεψε σειρὰ ἄρθρων γιὰ τὸ μεγάλο ρῶσσο κριτικὸ καὶ κοινωνιολόγο TchernychevskY, ποῦ δημοσιεύτηκαν κατόπιν σὲ βιβλίο γερμανικὰ καὶ ρωσσικά. Ἀπὸ τὰ ἄλλα δευτερεύοντα συγγράμματά του ἀναφέρομε μὲ τὸ ψευδώνυμο Μπέλτωφ:

«Εἴκοσι χρόνια», συλλογή φιλοσοφικῶν, ἱστορικῶν, κοινωνιολογικῶν καὶ φιλολογικῶν ἀρθρῶν, «Κριτικὴ τῶν κριτικῶν μας» κτλ. κτλ.

Αὐτὸς εἶνε ὁ Πλεχάνωφ στίς σπουδαιότερες ἰδέες του καὶ τῆ μεγάλη του θεωρητικὴ ἐπίδραση στὴν κοινωνιολογικὴ φιλοσοφικὴ σκέψη τῶν τελευταίων 30 ἐτῶν στὴ Ρωσσία. Μπορεῖ ὅπως εἶπαμε στὴ ζωντανὴ ἐργατικὴ ἐπανάσταση νὰ μὴν πῆρε ἄμεσο μέρος καὶ νὰ μὴν μπόρεσε νὰ παλῆ τὸ μεγάλο ἐκεῖνο ρόλο τοῦ ἀρχηγοῦ μὲ κύρος, ποῦ περίμενε ἴσως ὁ κόσμος ἀπ' αὐτόν. Στὴν θεωρητικὴ ὁμως ἐπιστημονικὴ περιοχὴ στάθηκε ἀναμφισβήτητα ὁ μεγαλείτερος ἀκαδημαϊκὸς καὶ θεωρητικὸς ἀντιπρόσωπος τῆς μαρξιστικῆς ἰδεολογίας καὶ τῆς κοινωνικῆς ἐπαναστατικῆς ἰδέας στὴν Ρωσσία. Ἡ κοινὴ γνώμη τὸν θεωροῦσε τὸν Kautzky τῆς Ρωσσίας. Ὁλητὴ ἢ νεώτερη γεννεὰ τῶν κοινωνιολογούντων τῆς Ρωσσίας λίγο πολὺ εἶναι μαθηταὶ του. Καὶ ὅταν ἀκόμα δὲ συμφωνοῦσε ὀλοτελα μὲ τίς ἰδέες καὶ τὴν ταχτικὴ του ἦταν ἀδύνατο νὰ μὴ ἐπηρεαστεῖ ἔστω καὶ λίγο ἀπὸ τίς φωτεινὲς καὶ ἀντικειμενικὲς ἰδέες του. Ὅσοι πάλιν ἔτυχε ἀπὸ συγγένεια χαρακτήρος καὶ πνεύματος νὰ ἐπηρεαστοῦν βαθύτερα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Πλεχάνωφ αὐτοὶ θὰ διατηρήσουν πάντοτε στὸ βάθος τῆς ψυχῆς τους τὸν πῶς μεγάλο θαυμασμὸ, καὶ τὴν πῶς μεγάλη εὐγνωμοσύνη στὸ ἐξαιρετικὸ *genie* τοῦ μεγάλου σοφοῦ, στὸν ὁποῖο χρωστοῦν ἕνα μέρος τῆς μορφώσεως καὶ νοοτροπίας τους.

12)
οὐδὲ γὰρ μὴ εἰς σπουδαίῳ, γὰρ
εὐνοίας γὰρ εἰς ἀγάπῃς εἰς ψυχῆς
εἰς ψυχῆς. Πρὸς τοὺς δὲ ἄλλοις ἄνθρωποις
ἄλλοις ἡλιθίοις ἀνθρώποις, οὐδὲν οὐδὲν
εἴπῃς ἰκαρονοῦμαι ἢ εἰδέναι γὰρ ἴσθαι
ἢ τυχόντις οἱ μεγαλειότης τοῦ
ἡρώ - γὰρ γὰρ καὶ καὶ καὶ καὶ καὶ καὶ
ἡρώ καὶ ψυχῆς ἐναρτάτος γὰρ
καταρήτορας εἰς ψυχῆς γὰρ αὐτὸ οἶον ἢ αὐτὸ
στὰ ἀγαθῶν οὐκ ἀγαθῶν εἰς ἄλλοις ἢ
εἰδέναι ἢ εἰς ἐφαρτῶν, καρδίακαρδία,
ἢ εἰς ἀγαθῶν ἢ βαρβαρῶν.
Γὰρ εἴπῃς ἀγαθῶν ^{νάσῃ} σπείροσκα. Ἐπὶ
αὐτῶν γὰρ φασὶν οὐκ ἀγαθῶν γὰρ εἰς ἀγαθῶν.
ἢ εἰς ἀγαθῶν οὐκ ἀγαθῶν οὐκ ἀγαθῶν
ἢ εἰς ἀγαθῶν
ἢ εἰς ἀγαθῶν
ἢ εἰς ἀγαθῶν

ΚΑΪΡΟ 30.11.1913

* Φωτοτυπία ἀπὸ χειρόγραφον Γ. Σκληροῦ.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΑΠΟ ΤΟ «ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΝ ΜΑΣ ΖΗΤΗΜΑ» (²)

Εἰς ἐκάστην κοινωνίαν ἀναγκαστικῶς ὑπάρχουν δύο τύποι ἀνθρώπων ἐκ, διαμέτρου ἀντίθετοι εἰς τὰς ψυχικὰς καὶ πνευματικὰς τῶν τάσεις: οἱ **συντηρητικοὶ** καὶ οἱ **ἐπαναστάται**! Ἡ πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τὰ κοινὰ, ἥσυχά καὶ φύσει συντηρητικὰ πνεύματα, τὰ ὁποῖα εἰς ὅλας τὰς κοινωνίας ἀποτελοῦν τὸν μέγαν ὄγκον τοῦ λαοῦ. Κύριον χαρακτηριστικὸν τῶν εἶναι ἡ ψυχικὴ τῶν αὐταρέσκεια καὶ ἡ νωθρότης καὶ ὀκνηρία τοῦ πνεύματός τῶν. Διαρκῶς εὐχαριστημένοι μὲ τὸν ἑαυτὸν τῶν καὶ τὴν κοινωνίαν τῶν, εὐρίσκουν λαμπρὰς τὰς ἀτομικὰς τῶν ἔξεις. Καλὰ καὶ ἅγια τὰ συστήματα τοῦ τόπου τῶν μὲ τὰ ὁποῖα ὑπνωτίσθησαν ἐκ μικρᾶς ἡλικίας. Πᾶν τὸ ἐξερχόμενον τῶν μέχρι τοῦδε ἰδεῶν καὶ ἔξεῶν τῶν, τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τῆς κοινωνίας τῶν εἶναι δι' αὐτοὺς ἀντιπαθές, ἀνόητον, ὀλέθριον, ἄπατρι καὶ προδοτικόν. Οἱ συντηρητικοὶ οὗτοι ἀποτελοῦν τὴν νωθρὰν καὶ ἀκίνητον μάζαν ἐπὶ τῆς ὁποίας συνήθως στηρίζονται αἱ διάφοροι κυβερνήσεις καὶ ὅλοι οἱ ἔχοντες συμφέρον εἰς τὴν διαιώνισιν τοῦ ἐκάστοτε κοινωνικοῦ καθεστῶτος.

Ἀπέναντι τούτων ἴσταται ἡ μικρά, ἐλαχίστη μειοψηφία τῶν φύσει ἀνησύχων, ἐπαναστατικῶν πνευμάτων, τὰ ὁποῖα οὐδέποτε εἶναι εὐχαριστημένοι ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν τῶν

καὶ τὴν κοινωνίαν των, παντοῦ καὶ πάντοτε διαβλέπουν ἐλαττώματα καὶ τρωτὰ σημεῖα ἄξια διορθώσεως καὶ ἀλλαγῆς. Καὶ εἰς τὰ ἀνήσυχα, ἐπαναστατικά καὶ προφητικά ταῦτα στοιχεῖα ὀφείλει κυρίως εἰπεῖν ἡ κοινωνία τὰς ἐκάστοτε νέας ἰδέας καὶ τὰ ἐπαναστατικά κινήματα, τὰ ἀνταποκρινόμενα ἄλλωστε, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, εἰς βαθυτέρας ψυχικὰς, κοινωνικὰς, οἰκονομικὰς ἢ ἔθνικὰς ἀνάγκας. Ἐὰν ὁμοῦς ἡ ἀνάγκη τῆς ὑπάρξεως ἀνησυχῶν ἐπαναστατικῶν στοιχείων εἶναι ἀναπόφευκτος διὰ μίαν κοινωνίαν, τὸ ποιοῦν ὁμοῦς καὶ ὁ βαθμὸς τῆς ἐπαναστατικότητος των δὲν εἶναι παντοῦ καὶ πάντοτε τὰ αὐτά, ἀλλὰ ποικίλλουν ἀναλόγως τοῦ ἐπιπέδου τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἐκάστοτε κοινωνίας. Ὅσον δηλαδὴ μίαν κοινωνίαν εἶναι περισσότερον πολιτισμένην, περισσότερον σοβαρὰ καὶ πειθαρχημένην, τόσοσὺν σοβαρώτεροι καὶ θετικώτεροι εἶναι καὶ οἱ ἐπαναστάται τῆς, μὲ ἀνώτερον χαρακτήρα, μεγαλειτέραν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν πειθαρχίαν καὶ εὐρυτέρους ψυχικοὺς καὶ πνευματικοὺς ὀρίζοντας. Ἀναφορικῶς μὲ τὴν κοινωνίαν μας καὶ αὐτὴ θεβαίως, σύμφωνα μὲ τὸν γενικὸν κανόνα, ἔπρεπε νὰ ἔχη τὰ ἀνήσυχα καὶ ἐπαναστατικά τῆς πνεύματα. Δυστυχῶς ὁμοῦς ἐπειδὴ τὸ ἐπίπεδον τοῦ ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ τῆς πολιτισμοῦ ἦτο πολὺ ταπεινόν, κατ' ἀνάγκην καὶ οἱ ἐπαναστάται μας ἔπρεπε νὰ ἦσαν ψυχικῶς καὶ πνευματικῶς, ἐν μέρει τουλάχιστον, ἐλαττωματικοί, καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει οὐχὶ εἰς τὸ ὄψος τῶν ἐπαναστατῶν τῶν ἄλλων περισσότερον προηγμένων εὐρωπαϊκῶν κοινωνιῶν. Τὸ τοιοῦτον ἱστορικῶς ἦτο ἀναπόφευκτον καὶ μοιραῖον καὶ δὲν πρέπει νὰ προσβάλῃ κανένα. Καὶ τώρα ἄς ἴδωμεν ἐν συντομίᾳ ποῖοι ἦσαν οἱ μέχρι τοῦδε κοινωνικοὶ ἐπαναστάται μας. Ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ βασιλείου μέχρι τοῦ 1863, τῆς ἐγκα-

θιδρύσεως δηλαδή τοῦ συντάγματος, δὲν ἔλειψαν γὰ ἀναφαίνωνται ἀνήσυχια καὶ ἀνταρτικὰ στοιχεῖα, διαμαρτυρόμενα κατὰ τῶν διαφόρων καταχρήσεων, πιέσεων καὶ ὑπερβολῶν. Μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν ὁμοῦ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας καὶ τὴν βαθμιαίαν ἐξαφάνισιν τῆς ἐπαναστατικῆς γενεᾶς ἀφ' ἑνός, ἀφ' ἑτέρου δὲ δι' ἄλλους εἰδικούς τυπικούς κοινωνικούς λόγους, τοὺς ὁποίους ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω, ἐπῆλθε βαθμηδὸν πλήρης ἀποτελμάτωσις εἰς ὄλους τοὺς κλάδους τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πνευματικοῦ μας βίου, χρησιμεύσασα κατόπιν ὡς κάλλιστον τροφικὸν ἔδαφος δι' ὄλων τῶν εἰδῶν τὰ συντηρητικά, σχολαστικά καὶ δονκιχωτικά ὄργια. Ἡ πρώτη γενναία ἀντίδρασις καὶ τὸ πρῶτον καθαρῶς ἐπαναστατικὸν κίνημα ἐναντίον τοῦ σχολαστικισμοῦ καὶ τοῦ λοιποῦ ἀβδηριτισμοῦ ἀνεφάνη πρὸ τριακονταετίας περίπου καὶ ἐξακολουθεῖ ἐπὶ δεκάδας τώρα ἐτῶν μὲ τὸν ἴδιον πάντοτε ἀδιάπτωτον ἐνθουσιασμόν καὶ φανατισμόν, μαχόμενον ὑπὲρ μιᾶς ὠρισμένης λογικῆς, ζωντανῆς καὶ ὠρίμου πλέον ιδέας, ἐνισχυόν καὶ αὐξᾶνον καθημερινῶς τὸ πολεμοχαρὲς στρατόπεδόν του. Καὶ τοῦτο εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἀψευδέστερον καὶ ἀκραιφνέστερον τεκμήριον τοῦ δικαίου καὶ τῆς ζωτικότητός του.

Τὸ ἐπαναστατικὸν τοῦτο κίνημα εἶναι τὸ πολύκροτον γλωσσικὸν ζήτημα, καὶ οἱ πρῶτοι γνήσιοι καὶ συστηματικοὶ ἐπαναστάται μας: οἱ δημοτικισταὶ —οἱ ἀτρόμητοι ὑπέρμαχοι τῆς ζωντανῆς μητρικῆς μας γλώσσης! Οἱ δημοτικισταὶ μέχρι σήμερον ἔπραξαν οὐχὶ ὀλίγα πρὸς διαπαιδαγώγησιν καὶ ἀφύπνισιν τῆς κοινωνίας μας καὶ εἰς τὸ μέλλον βεβαίως θὰ πράξουν ἀκόμη περισσότερα, διότι τώρα ἀκριβῶς εὐρίσκονται εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς δράσεώς των, πλήρεις οὐχὶ μόνον συναισθήσεως τῆς δυνάμεώς των,

και τῆς ιστορικῆς των ἀποστολῆς, ἀλλὰ και με ἀρκετὴν πλέον πείραν εἰς ζητήματα κοινωνικῆς δράσεως.

Και ἐὰν μέχρι σήμερον δὲν ἔχουν πράξει διὰ ταῦτα εἰς τοῦτο πταίει οὐχὶ ἡ καλὴ των θέλησις, ἀλλὰ ἡ οὐ τοπιστικὴ ἢ τωγ τακτικὴ. ἡ ὁποία δὲν ἠδύνατο νὰ δώσῃ ἀπολύτως σοβαρὰ ἀποτελέσματα. Καὶ ἡ ἐλαττωματικὴ αὕτη τακτικὴ ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς ἀτελοῦς των φιλοσοφικῆς καὶ κοινωνικῆς μορφώσεως καὶ ἄλλων κοινῶν εἰς δλους μας ἐλαττωμάτων χαρακτῆρος, διὰ τὰ ὁποῖα θὰ γίνῃ περαιτέρω ἐκτενὴς λόγος χάριν τῆς ιστορικῆς ἀληθείας.

Ἡ δικαιοσύνη δμως ἀπαιτεῖ ὅπως πρῶτον ἀναφέρωμεν τὰς ὀπηρεσίας των καὶ τὰ καλὰ των, προτοῦ προβῶμεν εἰς τὴν δυστυχῶς πολὺ εὐκολον κριτικὴν τῶν ἐλαττωμάτων των.

Δι' ἓνα ἀντικειμενικὸν ιστορικὸν καὶ κοινωνιολόγον δὲν ὑπάρχει ἡ παραμικρὰ ἀμφιβολία ὅτι οἱ δημοτικισταὶ ἐκλήθησαν ὑπὸ τῆς ιστορίας ὅπως παῖξουν σπουδαῖον ρόλον εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς κοινωνίας μας.

Εἶναι σχετικῶς τὰ γνωστικώτερα, ζωντανότερα, προοδευτικώτερα, εἰλικρινέστερα, γενναιώτερα καὶ τὰ μᾶλλον ἐνθουσιώδη παιδιὰ τῆς κοινωνίας μας. Ἀφοῦ κατῴρθωσαν ἐν τῷ μέσῳ τοιοῦτου ὤκεανου ψεύδους καὶ ἀπάτης, ἐν τῷ μέσῳ τοιαύτης σχολαστικῆς, διεφθαρμένης καὶ σατανικῶς ἐγωιστικῆς ἀτμοσφαίρας νὰ ἀπαλλαχθοῦν ἰσχυρῶν προλήψεων, ἔστω καὶ εἰς μερικὰ μόνον ζητήματα, τὸ τοιοῦτον ἀποδεικνύει ὅτι ἔχουν ὑγιῆ ἐγκέφαλον, γενναῖον, εἰλικρινῆ καὶ γνήσιον ἐπαναστατικὸν χαρακτῆρα.

Και ἔχουν πράγματι τὰ ἀπαραίτητα γνωρίσματα καὶ χαρακτηριστικὰ τὰ ὁποῖα διακρίνουν τοὺς ἐπαναστάτας: Πρῶτον εὐκολίαν νὰ ἀπορρίπτουν τὰς καθιερωμένας ιδέας, προλήψεις, διδαχὰς καὶ ψυχώσεις καὶ δεῦτερον φιλομάθειαν

νά αναζητοῦν καὶ εὐρίσκουν νέα συστήματα, εὐκόλως παραδεχόμενοι ταῦτα καὶ συζητοῦντες ἀπροσώπως καὶ ἄνευ πάθους καὶ προκαταλήψεως πᾶσαν νέαν ἰδέαν, ἀρκεῖ νά εἶναι εἰλικρινής, λαμβάνοντες αὐτήν ἐκ τῆς οὐσιαστικῆς τῆς ἀπόψεως καὶ οὐδέποτε χανόμενοι εἰς μικρολόγους σοφιστικούς τύπους καὶ στρεφοδικίας. Ἐκ τῆς ἀπόψεως ταύτης οἱ δημοτικιστὰι ὄχι μόνον εἶναι οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς γλωσσικῆς μας μεταρρυθμίσεως, ἀλλὰ τὰ μὲνα συνεδόν ἐπὶ τοῦ παρόντος ὑγιᾶ στοιχεῖα. τὰ δυνάμενα νά ἐπαναστατήσουν εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ζωῆς, οἱ μόνον εἰλικρινεῖς φίλοι καὶ ὑποστηρικταὶ οἰασδήποτε νέας ἐπαναστατικῆς ἰδέας. Αὐτὸ ἄλλως τε εἶναι καὶ φυσικόν: Διότι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος δεικνύει φιλομάθειαν καὶ ἀνεκτικότητα εἰς ἓν σημεῖον δὲν δύναται παρὰ νά τὴν δείξῃ καὶ εἰς ὅλα τὰ ἄλλα ζητήματα. Ἐπομένως οἰαδήποτε τολμηρὰ ἰδέα, οἰαδήποτε νέα ἐπαναστατικὴ θεωρία, μόνον μεταξὺ τῶν δημοτικιστῶν δύναται νά εὖρη ἀκροατὰς, θαυμαστὰς καὶ εἰλικρινεῖς φίλους καὶ ὁπαδούς.

Καὶ ἐὰν πράγματι ρίψωμεν ἓν ἀπλοῦν βλέμμα εἰς τὴν σημερινὴν πνευματικὴν κίνησιν τοῦ τόπου μας, θὰ ἴδωμεν ἀμέσως ὅτι ἀκριβῶς εἰς τὰς τάξεις τῶν δημοτικιστῶν εὖρον αἱ διάφοροι νέαι ἐπαναστατικαὶ ἰδέαι τοὺς ὁπαδούς των καὶ ἀπὸ τοὺς κόλπους τοῦ δημοτικισμοῦ ἐξήλθον οἱ δημιουργοί, ἀναγεννηταὶ καὶ εἰσηγηταὶ νέων ἰδεῶν καὶ συστημάτων εἰς τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς ζωῆς μας. Εἰς αὐτοὺς ὀφείλεται κατὰ πρῶτον λόγον ἡ γλωσσικὴ μας ἐπαναστάσις, ἡ πρώτη μεγάλη καὶ συστηματικὴ ιδεολογικὴ ἐπαναστατικὴ κίνησις τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος. Ἡ ἰδέα τῆς γλωσσικῆς μεταρρυθμίσεως χρονολογεῖται ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος (Ἀδαμάντιος Κοραῆς, Γρη-

γόριος Κωνσταντᾶς, Δανιήλ Φιλιππίδης, Ἰωάννης Βηλαρᾶς, Ἀθανάσιος Χριστόπουλος, Ἀθανάσιος Ψαλίδας, Διονύσιος Σολωμός, Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης, Ἰούλιος Τυπάλδος, Παναγιώτης Χιώτης, Γεώργιος Τερτσέτης, Ἀντώνιος Φατσέας, Γεώργιος Ζαλοκώστας, Ἀνδρέας Λασκαράτος, Ἰάκωβος Πολυλάς κτλ. κτλ.) . Ἄν καὶ εἰς τοὺς προηγουμένους αἰῶνας δὲν ἔλειψαν ἐπίσης μεμονωμένοι καὶ σποραδικοί καὶ γινώμαι κατὰ τῆς διδασκαλικῆς σχολαστικῆς ἀρχαιομασίας. (Σοφριανός, Σκοῦφος, Μηνιάτης, Κανταρτσῆς κτλ. κτλ.) . Ἀλλὰ τὴν καθαυτὴ ὄθησιν καὶ συστηματικὴν κίνησιν ἔλαβε ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμισις ἀπὸ τριακονταετίας χάρις εἰς μίαν μεγάλην φυσιογνωμίαν, τὸν Ἰωάννην Ψυχάρην, καθηγητὴν τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ἐν Παρισίοις, ἄνδρα ἰσχυρᾶς θελήσεως, πολεμικοῦ χαρακτήρος, φλογερᾶς ἰδιοσυγκρασίας καὶ μεγάλης ρητορικῆς δυνάμεως, στηριζομένης εὐτυχῶς καὶ ἐπὶ σοβαρᾶς εἰδικῆς ἐπιστημονικῆς μορφώσεως, στοιχείων ἀπαραιτήτων δι' ἀρχηγὸν ἐπαναστατικοῦ κινήματος, ἔχοντα συνάμα καὶ τὸ προσὸν νὰ ζῆ μακρὰν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐπομένως δυνάμενον νὰ ἐκφέρῃ ἐλευθέρως τὰς ἰδέας του χωρὶς νὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ διάφορα τοπικὰ ἐμπόδια.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ κ. Ψυχάρης μὲ τὸν ἀμελικτον καὶ μελετημένον πόλεμον τὸν ὁποῖον ἀγρίως ἐκήρυξε ἐναντῖον τοῦ σχολαστικοῦ δασκαλισμοῦ καὶ μὲ τὴν φλογερὰν του εὐγλωττίαν ἀφύπνισε καὶ ἐνεθουσίασε οὐχὶ ὀλίγας συνειδήσεις, τινὲς τῶν ὁποίων ἦσαν ἤδη ὄριμοι καὶ ἐνδομύχως εἶχον φθάσει εἰς τὸ ἴδιον ἀρνητικὸν συμπέρασμα ἀναφορικῶς τῆς ἀψύχου, νεκρᾶς καὶ μουμιώδους καθαρευούσης γλώσσης μας. Καὶ ἐδῶ πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν τοὺς πρώτους σοβαροὺς συνεργάτας τοῦ κ. Ψυχάρη ἐξ ἴσου σθενα-

ρῶς καὶ γενναίως κηρύξαντας τὸ νέον γλωσσικὸν εὐαγγέλιον: Ἀλέξανδρον Πάλλην, Ἀργύρην Ἑφταλιώτην καί, βραδύτερον, Κωστὴν Παλαμᾶν, ἄνδρας μὲ γενναῖον χαρακτῆρα, φλογερὸν πατριωτισμὸν καὶ σοβαρὰν λογοτεχνικὴν ἰδιοφυΐαν καὶ μὀρφωσιν. Τούτους ἠκολούθησαν περαιτέρω δόκκληρος πλειὰς ἐνθουσιωδῶν ἐπαναστατῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λογοτεχνῶν, οἱ ὅποιοι σήμερον κατήντησαν νὰ μετρῶνται κατὰ ἑκατοντάδας καὶ ἴσως καὶ χιλιάδας, καὶ προσέδωκαν πλέον εἰς τὸ κίνημα τὴν συνησπισμένην ὁμαδικὴν του μορφῆν. Χάριν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ταυτοχρόνως καὶ ὀλίγον τι ἐνωρίτερον τοῦ κ. Ψυχάρη ἄλλοι σοβαροὶ καὶ μελετημένοι ἄνδρες (Βερναρδάκης, Χατζιδάκης καὶ Ροῖδης) οὐχὶ ὀλίγον συνέτειναν εἰς τὴν καταπολέμησιν τῶν ἐντελῶς παθολογικῶν ὀργῶν μιᾶς ἀρχαιομανοῦς σπείρας σχολαστικῶν δασκάλων, (Ψευδαττικισταί, Κόντος, Μιστριώτης, κτλ.) οἱ ὅποιοι μονομερῶς ὑπνωτισμένοι μὲ ἀρχαῖα κείμενα, γραμματικὰς καὶ συντακτικὰς συνέλαβον τὴν καθ'αυτὸ φρενοβλαβῆ ἰδέαν νὰ κηρύξουν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ θετικοῦ 19ου αἰῶνος μίαν ζωντανὴν γλῶσσαν ἐνὸς δλοκλήρου πολιτισμένου λαοῦ ἐν δ ι ω γ μ ψ, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι δῆθεν εἶναι χ υ δ α ί α καὶ ἐπομένως ἀξία ἀμειλίκτου καταδιώξεως καὶ συστηματικῆς καταστροφῆς, καὶ ταυτοχρόνως ἐξεδήλωσαν τὴν ἀντιψυχολογικὴν καὶ αὐτόχρημα ἐξωφρενικὴν τάσιν νὰ ἀναστήσουν καὶ ἐπαναφέρουν εἰς τὴν ζωὴν εἰς ὅλας τῆς τὰς λεπτομερείας μίαν ἐντελῶς νεκρὰν πλέον ἀρχαίαν γλῶσσαν, ὡς ἐὰν ἦτο ποτὲ φυσιολογικῶς δυνατόν νὰ ἀναστήσῃ κανεὶς μίαν μούμιαν καὶ προσαρμόσῃ αὐτὴν εἰς τὴν ψυχολογίαν, τὰς ἀντιλήψεις καὶ τὰς ἀνάγκας τῆς σημερινῆς μας ἐποχῆς.

Ἰδίως οἱ κύριοι Γεώργιος Χατζιδάκης καὶ Ἐμμανουήλ

Ροῦθης συνέτειναν εἰς τὴν καταπολέμησιν οὐχὶ ὀλίγων γλωσσικῶν προλήψεων, στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν πορισμάτων τῆς νέας γλωσσολογικῆς ἐπιστήμης. Δυστυχῶς ὁ κ. Χατζιδάκης ὡς ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματός του, ἐπισήμου καθηγητοῦ τῆς γλωσσολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ, δὲν ἠδυνήθη νὰ ὑποστηρίξῃ μέχρι τέλους μὲ τὸ ἐπιστημονικόν του κύρος τὴν νέαν γλωσσικὴν ἐπανάστασιν. Ἐνόσῳ κατ' ἀρχὰς ἡ γλωσσικὴ μεταρρυθμιστικὴ κίνησις ἔφερεν ἄθῳον ἀκαδημαϊκὸν χαρακτήρα, περιοριζομένη εἰς στενῶτατον κύκλον φιλολογοῦντων, ὁ κ. Χατζιδάκης ἐνθέρμως ὑπεστήριξε τὰ βιολογικὰ δικαιώματα καὶ τὴν λογοτεχνικὴν ἀξίαν τῆς ζωντανῆς δημοτικῆς μας γλώσσης. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς δμως καθ' ἣν τὸ κίνημα προσέλαβεν ἐπίσημον ἐπαναστατικὸν χαρακτήρα καὶ ἐγένετο αἰτία σοβαρῶν κοινωνικῶν συρράξεων καὶ ταραχῶν, κηρυχθείσης συνεπεὶα τούτου τῆς δημοτικῆς γλώσσης ἐν διωγμῷ ὑπὸ τοῦ ἐπισήμου κράτους, ὁ κ. Χατζιδάκης, φυσικῶ τῷ λόγῳ, ὡς μισθωτὸς ὑπάλληλος αὐτοῦ καὶ ὑπεύθυνος καθηγητῆς τῆς γλωσσολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, δὲν ἠδύνατο παρὰ νὰ ἀνακρούσῃ πρῦμνην καὶ ὡς νέος Γαλιλαῖος νὰ ἀναιρέσῃ μέρος τουλάχιστον τῶν πρώην δοξασιῶν του! Ὅπου ἀποδεικνύεται διὰ μυριοστὴν φοράν, ὅτι ἡ κοινωνικὴ θέσις ἐνὸς ἀνθρώπου ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς πνευματικῆς του δράσεως. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ἱστορία εὐγνωμόνως θὰ ἀναφέρῃ μίαν ἡμέραν τὴν πολύτιμον συμβολὴν τοῦ κ. Χατζιδάκη πρὸς καταπολέμησιν τῶν τραγελαφικῶν ὑπερβολῶν καὶ προλήψεων τοῦ ἀρχαιομανοῦς στρατοπέδου. Βεβαίως οἱ νεώτεροι εἰδικοί γλωσσολόγοι μας μαθηταὶ τοῦ κ. Χατζιδάκη καὶ μέλλοντες κατὰ πᾶσαν πιθανότητα διάδοχοι αὐτοῦ εἰς τὴν ἔδραν τῆς γλωσσολογίας ὡς τέκνα νεωτέρας ἐποχῆς, περισσότερον ὠρίμου καὶ ἀνεκτικῆς ἀπέναντι τῶν

νέων ιδεῶν, θὰ δυνηθοῦν πολὺ εὐκολώτερον τοῦ διδασκάλου τῶν νὰ διδάξουν τὰς νέας γλωσσικὰς ιδέας, χωρὶς τὸ τοιοῦτον νὰ προκαλέσῃ ἀκαδημαϊκὸν καὶ κοινωνικὸν σκάνδαλον, διότι ἕως τότε ἡ νέα γλωσσικὴ ιδέα θὰ ἔχη κερδίσει πολλοὺς λειτουργοὺς τοῦ πανεπιστημίου καὶ τῆς κυβερνήσεως καὶ τὸ μεγαλειότερον μέρος τῆς διανοουμένης κοινωνίας μας.

Καὶ ταῦτα μὲν ὅσον ἀφορᾷ τὸ καθαυτὸ γλωσσικὸν ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἦτο ἡ πρώτη ἀρχὴ καὶ βάση τῆς ἐπαναστάσεως. Ἄς ἴδωμεν τώρα συντόμως καὶ τοὺς ἄλλους κλάδους τῆς πνευματικῆς δράσεως, οἱ ὁποῖοι ἰσχυρότατα ἐπηρεάσθησαν ἀπὸ τὴν νέαν γλωσσικὴν ἐπαναστατικὴν ιδέαν καὶ εἰς τοὺς ὁποίους σήμερον κυριαρχοῦν καὶ ποιοτικῶς καὶ ποσοτικῶς οἱ ὁπαδοὶ τῆς γλωσσικῆς μεταρρυθμίσεως.

Εἰς τὴν ποίησιν ὕστερον ἀπὸ ὀλιγοχρόνιον κυριαρχίαν τῶν ἀψύχων ποιητῶν τῆς σχολαστικῆς καθαρευούσης ψευδοκλασσικῆς καὶ ψευδορωμαντικῆς σχολῆς (ἀδελφοὶ Σοῦτσοι, Σπυρίδων Βασιλειάδης, Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος, Ἀλέξανδρος Ραγκαβῆς, ἐν μέρει Ἀχιλλεὺς Παράσχος κτλ. κτλ.) ἐπανῆλθεν καὶ ὑπερίσχυσεν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς νέας γλωσσικῆς κινήσεως ἡ παλαιὰ δημοτικὴ παράδοσις τῶν πρώτων μας ζωντανῶν ποιητῶν (Ρήγα Φερραίου, Ἰωάννου Βηλαρά, Ἀθανασίου Χριστοπούλου καὶ τῆς ἐνδόξου Ἰονικῆς σχολῆς μὲ τοὺς δύο μεγάλους μας ποιητὰς ἐπὶ κεφαλῆς: Διονύσιον Σολωμὸν καὶ Ἀριστοτέλην Βαλαωρίτην). Ἐκτοτε ραγδαίως ὑπερίσχυσεν τὸ νέον ζωντανὸν ρεῖμα καὶ σήμερον ἡ ποίησις μας καθ' ὀλοκληρίαν εὐρίσκεται εἰς τὰς χεῖρας τῶν δημοτικιστῶν, ἀναφαίρετον πλεόν κτήμά των. Καὶ ἐδῶ ἔχομεν καθήκον νὰ ἀναφέρωμεν τὴν μεγάλην μορφήν τοῦ μεγαλειότερου τῶν ζώντων ποιητῶν μας: Κωστῆ Παλαμᾶ—μιάς ἐντελῶς ἐξαιρετικῆς φυσιογνωμίας

καὶ ὡς ποιητοῦ καὶ ὡς λογοτέχνου καὶ ὡς ἰδεολόγου καὶ ὡς διανοουμένου καὶ ὡς ἀνθρώπου—ὁ ὁποῖος καὶ ὑπῆρξεν ὁ διδάσκαλος, ὁ ὁδηγός, ὁ δημιουργός καὶ παιδαγωγός μιᾶς ὀλοκλήρου γενεᾶς νέων ποιητῶν καὶ λογοτεχνῶν. Κατὰ ἱστορικὸν καθῆκον ὀφείλομεν νὰ ἀναφέρωμεν καὶ τὴν λαμπρὰν πλειάδα τῶν νέων ζωντανῶν μας ποιητῶν, ἐκτὸς ὀλίγων ἐξαιρέσεων, ὄλων ἀδιαλλάκτων καὶ φανατικῶν ὀπαδῶν τῆς δημοτικῆς μας γλώσσης· (Ἄ. Πάλλης, Λ. Μαβίλης, Γ. Καλοσγοῦρος, Γ. Καμβύσης, Κ. Κρυστάλλης, Γ. Γρυπάρης, Λ. Πορφύρας, Π. Βασιλικός, Γ. Δροσύνης, Ζ. Παπαντωνίου, Κ. Καδάφης, Μ. Μαλακάσης, Α. Σικελιανός, Σ. Σκέπης, Κ. Βάρναλης, Ἄ. Καμπάνης, Μ. Αὐγέρης καὶ ἐν μέρει Γ. Πολέμης καὶ Γ. Σουρῆς, διὰ νὰ ἀναφέρωμεν μόνον τοὺς γνωστοτέρους εἰς ἡμᾶς).

Τὸ διήγημα καὶ τὸ ρομάντσο ἐγκαταλείψαν πλέον ὀριστικῶς τὰ ἄψυχα, ἀνεδαφικὰ καὶ νεκρὰ ὑποδείγματα τῆς παλαιᾶς καθαρευούσης σχολῆς τῶν διηγηματογράφων μας (Α. Ραγκαβῆ κ.τ.λ.) ἔλαβε νέαν ὄθησιν καὶ πραγματικὴν ζωὴν εἰς τὰς χεῖρας νέων ζωντανῶν δημοτικιστῶν καλλιτεχνῶν, οἱ ὁποῖοι κατῴρθωσαν νὰ δημιουργήσουν γνήσιον λαϊκὸν ἠθογραφικὸν διήγημα, καὶ σύγχρονον ζωντανὸν μυθιστόρημα, βασιζόμενον ἐπὶ τῆς συγχρόνου ζωῆς μας. (Α. Ἑφταλιώτης, Α. Καρκαβίτσας, Γ. Βλαχογιάννης, Κ. Χατζόπουλος, Γ. Ξενόπουλος, Κ. Χρηστομάνος, Δ. Ταγκόπουλος, Δ. Βουτυρᾶς, Ν. Καζαντζάκης, Π. Ροδοκανάκης, Α. Τραυλαντώνης, Κ. Παρορίτης, Πετροῦλα Ψηλορείτη, κ.τ.λ. κ.τ.λ.).

Τὸ θέατρον ἀφοῦ ἐξήντησεν πλέον τὴν ψευδοκλασσικὴν ρητορείαν τοῦ Σ. Βασιλειάδου, Δ. Βερναρδάκη καὶ λοιπῶν ἔλαβεν ἐπὶ τέλος τὸν ὀρθὸν δρόμον τῆς δημιουργίας ζων-

τανοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου, βάσιν ἔχοντος τὴν σύγχρονον ζωὴν μας. Ἐδῶ τὸν δρόμον ἔδειξαν ἰδίως ὁ κ. Γ. Ξενόπουλος καὶ Δ. Ταγκόπουλος διὰ τὰ ἐξακολουθήσουν κατόπιν δυνατοὶ καλλιτέχναι (Σ. Μελάς, Κ. Χρηστομάνος, Π. Χόρν, Π. Νιρβάνας, Ν. Ποριώτης, Μ. Αὐγέρης, Πετροῦλα Ψηλορείτη, κ.τ.λ.).

Ἡ κλασικὴ μετάφρασις καὶ ἡ λογοτεχνικὴ κριτικὴ τοὺς περισσοτέρους καὶ καλυτέρους ἀντιπροσώπους ἑστρατολόγησεν ἀπὸ τοὺς κόλπους τῶν δημοτικιστῶν ἢ τουλάχιστον τῶν φίλων τῆς γλωσσικῆς μεταρρυθμίσεως. (Εἰς τὴν μετάφρασιν: Α. Πάλλης, Ι. Πολυλάς, Γ. Καλοσγοῦρος, Α. Μανθίλης, Κ. Θεοτόκης, Κ. Χατζόπουλος, Ν. Καζαντζάκης, Ι. Ζερβός, Ν. Ποριώτης, Κ. Μάνος, Γ. Σωτηριάδης κ.τ.λ. κ.τ.λ. Εἰς τὴν κριτικὴν: Κ. Παλαμᾶς, Κ. Χατζόπουλος, Γ. Ξενόπουλος, Π. Νιρβάνας, Δ. Ζαχαριάδης, Ζ. Παπαντωνίου, Ν. Καζαντζάκης, Φ. Πολίτης, Σ. Ἀλιμπέρτης, κ.τ.λ. κ.τ.λ.).

Ἀπὸ τοὺς κόλπους τῶν δημοτικιστῶν ἐξῆλθον καὶ οἱ κοινωνιολογοῦντες, οἱ πρῶτοι δοκιμάσαντες τὰ φιλοσοφῆσαι ἐπὶ τῆς κοινωνίας μας, προσπαθήσαντες τὰ διαγράψουσαν εὐρείας γραμμὰς διαγνώσεως, προγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐλαττωμάτων τῆς. (Στέφανος Ραμᾶς, Ἰδας, Πέτρος Βλαστός, Περικλῆς Γιαννόπουλος, Πέτρος Βασιλικός, Ἀλέκος Δελμοῦζος, Ν. Γιαννιός, Γ. Παπανδρέου, Α. Παπαναστασίου, Χ. Χριστουλάκης, Π. Πετρίδης, Μ. Ζαβιτσιάνος καὶ ἐν μέρει Β. Γαβριηλίδης). Ἀπὸ τὸ στρατόπεδον τῶν δημοτικιστῶν ἐξῆλθον καὶ οἱ πρῶτοι κοινωνισταί, μαρξισταί καὶ ὑπέρμαχοι τῆς διοργανώσεως τῶν ἐργατικῶν τάξεων ἐπὶ σοβαρᾶς ἐπιστημονικῆς βάσεως: (Κ. Ζάχος, Ν. Γιαννιός, Π. Ταγκόπουλος, Κ. Χατζόπουλος, κ.τ.λ. κ.τ.λ.). Ἐ-

κεῖθεν ἔλκει τὴν καταγωγὴν τῆς καὶ ἡ κοινωνιολογικὴ δόμας τῶν Ἀθηνῶν, συγγενὴς κατὰ τὴν παράδοσιν καὶ τὸ πνεῦμα μὲ τοὺς προηγουμένους κοινωνιολογοῦντας, ἀναμιχθεῖσα ὁμως περισσότερον εἰς τὴν ἐνεργὸν πολιτικὴν προσπάθησασα διὰ πρώτην φοράν νὰ ὑπερασπισθῇ τὰς νέας γλωσσικάς, κοινωνικάς καὶ φιλεργατικάς ἰδέας ὁμαδικῶς ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς. Καὶ διὰ νὰ συμπληρώσωμεν τὴν πολιτικὴν εἰκόνα λέγομεν ὅτι εἰς τὰς τάξεις τῶν δημοτικιστῶν ἀνήκει καὶ ἡ μεγαλειότερα δόξα τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος — ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, ὁ πολυσυγθετώτερος, πολυσχιδέστερος, εὐρύτερος καὶ φιλοσοφικώτερος τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς συγχρόνου Εὐρώπης, τὸ γνήσιον τέκνον καὶ σινάμα τὸ καύχημα τοῦ δημοτικισμοῦ. Ἐσχάτως οὐχὶ ὀλίγοι πολιτευόμενοι, βουλευταὶ καὶ ὑπουργοὶ ἐξεδήλωσαν φανερώς τὴν φιλίαν καὶ θαθεῖαν των ἐκτίμησιν πρὸς τὰς νέας ριζοσπαστικάς, γλωσσικάς, παιδαγωγικάς καὶ κοινωνικάς ἰδέας. Καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡμέραν μὲ τὴν ἡμέραν οἱ ἐπίσημοι ἀντιπρόσωποι τοῦ ἔθνους θὰ προσχωροῦν μοιραίως εἰς τὰς νέας ἐπαναστατικάς ἰδέας, αἱ ὁποῖαι κατήντησαν πλέον ἀνάγκη τῆς κοινωνίας μας. Ἀπὸ τοὺς κόλπους τῶν δημοτικιστῶν ἐξῆλθε τέλος καὶ ἡ νέα γλωσσολογικὴ παιδαγωγικὴ κίνησις, ἡ προσπαθοῦσα νὰ εἰσαγάγῃ τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν εἰς τὰ δημοτικὰ ἐπὶ τοῦ παρόντος σχολεῖα καὶ νὰ διαρρυθμίσῃ ἐπὶ νέων βάσεων τὸ ὅλον παιδαγωγικὸν μας σύστημα. (Α. Φωτιάδης, Α. Δελμοῦζος, Δ. Γληνός, Μ. Τριανταφυλλίδης, Ἐλισαῖος Γιαννίδης, Πέτρος Βλαστός, κ.τ.λ. κ.τ.λ.).

Τὴν πρώτην πρακτικὴν ἐφαρμογὴν τῶν νέων παιδαγωγικῶν ἰδεῶν ἀπεπειράθη εἰς τολμηρὸς καὶ μεγαλοφάνταστος νέος, εὐγενὲς παράδειγμα τῆς νέας ἐνθουσιώδους καὶ ἀνιδι-

οτελοῦς δημοτιστικῆς νεολαίας μας — ὁ Ἀλέκος Δελμοῦ-
ζος — ὁ ὁποῖος τῇ πρωτοβουλίᾳ καὶ συνεργασίᾳ ἐνὸς ἄλ-
λου εὐγενοῦς νεοῖδεάτου ἱατροῦ Γ. Σαράτση, συνέλαβον τὴν
τολμηρὰν διὰ νεοέλληνας ἰδέαν νὰ ἰδρῦσουν ἐν Βόλῳ τὸ πρῶ-
τον νεωτεριστικὸν σχολεῖον ἐν τῷ ὁποίῳ ἡ μητρικὴ μας δη-
μοτικὴ γλῶσσα νὰ διδάσκεται ἐν ἴσῃ μοίρᾳ μὲ τὴν καθα-
ρεύουσαν. Δυστυχῶς ἡ ἐλλοχεύουσα ἀεὶ μεσαιωνικὴ στενο-
κεφαλιά, σχολαστικότης καὶ κακοήθεια ἐκίνησε πάντα λί-
θον ὅπως καταστρέψῃ τὸ τολμηρὸν νεωτεριστικὸν ἔργον, μὴ
δειλιάσασα νὰ καταφύγῃ εἰς τὰ πλέον αἰσχρὰ συκοφαντικὰ
μέσα, σύρασά τε πρὸ τοῦ δικαστηρίου ὡς ἀνηθίλους, ἀναρχικοὺς
καὶ ἀθέους τοὺς εὐγενεστέρους ἀντιπροσώπους τῆς νέας γε-
νεᾶς μας ὡς μαινόμενοι θανδῆλοι ἐδοκίμασαν νὰ παραδώ-
σουν εἰς τὰς φλόγας τὸ νέον φυτώριον τῶν εὐγενῶν ἰδεῶν
τοῦ Βόλου. Οἱ νέοι Ἄγυτοι καὶ Μέλητοι ἐντελῶς ἀνιστό-
ρητοι καὶ ἀφιλοσόφητοι, ἐν τῇ μωρίᾳ των καὶ τῇ ἐξάψει τῆς
φωτοσβεστικῆς των μαγίας καὶ ἴσως καὶ τοῦ προσωπικοῦ
πάθους — διότι εἰς τὰς μικρὰς κοινωνίας ὅλα τὰ ζητήμα-
τα κατὰ βάθος εἶνε προσωπικά — δὲν ἠθέλησαν νὰ κατα-
λάβουν ὅτι μὲ τοιαῦτα ποταπὰ μέσα ὄχι μόνον δὲν καταπο-
λεμοῦνται καὶ καταπνίγονται αἱ νέα προοδευτικαὶ ἰδέαι,
ἀλλὰ τουναντίον περισσότερον καὶ καλύτερον διαδίδονται,
διότι ἀποκτῶσι τὴν αἴγλην τοῦ μαρτυρίου καὶ περισσότερον
ἐπιβάλλονται εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ λαοῦ. Περιττὸν νὰ εἴ-
πωμεν ὅτι ἡ ἐπαίσχυτος δίκη Βόλου - Ναυπλίου ἐξ ἀπόψε-
ως ἱστορικῆς καὶ ψυχολογικῆς εἶνε ἐντελῶς ἀνάλογος μὲ τὴν
δίκην ἐνὸς Giordano Bruno, ἐνὸς Campanella, ἐνὸς Γαλι-
λαίου. Καὶ ἐὰν οἱ νέοι μάρτυρές μας ἀπέφυγον τὸ μαρτύρι-
ον τοῦ πυρός καὶ τῆς φυλακῆς, ὅπως οἱ εὐγενεῖς Εὐρωπαῖοι
πρόδρομοὶ των, καὶ ἀπέφυγεν ἡ Ἑλλάς τὸ αἶσχος μιᾶς νέας

γυκτός τοῦ ἁγίου Βαρθολομαίου, τὸ τοιοῦτον ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι εὐρισκόμεθα εὐτυχῶς εἰς τὸν 20 αἰῶνα, ὅπου ὁ φανατισμὸς καὶ ἡ κακοήθεια δὲν ἔχουν ἀπεριόριστον δύναμιν ὅπως εἰς τὸν μεσαίωνα. Πάντως ἡ ἱστορικὴ πλέον δίκη τῶν «ἀθεϊστών» τοῦ Βόλου εἶνε ἐν στίγμα διὰ τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα καὶ ἀποδεικνύει πασιφανῶς ἐξ ἀπόψεως κοινωνιολογικῆς, ὅτι τὰ ἦθη καὶ ἔθιμά μας, ἡ νοοτροπία μας καὶ αἱ ἰσχύουσαι ἀκόμη κοινωνικαὶ δυνάμεις ἐν Ἑλλάδι δὲν ἀπέχουσι δυστυχῶς πολὺ τοῦ μεσαιωνικοῦ πρωτοτύπου των.

Πάντως ὠφέλησε τὸ κίνημα τοῦ Βόλου εἰς τὴν διάδοσιν τῶν νέων παιδαγωγικῶν ἰδεῶν, ὅπως ἄλλοτε εἶχον ὠφελῆσει τὰ Εὐαγγελικὰ καὶ Ὀρεστιακὰ, ἀνόητα ἐπίσης μεσαιωνικὰ κινήματα, εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ γλωσσικοῦ κινήματος. Ἐκ τῆς ἀπόψεως ταύτης οὐδεὶς ὠφέλησε τόσον τὴν διάδοσιν τῶν νέων ἰδεῶν, ὅσον οἱ κ.κ. Πάλλης, Γαβριηλίδης, Σωτηριάδης, Σαράτσης καὶ Δελμούζος, οἱ ὅποιοι χωρὶς νὰ τὸ θέλουν ἔγιναν ἥρωες κοινωνικῶν κινήματων καὶ διωγμῶν, τὰ ὅποια ἀφίνουσι βαθεῖαν ἐντύπωσιν εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἀνθρώπων καὶ διαλαλοῦν παντοῦ ἀπὸ στόμα εἰς στόμα τὰς νέας ἐπαναστατικὰς ἰδέας. Ἡ νέα παιδαγωγικὴ μας κίνησις ἡμέραν μετὰ τὴν ἡμέραν κατακτᾷ ἔδαφος, καὶ μετὰ τὴν δρᾶσιν τοῦ νέου φιλεκπαιδευτικοῦ ὀμίλου ἤρχισε νὰ συστηματοποιῆται καὶ νὰ προσελκύη οὐχὶ ὀλίγους ἐπισήμους ἀντιπροσώπους τοῦ κοινοβουλίου καὶ τῆς κυβερνήσεως, οἱ ὅποιοι βεβαίως δὲν θὰ ἀργήσουν νὰ ὑποστηρίξουν τὰς νέας παιδαγωγικὰς ἰδέας καὶ ἐντὸς τῆς Βουλῆς.

Εἰς ὄλους λοιπὸν σχεδὸν τοὺς κλάδους τῆς πνευματικῆς μας κινήσεως, ὡς εἶδομεν, οἱ δημοτικισταὶ κρατοῦν τὰ σκῆπτρα καὶ ἐμφανίζονται ὡς δημιουργοὶ καὶ εἰσηγηταὶ τῶν νέων προοδευτικῶν ἰδεῶν: ποίησιν, διήγημα, ρομάντσο, κρι-

τικήν, κλασσικήν μετάφρασιν, θέατρον, γλωσσολογίαν, κοινωνιολογίαν, ἐργατικὸν κίνημα, παιδαγωγικήν καὶ ἐκπαιδευτικὰ ζητήματα. Μένουν ἀκόμη ἀπόρθητα δύο προπύργια τοῦ λογιωτατισμοῦ: τὸ Πανεπιστήμιον καὶ ὁ ἡμερήσιος τύπος (ὁ ἐβδομαδιαῖος καὶ ὁ μηνιαῖος εἶνε σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου φανατικοὶ ὄπαδοὶ τοῦ δημοτικισμοῦ. «Νουμᾶς», «Νέα Ζωή», «Γράμματα», «Κριτική καὶ Τέχνη», «Ἐργάτης», Σοσιαλιστικὰ φύλλα, κ.τ.λ. κ.τ.λ.).

Τὰ δύο ταῦτα ἰδρύματα, διὰ λόγους ἰδιαιτέρους ψυχολογικοὺς καὶ τεχνικοὺς, δὲν ἠδύναντο βεβαίως παρὰ τελευταῖα νὰ ὑποστοῦν τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τῆς γλωσσικῆς μεταρρυθμίσεως. Ἄλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἐπῆλθον καὶ καθημερινῶς ἐπέρχονται ἰσχυρὰ ρήγματα, ἰδίως εἰς τὸν ἡμερήσιον τύπον. Καὶ πράγματι, ἐνῶ ἄλλοτε ὄλον τὸ ὕλικόν τῶν ἐφημερίδων ἐγράφετο εἰς ἀδιάλλακτον καθαρεύουσαν, σήμερον ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλην στήλην, κάμνουν ὑποχωρήσεις εἰς τὰς νέας γλωσσικὰς ἰδέας. Ἦδη τὸ χρονογράφημα, ἢ ἐπιφυλλίς, μερικαὶ κριτικαὶ γράφονται εἰς μ ι κ τ ῆ ν πλέον γλῶσσαν καὶ αὐτὸ τὸ κύριον ἄρθρον μερικῶν ἐφημερίδων, ἤρχισε νὰ κάμνη ὄλον ἐν μεγαλυτέρας ἀπιστίας εἰς τὴν παράδοσιν τῆς καθαρευούσης. Ἦδη ἀνεφάνησαν καὶ καθημερινῶς σχεδιάζονται εἰς τὰς διαφόρους γωνίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἡμερήσιαι ἐκδόσεις, γραφόμεναι ἐν μέρει εἰς τὴν δημοτικὴν, ἐν μέρει εἰς μικτὴν γλῶσσαν. («Ἐργάτης», «Μέλλον», «Ἀκρόπολις», «Σοσιαλισμός», κ.τ.λ.). Δι' ἓνα ψυχολόγον ἱστορικόν, ὁ ὁποῖος ἔχει σαφῆ ἰδέαν τῆς βαθμιαίας καὶ τμηματικῆς πορείας τῆς ἐξελίξεως, ὄλα ταῦτα εἶνε β α ρ υ σ ῆ μ α ν τ α σ η μ ε ῖ α τ ῶ ν κ α ι ρ ῶ ν καὶ δὲν ὑπάρχει καμία ἀμφιβολία ὅτι δὲν ἀπέχει πλέον πολὺ ἢ ἡμέρα κατὰ τὴν ὁποίαν ἢ ζωντανή μας μητρικὴ γλῶσ-

σα θὰ κατακτήσῃ δλοσχερῶς τὸν ἡμερήσιον τύπον μας καὶ βραδύτερον θὰ ἐκπορθήσῃ καὶ τὸ τελευταῖον προπύργιον τοῦ μεσαιωνισμοῦ: τὸ πανεπιστήμιον. Σήμερον ἄλλωστε δλη ἡ γενεὰ τῶν νέων δημοσιογράφων καὶ χρονογράφων μας οἱ ὅποιοι κυρίως εἶπεῖν εἶνε ἡ ψυχὴ τοῦ σημερινοῦ τύπου μας, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εἶνε ὀπαδοὶ τῶν νέων γλωσσικῶν ἰδεῶν καὶ κατ' ἀνάγκην μόνον προσαρμόζονται ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς ἓν ἀπηρχαιωμένον γλωσσικὸν καθεστῶς διὰ τὸ ὅποιον δὲν ἀνέτειλε ἀκόμη ἡ ἡμέρα τῆς τελειωτικῆς μεταρρυθμίσεως. Τὸ ἴδιον δύναται νὰ λεχθῆ καὶ περὶ τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἐπιστήμης μας. Ἡ νέα γενεὰ τῶν ἐπιστημόνων μας ὑφηγηταὶ καὶ μέλλοντες καθηγηταὶ, γνήσια τέκνα τῆς ζωντανῆς καὶ θετικῆς ἐποχῆς μας, εἶνε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον φανεροὶ ἢ κρυφοὶ ὀπαδοὶ τῶν νέων ἰδεῶν καὶ ἐὰν δὲν ὑποδοθηθῶσιν ὅλοι ἐνεργῶς, πάντως δὲν θὰ φέρουν καμίαν ἀντίστασιν εἰς τὴν γλωσσικὴν μεταρρύθμισιν τῆς ἀκαδημαϊκῆς μας ζωῆς, ὅταν ἔλθῃ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου.

Αὐτὴ εἶνε ἐν συντόμῳ ἡ θετικὴ ἀποψὶς τοῦ δημοτικισμοῦ καὶ ἡ ἐνεργὸς δράσις τὴν ὁποίαν ἀνέπτυξε κατὰ τὰ τελευταῖα 30 ἔτη, ἀπαλλάττων βαθμηδὸν τὴν κοινωνίαν μας ἀπὸ πολλὰς μεσαιωνικὰς προλήψεις καὶ σχολαστικότητας ἐμφυσῶν νέον ζωντανὸν πνεῦμα εἰς τὰ λιμνάζοντα φεουδαρχικὰ ὕδατα τῆς κοινωνίας μας.

*Ἦδη ὁμως ἀφοῦ ἀνεφέραμεν τὴν θετικὴν δράσιν καὶ τὰς ἐκδουλεύσεις τοῦ δημοτικισμοῦ πρὸς τὴν κοινωνίαν μας, ἔχομεν ἱερὸν καθῆκον καὶ χάριν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας καὶ χάριν τοῦ συμφέροντος τοῦ ἰδίου δημοτικισμοῦ νὰ ὑποδείξωμεν καὶ στιγματίσωμεν καὶ τὰ τρωτὰ του σημεῖα, τὰς ἐλλείψεις καὶ ἐλαττώματά του, τὰ ὅποια ἂν καὶ ἱστορικῶς ἀναπόφευκτα καὶ μοιραῖα, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω, πάντως ὀ-

φείλουν γὰ διατυπωθοῦν ἀμειλίκτως, ὅπως ἡ ἐπίγνωσις των ἐπιφέρει μίαν ὥραν ἐνωρίτερον τὴν θεραπείαν των πρὸς ταχύτεραν εὐόδωσιν καὶ πλήρη θρίαμβον τῶν ἰδανικῶν καὶ τοῦ ὄλου προγράμματος τοῦ δημοτικισμοῦ. Οἱ δημοτικισταί, ἀν καὶ φύσει ἐπαναστάται, ἐν τούτοις, ὡς τέκνα ἐκτάκτως ἀμορφώτου καὶ ἐλαττωματικῆς κοινωνίας, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι καθ' ὄλα τέλειοι, ἀλλὰ κατ' ἀνάγκην ἔπρεπε νὰ ἔχουν πολλὰς ἀδυναμίας καὶ ἐλαττώματα τῆς φυλῆς των καὶ τῆς κοινωνίας των. Τὸ κύριον ἐλάττωμα μιᾶς μικρᾶς πατριαρχικῆς φεουδαρχικῆς ἀκόμη εἰς πολλὰ κοινωνίας, εἶναι ἡ στενοκέφαλη καὶ στενόκαρδη ἐκδήλωσις τοῦ ἀ τ ο μ ι σ μ ο ὦ, τοῦ ἀτομικοῦ δηλαδὴ ἐγωϊσμοῦ τῶν πολιτῶν, περιοριζομένου συνήθως εἰς ἓνα ὑπερτροφικὸν ἀτομικὸν ἢ τὸ πολὺ οἰκογενειακὸν ἐγωϊσμόν, ξένον πρὸς οἰασδῆποτε εὐρείας γενικᾶς κολλεκτιβιστικᾶς κοινωνικᾶς ιδέας. Ἐκαστος σκέπτεται μόνον τὸν ἑαυτὸν του, καὶ τὴν οἰκογένειάν του, τελείως ἀδιαφορῶν διὰ τὸ γενικὸν καλὸν καὶ δι' ὑψηλοτέρας γενικᾶς ιδέας. Ἡ ἰδέα τοῦ κοινωνικοῦ καθήκοντος εἶνε ἐντελῶς ἀγνωστος. Τὰ ἄτομα ἔχουν τάσεις ὄχι πειθαρχικᾶς, συγκεντρωτικᾶς, ἀλλὰ ἀποκεντρωτικᾶς, διαλυτικᾶς. Ἄλλο χαρακτηριστικὸν ἐλάττωμα ἐκάστης φεουδαρχικῆς κοινωνίας εἶναι καὶ ἡ πλήρης ἀδιαφορία καὶ περιφρόνησις πρὸς τὸν κατώτερον ἐργατικὸν λαόν, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ὡς χ υ δ α τ ο ς ὁ ς ὁ χ λ ο ς, ὡς παρίας τῆς κοινωνίας, ἀπὸ τὸν ὁποῖον πρέπει τις νὰ ἀπομακρύνεται μὲ ἀποστροφήν. Ἐκτὸς τούτου συνήθως παρατηρεῖται καὶ πλήρης ἔλλειψις θετικῆς ἐπιστημονικῆς μορφώσεως, αὐστηρᾶς πειθαρχημένης σκέψεως καὶ ἰκανότητος πρὸς πρωτότυπον δημιουργικὴν ἐργασίαν, ἀποτέλεσμα ἀτελεστάτης κοινωνικῆς, σχολικῆς, καὶ οἰκιακῆς ἀνατροφῆς. Ἡ ἐπιστήμη εἰς τοιαύτας κοινωνίας εἶ-

ναι πάντοτε σχολαστική, περιοριζομένη συνήθως εἰς μίαν παθητικὴν ἐκμάθησιν γλωσσῶν, γραμματικῆς καὶ νεκρῶν κειμένων, καὶ εἰς μίαν μνημοτεχνικὴν ἀποστήθισιν σχολαστικῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων. Οὐδεμία παρατηρεῖται ἔμφυτος κλίσις καὶ ἰκανότης πρὸς τὰς φυσικὰς καὶ πειραματικὰς ἐπιστήμας, αἱ ὁποῖαι ἀπαιτοῦν θετικὴν σπουδὴν, ἰκανότητα καὶ ἐπίμονον μελέτην λεπτολόγου ὕλικου. Οἰαδήποτε ἀνιδιοτελὴς σπουδὴ τῆς καθαρᾶς ἐπιστήμης καθὼς καὶ ἀνάγκη μελέτης τῶν μεγάλων φιλοσοφικῶν, βιολογικῶν καὶ κοινωνιολογικῶν προβλημάτων εἶνε σχεδὸν ἄγνωστος. Ἡ μόνη πνευματικὴ δρᾶσις ἣ ὁποῖα παρατηρεῖται εἶνε μίᾳ ἀποκλειστικῆ, μονομερῆς καὶ ὑπερτροφικῆ καλλιέργεια τῆς λογοτεχνίας καὶ ἰδίως τῆς ποιήσεως. Οἱ δημοτικιστὰὶ ὡς γνήσια τέκνα τοιαύτης μὴ ἀνεπτυγμένης ἀκόμη κοινωνίας, παρ' ὅλην τὴν ἐπαναστατικὴν των ὑπόστασιν καὶ τὸν ἀτομικόν των ἐνθουσιασμόν, ἔπρεπε μοιραίως νὰ ἔχουν ὅλα τὰ προαναφερθέντα ἐλαττώματα: ἀτομιστικὰς, ἀποκεντρωτικὰς καὶ διαλυτικὰς τάσεις, ἀνικανότητα πρὸς ὀμαδικήν, πειθαρχημένην διοργανωτικὴν ἐργασίαν, ἀπομάκρυσιν ἀπὸ τοῦ λαοῦ, ἀνικανότητα σοβαρᾶς δημιουργικῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, μονομερῆ λογοτεχνικὴν καὶ ποιητικὴν δρᾶσιν, κ.τ.λ. κ.τ.λ.

Καὶ πράγματι: ἐνῶ τοὺς ἤγωνε μίᾳ κοινῇ ἱερᾷ ὑπόθεσιν καὶ ἐν κοινόν ἰδανικόν, εἶχον δὲ νὰ παλαίσουν ἐναντίον τρομεροῦ ἐχθροῦ, ἔχοντος τὰ πάντα εἰς τὰς χεῖρας του καὶ λυσσῶδῶς πολεμοῦντος αὐτοὺς μὲ τὰ πλέον ἀθέμιτα μέσα, ἐφάνησαν ἐντελῶς ἀνίκανοι νὰ διοργανωθοῦν εἰς μίαν συμπαγῆ

ομάδα, με κοινόν πρόγραμμα ἐνεργείας ὅπως προσδώσουν εἰς τὸν ἀγῶνα των μεγαλειτέραν δύναμιν, συνοχήν, ἀντοχήν καὶ ἀποτελεσματικότητα. Καὶ βλέπομεν σήμερον τὸ ἐντελῶς ἀξιοθρήνητον καὶ ἀπίστευτον γεγονός ὅτι ἐνῶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς γλωσσικῆς μας μεταρρυθμίσεως ἀριθμοῦνται πλέον κατὰ χιλιάδας καὶ εἶνε ὅλοι των κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀνεπτυγμένοι καὶ λόγιοι ἄνθρωποι, δὲν κατώρθωσαν ἐν τούτοις ἐπὶ 20 τώρα ἔτη νὰ συμπήξουν ἐν κέντρῳ, τὸ ὅποιον νὰ τοὺς ἐνώνει ὡς συνεκτικὸς κρίκος, διευθύνον τὸ κίνημά των καὶ λαμβάνον τὰ κατάλληλα μέτρα πρὸς ταχυτέραν ἐξάπλωσιν τῶν νέων γλωσσικῶν ἰδεῶν καὶ τελειωτικὸν θρίαμβον τοῦ ἱεροῦ των ἀγῶνος. Ὅλοι αἱ μέχρι τοῦδε ἀπόπειραι παρομοίας διοργανώσεως ἐν Ἀθήναις οἰκτρῶς ἀπέτυχον, διότι τὰ μέλη των, παρ' ὄλην των τὴν ἀτομικὴν μόρφωσιν καὶ τὴν εἰλικρινῆ ἀγάπην πρὸς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, ἔδειξαν ὅλας τὰς προαναφερθείσας ἀρνητικὰς ιδιότητας, ἰδίως ὑπερτροφικὸν ἀτομικισμὸν καὶ ἀνικανότητα πρὸς ὁμαδικὴν πειθαρχημένην δρᾶσιν, προτιμῶντες νὰ καταγίνωνται ἕκαστος εἰς ἀτομικὴν λογοτεχνικὴν ἐργασίαν, ἱκανοποιούσαν μᾶλλον τὰς ἀτομικὰς του κλίσεις καὶ τὴν ἀτομικὴν του φιλοδοξίαν παρά τὰς ἀντικειμενικὰς ἀνάγκας τοῦ ἀγῶνος των. Τὸ τοιοῦτον ἀποτελεῖ τὸ μεγαλείτερον στίγμα διὰ τοὺς δημοτικιστάς, τὸ ὅποιον ἡ ἱστορία θὰ δυσκολευθῆ μίαν ἡμέραν νὰ τοὺς τὸ συγχωρήσῃ. Ἡ τοιαύτη ἐντελῶς ὑποκειμενικὴ λογοτεχνικὴ δρᾶσις τῶν δημοτικιστῶν καὶ ἡ ἔλλειψις ἀντικειμενικῆς ἐργασίας διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ γλωσσικοῦ των ἀγῶνος, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα ἀφ' ἑνὸς μὲν μίαν ὑπερτροφικὴν ποιητικὴν καὶ λογοτεχνικὴν παραγωγὴν — ἰδίως τρομακτικὴν ὑπερπαραγωγὴν στίχων — ἀφ' ἑτέρου δὲ πλήρη ἔλλειψιν ὠφελίμων πρακτικῶν συγ-

γραμμαμάτων και βοηθητικῶν βιβλίων, ἀναποφεύκτων διὰ τὴν εὐόδωσιν τοῦ γλωσσικοῦ ἀγῶνος. Ἄρχει νὰ εἴπη της ὅτι μέχρι σήμερον δὲν ἐσκέφθησαν νὰ κωδικοποιήσουν συστηματικῶς τὴν τόσο λατρευτὴν των δημοτικὴν γλῶσσαν, καὶ ἐνῶ οἱ ἀντίπαλοί των καθαρευουσιάνοι ἔχουν συγγράψει πληθώραν γραμματικῶν, λεξικῶν καὶ ἄλλων ὑποβοηθητικῶν συγγραμμάτων τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσης, οἱ δημοτικισταὶ μέχρι σήμερον οὔτε λεξικὸν τῆς δημῶδους ἐσκέφθησαν νὰ συντάξουν, οὔτε ἄλλα ὑποβοηθητικὰ γλωσσικὰ συγγράμματα μᾶς ἔδωκαν ἐκτὸς ἀπὸ μερικὰς μεμονωμένας ἀπειράς συγγραφῆς γραμματικῆς τῆς ζωντανῆς μας γλώσσης. Καὶ αὐτὴν τὴν ἐπιστημονικὴν ἱστορίαν τοῦ γλωσσικοῦ μας ζητήματος, ἔπρεπε νὰ ἔλθῃ ξένος νὰ μᾶς τὴν γράψῃ (Krumbacher), ἀποδείξας ἀκόμη μίαν φοράν ὅτι μόνον τέκνα σοβαρῶς μορφωμένης κοινωνίας, δύνανται νὰ συγγράψουν σοβαρὰ ἐπιστημονικὰ ἔργα. Βεβαίως μεταξὺ τῶν δημοτικιστῶν δὲν ἔλειπον οὔτε τὸ χρῆμα, οὔτε καὶ ἡ σχετικὴ μόρφωσις ὅπως δημιουργηθοῦν τὰ ἀπαραίτητα διὰ τὸν γλωσσικὸν ἀγῶνα ἔργα. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἔλειπεν ἦτο ἡ ἱκανότης πρὸς διοργανωμένην ὁμαδικὴν δράσιν, ἡ ὁποία μόνη καὶ εὐκολώτερον καὶ καλύτερον θὰ ἐξεύρισκε τὸν τρόπον καὶ τὰ μέσα παρομοίας θετικῆς δημιουργικῆς ἐργασίας. Καὶ αὐτὸς ὁ ἀρχηγὸς τοῦ κινήματος Ψυχάρης, ἀνὴρ ἐκτάκτου ἰδιοφυΐας, καὶ σπανίας γλωσσολογικῆς ἐπιστημονικῆς μορφώσεως, ὁ μᾶλλον ἐπομένως ἐνδεδειγμένος διὰ τοιαύτην ἐργασίαν, δυστυχῶς οὔτε ὁ ἴδιος ἐπεχείρησε οὔτε καὶ ἐφρόντισε νὰ πείσῃ ἄλλους νὰ τὸ πράξουν, προτιμῶν καὶ αὐτὸς νὰ σπαταλῇ τὴν ἰδιοφυΐαν του εἰς λογοτεχνικὰς καὶ τελευταίως καὶ ποιητικὰς ἐργασίας, αἱ ὁποῖαι ἀμφιδάλλω ἂν θὰ ὠφελήσουν τόσο τὸν ἀγῶνα ὅσον θὰ ὠφέλουν καθαρῶς γλωσσολογικὰ

ἔργα ἐκ μέρους του. Καὶ αὐτὴν τὴν συγγραφὴν Γραμματικῆς τῆς δημοτικῆς μας γλώσσης, διὰ τὴν ὁποῖαν θεβαίως ἦτο ὁ καταλληλότερος καὶ τὴν ὁποῖαν πρὸ πολλοῦ μᾶς ὑπεσχέθη, δὲν κατώρθωσε, ἐξ ὧν γνωρίζω, νὰ τὴν φέρῃ εἰς αἴσιον πέρας.

Ἀποτέλεσμα τῆς ἐλλείψεως συνησπισμένης ὁμαδικῆς δράσεως ἦτο καὶ ἡ ἀνικανότης των νὰ συντηρήσουν ἀξιόπρεπῶς ἐν κοινῶν φύλλον ἐὰν ὄχι ἡμερήσιον, τοῦλάχιστον ἐβδομαδιαῖον, ὅπως συστηματικώτερον καὶ ἀποτελεσματικώτερον κηρύξουν δι' αὐτοῦ τὰς ἰδέας των. Τὰ ὀλίγα δημοτικιστικὰ περιοδικὰ τὰ ὁποῖα ἐφάνησαν ἦσαν δημιουργημὰ ἀτομικῆς πρωτοβουλίας καὶ οὐχὶ ὁμαδικῆς ἐργασίας, καὶ δι' αὐτὸ ταχέως ἔπαυσαν ὑφιστάμενα, δι' ἑλλειψιν ἀναλόγου ὑποστηρίξεως (Τέχνη, Διόνυσος, Ἀκρίτας, Σεράπιον, Ἡγησῶ κτλ.). Ἐξαίρεσιν ἔκαμε μόνον ὁ «Νουμᾶς», ὁ ὁποῖος παρ' ὄλα του τὰ τρωτά, τὰ ὁποῖα ἀρέσκονται νὰ ὑποδεικνύουν ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον οἱ πολυάριθμοι ἐχθροὶ του, καὶ αὐτοὶ οἱ φίλοι του, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἔδειξε σπανίαν δι' ἑλληνικὸν ἰδεολογικὸν φύλλον ἀντοχήν, ἐπιμονήν, θάρρος καὶ διοργανωτικὴν ἰκανότητα καὶ ἐπὶ 13 ὄλα ἔτη, εἰς τὰς πλέον κρισίμους στιγμὰς δὲν ἔχασε τὸ θάρρος του, ἀλλὰ ὑπεστήριξε μόνος ἐναντίον ἀπείρων ἐχθρῶν τὸν γλωσσικὸν ἀγῶνα, χρησιμεύσας εἰς τὰς χαλεπὰς ἡμέρας τοῦ γλωσσικοῦ κινήματος τὸ μόνον καταφύγιον τῆς δημοτικῆς ἰδέας, τὸ μόνον ἐλεύθερον βῆμα ἐν Ἑλλάδι, ὅπου ἕκαστος ἐπαναστάτης ἠδύνατο ἐλευθέρως νὰ εἴπῃ τὰς ἰδέας του, ἔστω καὶ τὰς πλέον ριζοσπαστικὰς καὶ ἀνατρεπτικὰς, ἤρκει μόνον νὰ ἦσαν εἰλικρινεῖς καὶ τοιουτοτρόπως ἐφιλοξένησε εἰς τὰς στήλας του καὶ υἱοθέτησε οὐχὶ ὀλίγας γονίμους συζητήσεις λογοτεχνικὰς, φιλοσοφικὰς, ἐπιστημονικὰς, πολι-

τικάς, καὶ κοινωνιολογικάς, αἱ ὁποῖαι πλείστας νέας ἰδέας ἐσχόρπισαν εἰς τὴν κοινωνίαν μας. Ἐκ τῆς ἀπόψεως ταύτης ὁ Νουμᾶς ἔπαιξε σπουδαῖον ρόλον εἰς τὴν πνευματικὴν ἐξέλιξιν τῆς κοινωνίας μας καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι μίαν ἡμέραν ἡ ἱστορία τῆς ἀναγεννήσεώς μας μὲ χρυσᾶ γράμματα θ' ἀναφέρῃ τὸ ὄνομά του, παρ' ὅλα, ἐπαναλαμβάνομεν, τὰ τρωτά του καὶ τὰς μικρολόγους ἀδυναμίας του, τὰς τόσον ἀλλοίμονον, ἀναποφεύκτους εἰς οἷονδήποτε νεοελληνικὸν ἔργον! Εὐτυχῶς τελευταίως εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ πρότερον εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν τῆς Αἰγύπτου, ἐφάνησαν τὰ πρῶτα ἐνθαρρυντικὰ σημεῖα ἀνιδιοτελοῦς ὁμαδικῆς δράσεως («Νέα Ζωή», «Γράμματα», «Δελτίο Ἐκπαιδευτικοῦ ὁμίλου» κτλ.), τὰ ὁποῖα μᾶς ὑπόσχονται γενναιοτέραν καὶ σοβαρωτέραν δρᾶσιν εἰς τὸ μέλλον. Τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δημοτικισταὶ ἐνωρίτερον καὶ καλλίτερον ἔδειξαν τὴν ἱκανότητά των πρὸς ὁμαδικὴν δρᾶσιν ἀπαιτοῦσαν πειθαρχημένην ἐργασίαν καὶ αὐτοθυσίαν, ἐξηγεῖται ὅτι δὲν εἶνε μονομερεῖς ὄνειροπόλοι καλλιτέχναι ὅπως οἱ περισσότεροι τῶν ἐν Ἀθήναις, ἀλλὰ καὶ θετικοὶ βιοπαλαισταί, ζῶντες ἐν τῷ μέσῳ διεθνοῦς πρακτικῆς κοινωνίας καὶ ἐπομένως ἱκανοὶ πρὸς πρακτικὰς ἰδέας καὶ θετικὴν, πειθαρχημένην διοργανωτικὴν δρᾶσιν. Οἱ ἐν Ἀθήναις προτιμοῦν νὰ χάνουν τὸν καιρὸν των εἰς μικρολόγους ἀντιζηλίαν καὶ ἀντεγκλήσεις περὶ τοῦ τίς εἶνε ἀνώτερος καλλιτέχνης, δίδοντες ὑπερβολικὴν καὶ ἐντελῶς παρὰ φύσιν σημασίαν εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν των ιδιότητα, γνήσιον σημεῖον στενῆς ἀντιλήψεως καὶ στενῆς ψυχῆς, πτωχῆς εἰς ζωὴν καὶ δημιουργικὴν δρᾶσιν κοινωνίας. Διότι ὅπου λείπουν τὰ μεγάλα φιλοσοφικά, ἐπιστημονικά, οἰκονομικά καὶ κοινωνιολογικά προβλήματα ἐκεῖ κατ' ἀνάγκην ὡς μόνη εὐγενῆς ἐνασχόλησις καὶ πνευματι-

κή δράσις θεωρεῖται ἢ ποιήσις καὶ λογοτεχνία ἐν γένει. Ἡ τοιαύτη ὑπερβολικὴ αὐτοεκτίμησις καὶ οἴησις τῆς ποιητικῆς ἰδίως νεολαίας μας, εἶνε ἀποτέλεσμα ἐλλείψεως σοβαροῦ πολιτισμοῦ, σοβαρᾶς μορφώσεως καὶ ἀνατροφῆς ἰδίως δὲ τρομακτικῆς μονομεροῦς πνευματικῆς ἀναπτύξεως. Διότι ὅταν εἰς μίαν κοινωνίαν ὡς ὁ μόνος σκοπὸς ἀνωτέρας μορφώσεως, ὡς μόνον πρᾶγμα ἄξιον ἐκτιμήσεως θεωρεῖται ἡ ποίησις καὶ ἡ λογοτεχνία, εὐκολώτατα χάνεται ἐκεῖ τὸ μέτρον τῆς ἐκτιμήσεως τῶν σοβαρῶν πραγμάτων, ἐπειδὴ ἡ τέχνη ὡς ἐντελῶς ὑποκειμενικὸν καὶ ρευστὸν πρᾶγμα, εἶνε ἀνίκανος νὰ ὑποβληθῆ εἰς γενικὴν ὑποχρεωτικὴν ἀντικειμενικὴν κριτικὴν καὶ ἐπομένως εὐκολώτατα ἐπιτρέπει ὑποκειμενικὰς αὐταπάτας καὶ ὑπερτιμήσεις τῆς ἰδίας καὶ ξένης ἀξίας. Φυσικὰ οἱ δημοτικισταὶ ἔδωκαν εἰς τὸ κίνημά των καθαρῶς ἀκαδημαϊκόν, γλωσσικόν καὶ λογοτεχνικόν χαρακτήρα μὴ σκεφθέντες νὰ συνδυάσουν αὐτὸ μὲ ὠρισμένην κοινωνικὴν δράσιν, στηριζομένην ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἀγῶνος ὠρισμένης κοινωνικῆς τάξεως, ἰδίως τῆς μικροαστικῆς καὶ ἐργατικῆς. Τὸ τοιοῦτον θὰ ὠφέλει πολὺ τὸν ἀγῶνα των διότι θὰ κατέκτων ἀκροατήριον πολυπληθές, παρουσιαζόμενοι ὡς σοβαρὰ κοινωνικὴ δύναμις, στηριζομένη ἐπὶ χιλιάδων στιβαρῶν φανατικῶν βραχιόνων ἐμπνεόντων φόβον καὶ σεβασμὸν εἰς τοὺς ἀνειλικρινεῖς καὶ δημαγωγικοὺς συνήθως καλοθελητάς των. Ἐκτὸς τούτου θὰ ἐβοήθουν τοιουτοτρόπως ἀμεσώτερον τὸν λαόν μας, μορφώνοντες αὐτὸν διὰ καταλλήλων διβλίων, γραμμένων εἰς ἀπλήν γλῶσσαν καὶ σύμφωνα μὲ τὰ συμφέροντά του καὶ τὴν ψυχολογίαν του ὅπως μίαν ἡμέραν ἐνωρίτερον χειραφετηθῆ ὁ εὐφυής, φιλότιμος καὶ ἄξιος καλλιτέρας τύχης λαός μας. Δυστυχῶς οἱ δημοτικισταὶ δὲν θέλουν νὰ εἶναι κοινωνιολόγοι, ἐπιθυμοῦν νὰ μένουν γλωσσο-

λόγοι και λογοτέχναι. Νομίζουν ότι με τὰς γλωσσικὰς συζητήσεις μόνον, τὰ ποιήματα και τὰ ρομάντσα δύνανται νὰ φέρουν κοινωνικὰς μεταβολὰς. Δὲν ἐννοοῦν ότι τὸ γλωσσικὸν ζήτημα δὲν εἶνε τόσο ἀκαδημαϊκῆς ἐπιστημονικῆς φύσεως, ὅσον κοινωνικῆς και δὲν θὰ λυθῆ ἂν ὁ λαὸς δὲν κατηχηθῆ εἰς ὠρισμένας κοινωνικὰς ιδέας ἀρρήκτως συνδεδεμένας με τὸ γλωσσικὸν καθεστῶς· πρὸς τοῦτο δὲ ἔχει ἀνάγκη ὄχι τόσο ποιημάτων, ὅσον ὠρισμένων κοινωνικοφιλοσοφικῶν διδαγμάτων και συνάμα πνευματικῆς τροφῆς ἀναλόγου με τὰς ἀνάγκας τῆς βιοπάλης του, και τὴν ψυχικὴν του κατάστασιν. (Ἐφημερίδα λ.χ., πρακτικὰ περιοδικὰ, ὠφέλιμα βιβλία διαφόρων θετικῶν γνώσεων, ἰδίως κοινωνιολογικῶν κτλ.). Βεβαίως τὴν κοινωνικὴν αὐτὴν δρᾶσιν δὲν ἤμπορεῖ νὰ τὴν κάμη κάθε δημοτικιστῆς, διότι ἐκτὸς τοῦ ότι πολλοὶ ἔχουν πραγματικὴν κλίσιν και ἰδιοφυΐαν εἰς ἄλλους κλάδους πνευματικῆς δράσεως ὅπου και πρέπει βέβαια νὰ περιορισθοῦν, ἀλλὰ και ἄλλοι με δλην των τὴν καλὴν θέλησιν και τὴν θεωρητικὴν ἐπιδοκιμασίαν δὲν αἰσθάνονται τὸν ἑαυτὸν τῶν ἱκανὸν πρὸς πρακτικὴν κοινωνικὴν διοργανωτικὴν ἐργασίαν. Ἄλλ' εἰς ἓν τόσο μέγα στρατόπεδον θὰ εὑρεθοῦν κατ' ἀνάγκην και τὰ στοιχεῖα τὰ αἰσθανόμενα ἀκριβῶς κλίσιν πρὸς παρομοίαν κοινωνικὴν δρᾶσιν και ἂν δὲν τὸ ἔπραξαν μέχρι τοῦδε τὸ τοιοῦτον προῆλθεν ἐκ τοῦ ότι δὲν ἐθεώρουν τοιαύτην ἐργασίαν ἀναγκαίαν και εὐγενῆ, ὑπνωτισμένοι και αὐτοὶ και παρασυρόμενοι ἀπὸ τὰς κυριαρχούσας ἀριστοκρατικὰς αἰσθητικὰς και ἀντικοινωνικὰς ιδέας και τάσεις. Μὲ νέαν δμως πραπογάνδα και τὴν κυριαρχίαν νέων θετικῶν δημοκρατικῶν ιδεῶν θὰ ἀποτινάξουν τὰς προλήψεις των και

θά εὑρουν τὸ πραγματικὸν στοιχεῖον των, προσφέροντας τοι-
ουτοτρόπως ἀνυπολόγιστον ὠφέλειαν καὶ εἰς τὸν λαὸν μας
καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν μας καὶ εἰς αὐτὸ τὸ γλωσσικὸν ζή-
τημα.

Πάντως ἐν μέρος τῶν δημοτικιστῶν, ὡς ἐκ τῆς ἰδιοσυγ-
κрасίας του, μοιραίως θὰ ἀφιερῶσιν τὸν ἑαυτὸν του εἰς ἄ-
μεσον ἐνεργὸν κοινωνικὴν δράσιν, ὅπως ἤδη ἔχομεν ἀρκε-
τὰ παραδείγματα καὶ θὰ ἔχομεν σὺν τῷ χρόνῳ διαρκῶς πε-
ρισσότερα. Ὁ δημοτικισμὸς μὲ τὴν νέαν ἐξέλιξιν τῶν πρα-
γμάτων ἡμέραν μὲ τὴν ἡμέραν ἀναγκαστικῶς θὰ χάνῃ τὴν
μέχρι τοῦδε καθαρῶς λογοτεχνικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν μορ-
φήν του καὶ θὰ γίνεταί θετικώτερος, ἐπιστημονικώτερος καὶ
κοινωνιολογικώτερος.

Χάριν τῆς ἱστορικῆς ἀντικειμενικῆς ἀληθείας ὀφείλομεν
νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὑπάρχουν μερικοὶ λόγοι, ἐὰν ὄχι ἐν-
τελῶς δικαιολογοῦντες, τουλάχιστον ἐξηγοῦντες, τὴν μέχρι
τοῦδε ἀπομάκρυνσιν τῶν δημοτικιστῶν μας ἀπὸ οἵανδήποτε
δραδικὴν λαϊκὴν δράσιν. Πρῶτον κάθε ἐπαναστατικὸν κί-
νημα κατ' ἀνάγκην ἀρχίζει μὲ ἀκαδημαϊκὰς συζητήσεις καὶ
περιορίζεται ἐπὶ ἐν χρονικὸν διάστημα εἰς στενοὺς κύκλους
διανοουμένων, ἕως ὅτου ἐπέλθῃ ὁ κόρος τῶν λέξεων καὶ λυ-
θοῦν ὠρισμένα θεωρητικὰ ζητήματα, διευκρινίζοντα ἐπὶ τέ-
λους καὶ τὸν τρόπον τῆς τακτικῆς μιᾶς θετικωτέρας πλέον
κοινωνικῆς δράσεως καὶ ἐφαρμογῆς τῶν θεωρητικῶν ἰδεω-
δῶν. Καὶ δεύτερον μέχρι χθὲς ἀκόμη ἡ κοινωνία μας ἦτο
τόσον ὀλίγον ἀνεπτυγμένη οἰκονομικῶς, κοινωνικῶς καὶ πνευ-
ματικῶς, ὥστε οἵανδήποτε λαϊκὴ προπαγάνδα καὶ κάθοδος
πρὸς τὸν λαὸν νὰ φαίνεται ψυχολογικῶς πολὺ δύσκολος, ἐ-
ὰν ὄχι ἐντελῶς ἀδύνατος, καὶ εἰς τοὺς γνησιότερους φίλους
τῆς προόδου τοῦ λαοῦ μας.

Ἐκ τίνος ὁμοῦ τὰ πράγματα ἤλλαξαν ἐντελῶς καὶ πᾶσα δικαιολογία εἰς τὸ ἐξῆς θὰ εἶναι ἀπαράδεκτος καὶ ἀνικανότης θετικῆς δράσεως διὰ τὸ σύνολον τουλάχιστον τοῦ δημοτικισμοῦ ὡς κόμματος θὰ εἶναι ἀδικαιολόγητος. Ἡ κοινωνία μας τὰ τελευταῖα δέκα ἔτη, ἰδίως μετὰ τοὺς τελευταίους δύο νικηφόρους πολέμους καὶ τὸν διπλασιασμὸν τοῦ κράτους, ἤλλαξε πολὺ ὑφ' ὅλας τὰς ἀπόψεις: Νέα προβλήματα καθημερινῶς ἀναφαίνονται, νέοι δρίζοντες διανοίγονται, νέα κοινωνικὰ ζητήματα ἐντελῶς ὄριμα ζητοῦν λύσιν καὶ ἰκανοποιήσιν. Ἡ οἰκονομικὴ ἐμπορικὴ, βιομηχανικὴ, ναυτικὴ καὶ πνευματικὴ ἐξέλιξις τοῦ τόπου μας ἤρχισε νὰ κάμνῃ ἀλματικὰ βήματα. Ἡ κατάτμησις τῆς κοινωνίας εἰς εἰς διαφόρους κοινωνικὰς τάξεις ἡμέραν μετὰ τὴν ἡμέραν γίνεται ἐντονωτέρα, καὶ τὸ ἔδαφος διὰ κοινωνικὴν πάλην, ζωὴν καὶ κίνησιν προσφορώτερον. Παντοῦ παρατηροῦνται νέα στοιχεία μορφωμένα, μετὰ νέας ἰδέας, νέαν ἠθικὴν καὶ νέον χαρακτῆρα, ἰκανὰ καὶ ἔτοιμα δι' οἵανδήποτε κοινωνικὴν δράσιν. Μία ζύμωσις πρωτοφανῆς διαφαίνεται παντοῦ. Ὅλοι οἱ κλάδοι τῆς ζωῆς ἤρχισαν νὰ προοδεύουν καὶ ἐνδυναμώνονται καὶ εἰς πλάτος καὶ εἰς βάθος. ἤδη ὑπάρχουν ὄρισμένα κόμματα, μετὰ πραγματικὴν διαφορὰν ἠθικῆς, ἰδανικῶν, νοοτροπίας καὶ ἐν μέρει καὶ συμφερόντων. ἤδη ἐφάνησαν τὰ πρῶτα σοβαρὰ σημεῖα ἐργατικῆς κινήσεως μετὰ συστηματικὴν κάπως διοργάνωσιν καὶ δράσιν. ἤδη ἡ φιλοσοφικὴ μας μόρφωσις καὶ ἡ ἰκανότης μας πρὸς δημιουργικὴν ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν ἤρχισε νὰ δεικνύῃ τὰ πρῶτα σημεῖα ὑπάρξεως καὶ ἡμέραν μετὰ τὴν ἡμέραν βεβαίως θὰ γίνεται μεγαλειότερα. Ἐπίσης ἡ ἰκανότης πρὸς ὁμαδικὴν δράσιν καὶ διοργανωτικὴν ἐργασίαν γίνεται ἐντονωτέρα. Θαυμάσιον ἀληθῶς ἔδαφος δι' ἕκαστον ἄνθρωπον διψῶντα

δράσιν και θετικὴν ἐργασίαν. Λαμπρὰ εὐκαιρία διὰ τοὺς δημοτικιστὰς μας νὰ προσαρμόσουν πλέον τὴν μὀρφωσίν των και τὸν ἐνθουσιασμόν των πρὸς μίαν θετικωτέραν κοινωνικὴν δράσιν. Ἐλθεν ἐπὶ τέλους ἡ στιγμὴ ὅπως οἱ δημοτικισταὶ συνέλθουν ἐπὶ ταῦτό, ἀναμετρήσουν τὰς δυνάμεις των, ὀργανωθοῦν εἰς μίαν μεγαλοπρεπὴ δύναμιν και μεγάλο κοινωνικὸν κόμμα και ἐνώγοντες τὰς δυνάμεις των, προβοῦν εἰς μίαν γενναίαν δ μ α δ ι κ ῆ ν δ ρ ᾱ σ ι ν με ἔδραν τὰς Ἀθήνας, δράσιν εἰς τὴν ὁποίαν ὅλοι νὰ εἶναι ἠθικῶς ὑποχρεωμένοι νὰ συνεισφέρουν κατὰ δύναμιν τὴν συνδρομὴν των: ὄ λ ι κ ῆ ν, ἠ θ ι κ ῆ ν και π ν ε υ μ α τ ι κ ῆ ν. Ἐὰν τὸ τοιοῦτον συμβῆ — και θὰ συμβῆ ἀναγκαστικῶς — θὰ ἴδῃ ἡ κοινωνία μας ἐν μεγαλοπρεπὲς θέαμα, ἕνα στρατὸν πολυάριθμον φανατικόν, ἐνωμένον δι' ἐνὸς κοινοῦ ιδεώδους και δρῶντος ἐντελῶς ἀνιδιοτελῶς, χάριν μιᾶς ιδέας θυσιάζοντος και χρῆμα και πνευματικὴν ἐργασίαν. Τὸ τοιοῦτον θὰ εἶναι ἡ μεγάλη πράγματι ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς και ψυχικῆς μας ἀναγεννήσεως. Και τελειώνοντες τολμῶμεν νὰ ὑποδείξωμεν μερικὰ συγκεκριμένα σημεῖα τῆς ἐπιθυμητῆς και ἀναγκαίας δράσεως τῶν δημοτικιστῶν, καθ' ἡμᾶς. 1) Κ α θ α ρ ῶ ς ἐ π ι σ τ η μ ο ν ι κ ῆ γ λ ω σ σ ι κ ῆ ἐ ρ γ α σ ί α : σύνταξις λεξικοῦ τῆς δημοτικῆς μας γλώσσης, συγγραφή γραμματικῆς και λοιπῶν ὑποβοηθητικῶν γλωσσικῶν συγγραμμάτων καθὼς και ἱστορίας τοῦ γλωσσικοῦ μας ζητήματος, με ἀνάλογον λαογραφικὴν ἐργασίαν πρὸς συστηματικὴν σπουδὴν τῆς ὑποστάσεως τῆς φυλῆς μας. 2) Κ α θ α ρ ῶ ς κ ο ι ν ω ν ι κ ῆ ἐ ρ γ α σ ί α. Ἐκδοσις ἡμερησίου πολιτικοῦ φύλλου, καθαρῶς ιδεολογικοῦ και πραγματικῶς προοδευτικοῦ, τὸ ὁποῖον νὰ θεωροῦν καθῆκον τιμῆς νὰ ὑποστηρίξουν οἱ ἀπανταχοῦ τοῦ πανελληνίου δημοτικισ-

σταί και δι' ύλικής συνδρομής και διά τής πνευματικής των συνεργασίας προσπαθοῦντες νά καταστήσουν αὐτό μοναδικόν εἰς τὸ εἶδος του και δι' αὐτοῦ διεκπαιδαγωγήσουν τήν κοινωνίαν μας εἰς τὰς φιλελευθέρας ιδέας και πρὸ πάντων εἰς τήν μόρφωσιν σταθερῶν εἰλικρινῶν φρονημάτων ἐπὶ δ-λων τῶν ζητημάτων τής ζωής. Παραλλήλως μέ τήν ἔφημερίδα πρέπει νά ἐκδίδεται και ἕν ἑ β δ ο μ α δ ι α ἰ ο ν λο γ ο τ ε χ ν ι κ ὸ ν π ε ρ ι ο δ ι κ ὸ ν, τὸ ὁποῖον νά συγκεντρῶνῃ τήν ἐργασίαν τῶν ποιητῶν και λογοτεχνῶν μας ἐν γένει, συνάμα δέ και ἕν μ η ν ι α ἰ ο ν ἑ π ι σ τ η μ ο ν ι κ ὸ ν π ε ρ ι ο δ ι κ ὸ ν, ὅπου τὰ εἰδικὰ ἐπιστημονικά στοιχεῖα τοῦ δημοτικισμοῦ, νά μᾶς δώσουν τήν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν τής χρησιμοποίησεως τής δημοτικῆς γλώσσης εἰς τήν ἐπιστήμην, ὅπως λυθῇ ἐπὶ τέλους και τὸ δυσκολώτερον αὐτὸ σημεῖον τοῦ γλωσσικοῦ μας ζητήματος, συνάμα δέ διευκολυνθῇ και ἡ δημιουργία νέας ζωντανῆς πρωτοτύπου ἐπιστήμης.

Ἐπίσης εἶνε ἀναγκαιοτάτη ἡ ἔκδοσις εἰδικοῦ περιοδικοῦ προωρισμένου διά τήν μαθητιῶσαν νεολαίαν, τελείως προσηρμοσμένου εἰς τήν νοοτροπίαν και τὰς ψυχικὰς τῆς ἀνάγκας, ἀποφεύγοντος δέ τὰς ἀκρότητας και ὑπερβολὰς, ὅπως καλλίτερον ἐξυπηρετήσῃ τὸν σκοπὸν του, και ἀμέσως δείξῃ τήν ὑπεροχὴν τής δημοτικῆς μας γλώσσης και δημοτικῆς νοοτροπίας ἀπέναντι τοῦ σημερινοῦ σχολαστικοῦ σχολικοῦ καθεστῶτος.

Τέλος εἶνε ἀπαραίτητος και ἡ ἔκδοσις μιᾶς βιβλιοθήκης ὠφελίμων γνώσεων, γραμμῆς εἰς ἀπλήν γλῶσσαν, ὅπως τήν καταλάβουν και οἱ ὀλιγώτερον ἐγγράμματοι, ἰδίως αἱ κατώτεροι λαϊκαὶ και ἐργατικαὶ τάξεις, αἱ ὁποῖαι ἔχουν περισσοτέραν ἀνάγκην αὐτῆς. Ἐν-

γοείται τὴν σύνταξιν τῆς βιβλιοθήκης ὅπως καὶ τῶν περιοδικῶν καὶ τῆς ἑφημερίδος θὰ ἐπιβλέπη εἰδικὴ ἐπιτροπὴ, ὅπως ἡ ὅλη ἐργασία γίνῃ σύμφωνα μὲ ὠρισμένας γλωσσικάς, ἐπιστημονικάς καὶ φιλοσοφο-κοινωνιολογικάς ἀρχάς, πρὸς τὰς ὁποίας θὰ εἶναι καλὸν νὰ προσαρμόζωνται οἱ συγγραφεῖς, ἀποφεύγοντες χάριν τοῦ κοινοῦ καλοῦ ὠρισμένας γλωσσικάς, φιλοσοφικάς καὶ κοινωνιολογικάς ὑπερβολάς, αἱ ὁποῖαι τυχὸν νὰ εἶναι κάλλιστα δι' ἀπώτερον μέλλον, σήμερον ὅμως δὲν ἀποτελοῦν ἐπείγουσαν ἀνάγκην καὶ μόνον τροφήν εἰς ἀνωφελεῖς κριτικάς, συκοφαντίας καὶ διαβολάς θὰ δίδουν καὶ ἐπομένως θὰ ἐμποδίζουσι σημαντικῶς τὸ σπουδαῖον ἔργον τῆς ἀναμορφώσεώς μας. Ἀλλὰ περὶ τῶν λεπτομερειῶν τῆς διοργανώσεως καὶ δράσεως τῶν δημοτικιστῶν θὰ ὁμιλήσω εἰς πρώτην εὐκαιρίαν κατ' εὐθείαν μαζί των.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝΚΑΤΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

Γ. ΣΚΛΗΡΟΣ
(Εκινώλητης)

Σκίτσο του Γ. ΣΚΛΗΡΟΥ.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ (°)

ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

Κάθε άνθρωπος που έτυχε να γεννηθεί με κάποιο εξαιρετικό ένθουσιασμό ψυχής, με κάποιο ενδιαφέρον για τη ζωή και με ιδιαίτερη ικανότητα σκέψης, άμα φθάσει σε ώριμο σημείο της νεότητός του μοιραίως θα αισθανθεί την ανάγκη να ενδιαφερθεί για τα έξω φαινόμενα της κοινωνικής ζωής. Η νεανική του θέρμη, τα αισθήματά του και οι ιδέες του ζητούν θυελλώδη εκδήλωση και εξωτερίκευση. Σιγά σιγά αρχίζουν να χτυπούν τη φαντασία του οι τόσες κοινωνικές αντιθέσεις, αντιφάσεις και άδικιες, πληγώνοντας βαθειά το ανθρωπιστικό του αίσθημα. Με άπορία και λύπη του βλέπει ότι τα έξω κοινωνικά καθεστώτα δεν ανταποκρίνονται με τις ιδέες που έχει μέσα του και ακούει γύρω του περί καλωσύνης, ανθρωπισμού, κοινωνικής ισότητας και δικαιοσύνης. Η ευαίσθητη νεανική ψυχή του διαμαρτύρεται για την άδικία αυτή και αρχίζει φυσικά να σκέπτεται για τα αίτια της ανωμάλου αυτής καταστάσεως. Από σκέψη σε σκέψη φτάνει στο τέλος σε κάποια εξήγηση του προβλήματος, που τόσο τον βασανίζει. Η εξήγηση αυτή δεν μπορεί βέβαια να γινε σωστή, γιατί δέ βγήκε από μεστωμένο κεφάλι, πλουτισμένο με την πείρα της ζωής και της επιστήμης, αλλά από άγουρο ακόμα νεανικό μυαλό, γεμάτο ήθικολογικές φαντασι-

ες και ὀρθολογιστικές, ἀπόλυτες ιδέες, παρμένες ἀπὸ τὸ σχολεῖο, τὴν οἰκογένεια καὶ τὸν παιδικὸ κύκλο του. Γεμάτος μὲ νεανικὸ ἐνθουσιασμὸ ἀφ' ἑνός, καὶ ἀφ' ἑτέρου μὲ τυφλὴ ἐμπιστοσύνη στὸ μυαλὸ του καὶ τὶς ἀψηλές ιδέες του, ἀφίγεται τὴν σήμερὰ σὲ μιὰ θυελλώδη κριτικὴ τῆς γύρω ζωῆς καὶ τῆς ἐλαττωματικῆς γι' αὐτὸν κοινωνίας. Κρίνει καὶ ἐπικρίνει ἀθάλαστα τὰ ὑπάρχοντα κοινωνικὰ καθεστῶτα, κόβει καὶ ράβει μὲ τὴν μεγαλείτερη εὐκολία καὶ ἐπιπολαιότητα τὰ σπουδαιότερα προβλήματα τῆς ζωῆς. Καὶ ὄχι μόνον αὐτὸ ἀλλὰ στὸ τέλος δημιουργεῖ καὶ μὲ τὴν φαντασία του ἕνα ὀνειρωδες κοινωνικὸ σύστημα, ἕνα ἐπίγειο παράδεισο, ὅπου οἱ ἄνθρωποι γὰ ζοῦν ὡς ἀδελφοὶ ἀναμεταξύ τους, ὅπου γὰ μὴν ὑπάρχουν οὔτε φτωχοὶ οὔτε πλούσιοι, οὔτε ἰσχυροὶ οὔτε ἀδύνατοι, οὔτε κοινωνικὲς ἀδικίες οὔτε καταχρήσεις. Ὅπου γὰ βασιλεύει ἡ πῦρ μεγάλη ἐλευθερία καὶ ὅλοι γὰνε εὐτυχισμένοι καὶ ἴσοι ἀναμεταξύ τους: στὴ δουλειὰ καὶ στὶς ἀπολαύσεις, στὰ δικαιώματα καὶ καθήκοντα, πραγματοποιώντας ἔτσι τὸ ἀψηλότερο ἰδανικὸ τῆς λογικῆς, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς δικαιοσύνης. Καὶ τὸ ἐντελῶς θεωρητικὸ, ἰδεατὸ, ἀφηρημένο αὐτὸ κοινωνικὸ σχῆμα ὁ εὐγενικὸς νεανίας τὸ ἐκλαμβάνει ὡς θετικὸ, ὡς τελείως κατορθωτὸ, ὡς ἐπιβεβλημένο μάλιστα καὶ μὲ ἀκράτητο ἐνθουσιασμὸ, μὲ τυφλὸ φανατισμὸ, τὸ κηρύττει δεξιὰ καὶ ἀριστερά, στοὺς φίλους καὶ γνωρίμους του, χωρὶς καμιά διάκριση στὴν κοινωνικὴ θέση, στὴν ἡλικία ἢ στὴν πνευματικὴ μόρφωση τοῦ ἀκροατηρίου του. Ἐξ ἴσου ἀποτείνεται σὲ νέους καὶ γέροντας, φτωχοὺς καὶ πλούσιους, ἀγραμμάτους καὶ μορφωμένους, πιστεύοντας ἀφελῶς πὼς ὅλοι αὐτοὶ μὲ τὴν ἴδια εὐκολία μποροῦν γὰ παραδεχθοῦν τὸ τόσο λογικὸ, δίκαιο καὶ φιλόανθρωπο κοινωνικὸ του σύστημα. Στὴν ὑπνωτιστικὴ αὐτὴ κατάσταση ποὺ βρίσκεται καμιά

δύναμη δέν μπορεί νά τόν βγάλει ἀπό τὸ δρόμο του, καμιά λογική δέν μπορεί νά τόν κάνει ν' ἀλλάξει γνώμη! Κάθε φρόνιμη συμβουλή ἐκ μέρους τρίτου τὴν ἐκλαμβάνει ὡς στενότητα πνεύματος, κάθε ὑπόδειξη τῆς πραγματικότητας ὡς σκληρότητα ψυχῆς! Ἄς δοῦμε ὁμῶς καὶ τώρα τί πραγματική ἀξία εἶχε τὸ ἔργο του. Στὴν κριτική αὐτὴ τῆς κοινωνίας καὶ στὸ νέο του κοινωνικὸ εὐαγγέλιο ὁ νεαρός μας ἱεραπόστολος, χωρὶς νὰ τὸ ὑποψιασθεῖ, ἔκανε ἕνα σωρὸ ἐσφαλμένους συλλογισμούς: Τὸ πρῶτο καὶ κεω α λ α ι ὦ δ ε ς λ ά θ ο ς τ ο υ ἦταν ὅτι ἔδωκε μεγάλη σημασία στὸ ἄτομό του, στὰ αἰσθήματά του καὶ στὶς ιδέες του, καὶ δέν κατάλαβε καθόλου τὴν σπουδαιότητα τοῦ προβλήματος ποὺ εἶχε μπροστά του. Δέν κατάλαβε ὅτι ἡ κοινωνία εἶναι ἕνα αὐτοτελές ἱστορικὸ καθεστῶς, ποὺ μόνο του δημιουργεῖται καὶ ἐξελίσσεται καὶ δέν ἐξαρτᾶται καθόλου ἀπὸ τὶς ἐπιθυμίες τοῦ ἄλφα καὶ τοῦ βῆτα. Εἶναι μιὰ ἀλύγιστη πραγματικότητα, ποὺ ἔχει δικούς της ἐσωτερικοὺς σιδερένιους νόμους, ποὺ καμιά δύναμη δέν μπορεί νὰ τοὺς ἀλλάξει καὶ μόνο τὸ πολὺ ὁ ἄνθρωπος, ἂν θελήσει, μπορεί νὰ τοὺς σπουδάσει.

Ἐντὶ λοιπὸν νὰ προσπαθήσει νὰ μάθη ποιοί εἶναι οἱ νόμοι αὐτοὶ ποὺ διευθύνουν τὴν κοινωνία, παρουσιάστηκε ὁ ἴδιος μὲ δικούς του αὐθαίρετους νόμους, βγαλμένους ἀπ' τὸ κεφάλι του, μὲ δικές του ἐτοιμὲς ιδέες, ποὺ τὶς νόμιζε σωστὲς ἐκ τῶν προτέρων καὶ ποὺ θέλησε μὲ τὸ στανιδὸ νὰ τὶς κολλήσει στὴν κοινωνία. Ἐντὶ νὰ προσαρμοθεῖ αὐτὸς στὴν ἔξω πραγματικότητα τῆς ζωῆς, θέλησε νὰ φέρει τὴν κοινωνία στὰ νερά του, στὶς ιδέες του, στὰ αἰσθήματά του καὶ στὴν ἰδιοσυγκρασία του.

Τὴ δεύτερη λάθος ποὺ ἔκανε καὶ ποὺ μαζί μὲ τὰ κατοπινα εἶναι συνέπεια τοῦ πρώτου, ἦταν ἡ μεγάλη σημασία ποὺ

ἔδωκε στίς ἀψηλές ἀνθρωπιστικές ιδέες καί στή δύναμη τῆς λογικῆς πειθοῦς. Σ' αὐτά ἀπάνω στήριξε τήν κριτική του γιά τήν κοινωνία, μ' αὐτά πίστεψε πῶς θά καταπείσει τοὺς ἀνθρώπους νά παραδεχθοῦν τὸ νέο του κοινωνικό σύστημα. Τί ὠραιότερο, σκέφτηκε, καί πειστικώτερο πράμα ἀπὸ τὴ λογική καί τίς ἀψηλές εὐγενικές ιδέες! Ποιὸς θά μπορέσει νά τίς ἀντισταθεῖ καί νά ἀντεῖπει σ' αὐτές; Εἶναι περίεργη πράγματι ἡ πίστη αὐτῆ τῶν ἀνθρώπων στὰ δυὸ αὐτά πράματα καί ἀκόμα θά μᾶς δοθεῖ εὐκαιρία νά μιλήσωμε γιά τήν ἀνθρώπινη αὐτῆ ἀδυναμία. Δέν σκέφθηκε καθόλου ὁ νέος μας ὅτι ἡ λογική καί οἱ ἀψηλές ιδέες εἶναι παρμένες ἀπὸ μέσα του καί μπορεῖ νά μὴ συμφωνοῦν μέ τήν ἔξω πραγματικότητα τῆς ζωῆς. Καί ἂν ἀκόμη εἶναι κοινές σέ πολλοὺς ἀνθρώπους δὲ σημαίνει τίποτε, ἀφοῦ ἡ καθημερινή πείρα μᾶς δείχνει φανερά πόσον ὀλίγο ἐπηρεάζεται ἡ ζωὴ ἀπὸ ιδέες καί λογικές καί πῶς χιλιάδες χρόνια τώρα δέν κατόρθωσαν αὐτές νά διορθώσουν τήν κοινωνία καί νά πραγματοποιήσουν τὸ προαιώνιο ἀνθρωπιστικό τους ὄνειρο. Θά πεῖ πῶς ἔξω ἀπὸ τὴ λογική καί τίς ἀψηλές ιδέες πρέπει νά ζητηθοῦν οἱ πραγματικές αἰτίες ποὺ κινοῦν τὸν τροχὸ τῆς κοινωνίας.

Τὸ τρίτο λάθος ποὺ ἔκανε καί ποὺ ἔχει ἄμεση σχέση μέ τὸ προηγούμενο, εἶναι ἡ περίεργή του τάση νά μὴν δώσει καμιὰ σχεδὸν σημασία στὸν ψυχικὸ παράγοντα τοῦ ἀνθρώπου, στὸν παράγοντα τῆς θελήσεως. *Ὅλα τὰ πῆρε ζητήματα μυαλοῦ, ζητήματα ἀπλῆς κατανοήσεως. Γι' αὐτὸν ἂν ἡ κοινωνία βρῖσκεται σὲ κακὰ χάλια σ' αὐτὸ δὲ φταίει ἡ καλὴ θέληση τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ ἡ ἀμάθειά τους, ἡ μὴ ὀρθὴ κατανόηση ἐκ μέρους των τῆς πραγματικότητας, τῶν ἀληθινῶν συμφερόντων τους. Στούς ἀμορφώτους φταίει ἡ ἀ-

γραμματοσύνη και στους μορφωμένους ή στρεβλή αντίληψη που τους εμποδίζει δήθεν να καταλάβουν την πραγματική αίτεια του κακού.

Κατά βάθος όμως έχουν καλές διαθέσεις όλοι τους και είναι πρόθυμοι να κάνουν το καλό άμα τους το δείξει κανείς.

Και πάλιν ο ευγενικός νέος μας δεν μπόρεσε να καταλάβει ότι την αίτεια του κακού πρέπει να την γυρέψει αλλού, παρά στην ελαττωματικότητα δήθεν του μυαλού των ανθρώπων. Δεν υποψιάστηκε ότι το μυαλό τους μπορεί να δουλεύει πολύ καλά, αλλά να υπάρχουν άλλοι ισχυροί λόγοι, τίποτε ψυχικά εμπόδια, ή υλικά συμφέροντα, που εμποδίζουν πολλούς ανθρώπους να πάρουν το λογικό και δίκαιο δρόμο που αυτός επιθυμεί. Και τότε δεν είναι πια η λογική και η μόρφωση που τους λείπει, αλλά ακριβώς η καλή θέληση, ή ηθική αυταπάρνηση για τους άλλους. Έτσι το ζήτημα από νοητικό, όπως το φαντάστηκε ο νέος, καταντᾶ να είναι ψυχικό!

Τη τέταρτο και τελευταίο λάθος του είναι αλληλένδετο και σφιχτοδεμένο με το προηγούμενο. Μή παραδεχόμενος κακή θέληση στους ανθρώπους, καταντᾶ σιγά σιγά να τους εξιδανικεύσει δλότελα. Τους φαντάζεται ως όντα όχι μόνο φύσει καλά και αγαθά, αλλά και τελείως ανιδιοτελή, πρόθυμα πάντοτε να εργαστούν για το κοινό καλό και για την ευτυχία της κοινωνίας. Σ' αυτή του την εξιδανίκευση της φύσεως του ανθρώπου στηρίζεται η απλοϊκή του πίστη στο εύκολο διόρθωμα της κοινωνίας, τα άφελῃ θεραπευτικά του μέσα που φαντάζεται, να φωτίσει με διδαχές τον κόσμο δείχνοντάς του το σωστό δρόμο της σωτηρίας. Μή κάμνοντας διάκριση μεταξύ των ανθρώπων, νομίζοντας ότι όλοι έξ ίσου είναι καλοί και πρόθυμοι, αποτείνεται με τὰ ίδια λόγια σ'

δλους άνεξαιρέτως: πλούσιους και φτωχούς, ισχυρούς και αδυνάτους, μορφωμένους και άγραμμάτους, πιστεύοντας ότι δλοι είναι ίκανοί έξ ίσου να τον άκούσουν και να κατηχηθούν!

Δέν κατάλαβε και πάλιν ό ιδεολόγος μας ότι οι άνθρωποι δέν είναι τόσο καλοί και άνιδιοτελείς όπως τους φαντάστηκε και δέν παρασύρονται εύκολα από θεωρίες δσον όρθολογιστικές και ήθικολογικές και νανε. Προτιμούν να μένουν κολλημένοι στην πραγματικότητα της ζωής και ως έχει ένα σωρό έλαττώματα και τρωτά. Γι' αυτό και το κήρυγμά του δέν έφερε κανένα αποτέλεσμα. Οι πλούσιοι και οι ισχυροί τον άκουσαν γελώντας για την άφέλειά του να πιστέψει ότι μπορεί να τους πείσει, ενώ οι φτωχοί και οι αδύνατοι κουνούσαν με δυσπιστία το κεφάλι τους, πεισμένοι ένδόμυχα, πως με λόγια, όσο δίκαια και να ναι, δέν αλλάζει ή ζωή και πως όλα αυτά θα πάν χαμένα στον άέρα.

Και αν κατώρθωσε να πείσει προσωρινώς μερικούς αυτούς θάσαν σαν κι' αυτόν άπειρα, αίσθηματικά παιδιά, ή το πολύ τίποτε έξημμένα μυαλά και άνήσυχοι χαρακτήρες, που δέν μπορούν βέβαια να χουν κανιά σημασία μέσα στον άμείλικτο όδοστρωτήρα της πραγματικότητας της ζωής. Έπειδή είναι πολύ χαρακτηριστικός ό τρόπος με τον όποιον έδρασε ό όνειροπόλος νεανίας μας και θα μας χρησιμεύσει κατόπι στις παραβολές μας με άλλους ως ένας τύπος, θεωρούμε καλό να τον ανακεφαλαιώσουμε συντομώτατα.

Παρεγνώρισε την ιστορική πραγματικότητα και φαντάστηκε πως καθένας μπορεί να αλλάξει την κοινωνία. Έδωσε μεγάλη σημασία στη λογική και τις άψηλές ιδέες και έν γένει στον νοητικό παράγοντα' τουναντίον παρεγνώρισε τελείως τον ψυχικό και βουλευτικό. Έξιδανίκευσε φοβερά την

άνθρώπινη φύση και στο τέλος έδημιούργησε ένα όνειρώδες κοινωνικό σύστημα στηριζόμενο σε άψηλές άφηρημένες ιδέες, νομίζοντας ότι μ' αυτό μπορεί να αντικαταστήσει την πραγματικότητα της ζωής.

Και είναι άξιο περιεργείας ότι όλοι σχεδόν οι ένθουσιώδεις και αισθηματικοί νέοι που ένδιαφέρονται για την κοινωνία με τον ίδιο πάντοτε στερεότυπο τρόπο λύνουν τα διάφορα κοινωνικά προβλήματα. Καταστρώνουν άπάνω - κάτω τους ίδιους φιλοσοφικούς συλλογισμούς, δίνουν τις ίδιες ψυχολογικές εξηγήσεις, προτείνουν τα ίδια περίπου θεραπευτικά μέσα.

Πράγμα που άποδεικνύει ότι το ανθρώπινο μυαλό σε ώρισμένη ηλικία έχει ένα όλοτελα καθωρισμένο τρόπο έκφάνσεως και λειτουργίας. Ο νεανικός αυτός τρόπος του φιλοσοφείν επί της κοινωνίας πολλές φορές παραμένει ό ίδιος και στην άνδρική ηλικία και δέν είναι καθόλου σπάνιο να βλέπη κανείς καμιά φορά και γέροντες να σκέπτονται και να αντιδροϋν στα κοινωνικά φαινόμενα άκριδώς κατά τον ίδιο ένθουσιώδη, αισθηματικό τρόπο, όπως και οι νέοι. Η έπιστήμη μάλιστα απέδειξε σήμερα, ότι και ο λ ό κ λ η ρ ο ς ή ά ν θ ρ ω π ό τ η ς, επί χιλιάδες χρόνια, ως τον περασμένο σχεδόν αιώνα, φιλοσοφοϋσε για την κοινωνία με τον ίδιο σχεδόν νεανικό, αισθηματικό, ένθουσιώδη τρόπο. Βρισκότανε δηλαδή στο νεανικό στάδιο της κοινωνικής της σκέψεως. Δέν είχε άκόμα ώριμάσει κοινωνικώς όπως ή έποχή μας. Διότι ναι μέν ή άνθρωπότης έως τελευταία είχε κάνει μεγάλη πρόοδο σε μερικά πράγματα, ιδίως σε κείνα που έξαρτώνται άπό την φαντασία, το καλλιτεχνικό αισθημα και την άφηρημένη είκαστική σκέψη, ώστόσο έμεινε πολύ πίσω στη θετική πειραματική έπιστήμη και στην τεχνική βιομηχανική τελειοποίηση της ζωής. Και έπειδή άπό τα τελευταία

αὐτὰ κυρίως ἐξαρτᾶται, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, ἡ ἀνάπτυξη, τελειοποίηση καὶ εὐρύτητα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, γι' αὐτό, ἐπειδὴ αὐτὰ ἔμεναν στάσιμα ἐπὶ αἰῶνας, κυλιότανε καὶ ἡ ἀνθρωπότης χιλιάδες χρόνια στὰ ἴδια σχεδὸν πάντοτε ἀπλᾶ ἀγροτικά καὶ χειροτεχνικά ἀχνάρια τῆς ζωῆς, ποὺ ἀναγκαστικά βαστοῦσαν τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ καὶ τὸ ἀνθρώπινο μυαλὸ στὴν ἴδια πάντοτε ἀπλοϊκὴ κατάσταση ἐκφάνσεως καὶ λειτουργίας. Τουναντίον ὁ δέκατος ἔννατος αἰῶνας, μόνος του, ἦταν τόσο ἀφαντάστως πλούσιος ἀφ' ἑνὸς σὲ θετικὴ ἐπιστήμη καὶ τεχνικὴ βιομηχανικὴ τελειοποίηση, ἀφ' ἑτέρου σὲ πολιτικὰ γεγονότα καὶ κοινωνικὲς ἐπαναστάσεις, ὥστε ἐδυνάμωσε τὴν ἐπιστημονικὴ, ψυχολογικὴ καὶ κοινωνιολογικὴ πείρα τῆς ἀνθρωπότητος πολὺ περισσότερο, παρὰ ὅλοι οἱ προηγούμενοι αἰῶνες μαζί. Ὅτι ἐπὶ χιλιάδες χρόνια μαζευτότανε ὡς ἀκατέργαστο, ἀτακτοποιήτο καὶ ἀσυνάρτητο ὕλικό, βρῆκε στὸν δέκατο ἔννατο αἰῶνα τὴν τακτοποίηση, συστηματοποίηση καὶ περαιτέρω ἐπιστημονικὴ ἐξέλιξή του. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ τελευταῖος αὐτὸς μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀφετηρία νέας ὁλότελα ζωῆς γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα.

Τὸ νεανικὸ αὐτὸ τρόπο τῆς κοινωνικῆς σκέψεως, ποὺ ὅλα τὰ ζητήματα τὰ λύει μὲ τὸ αἶσθημα καὶ μὲ διάφορες θεωρητικὲς ἀνθρωπιστικὲς ιδέες τὸν ὀνομάζει σήμερα ἡ ἐπιστήμη ὑποκειμενικό, αἰσθηματικὸ τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι: **ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ.**

Ἐπίσης τὸν ὀνομάζει καὶ **Ὁ ὑποπιστικόν**, διότι οἱ σκέψεις του δὲν στηρίζονται στὰ διδόμενα τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας, ὅπως τὰ διέπλασε ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη, ἀλλὰ σὲ αὐθαιρέτους φανταστικοὺς συλλογισμούς, ποὺ βάση ἔχουν πάντοτε **μὶ ἀ ἀ φ η ρ η μ ἔ ν η ἔ ν ν ο ι α**, περ

κοινωνικής δικαιοσύνης λ.χ. κοινωνικής εὐτυχίας — ἀπολύτου — ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου, ἀπολύτου τελειότητος τῆς ζωῆς κτλ. κτλ.

Εἴτε ὑποκειμενική κοινωνιολογία τὴν ὀνομάσωμε εἴτε οὐτοπιστική, τὸ πρᾶγμα μένει τὸ ἴδιο. Ἔχομε νὰ κάνωμε πάντοτε μὲ ἓνα τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι, πού φαντάζεται ὅτι μπορεῖ νὰ ἀλλάξῃ τὰ πράγματα τῆς κοινωνίας μὲ αἰσθηματολογίες, ἀνθρωπιστικές ιδέες καὶ ἐτοιμούς ἐκ τῶν προτέρων θεωρητικούς συλλογισμούς, χωρὶς κἄν νὰ ὑποψιασθῇ ὅτι ἡ λογικὴ τῶν ἀνθρώπων δὲν συμπίπτει καθόλου μὲ τὴ λογικὴ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος καὶ ὅτι ἡ τελευταία αὕτη ἔχει δικούς της νόμους σιδερένιους σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους ζεῖ καὶ ἐξελίσσεται ἡ ἰσότης της. Ἔπρεπε νὰ περάσουν χιλιάδες χρόνια γιὰ νὰ καταλάβῃ ἡ ἀνθρωπότης τὸ ἀπλούστατο αὐτὸ πρᾶγμα.

Ὅπως εἶπαμε παραπάνω, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἐνθουσιῶδεις οὐτοπιστὰς νέους ἐξακολουθοῦν τὰ ὑποκειμενικὰ ἰδεολογικά τους κηρύγματα καὶ ἀφοῦ περάσει ἡ νεανική τους ἡλικία καὶ καμιά φορὰ μάλιστα καὶ ὅταν γεράσουν. Σ' αὐτοὺς τὸ ἀνθρωπιστικὸ, ἰδεαλιστικὸ στοιχεῖο εἶναι τόσο δυνατό, τόσο πολὺ ἀνεπτυγμένο, ὥστε πνίγει κάθε ἄλλη σκέψη μέσα τους, κάθε ἱκανότητα νὰ ἀντιμετωπίσουν ψύχραιμα τὴν πραγματικότητα τῆς ζωῆς. Στὸ τέλος τοὺς γίνεται μιὰ μονομανία, μιὰ ἀπαραίτητη ἀνάγκη τῆς ψυχῆς τους, χωρὶς τὴν ὁποῖαν δὲν μποροῦν νὰ ζήσουν. Καταντοῦν τελείως σκλάβοι τῆς ιδέας τους. Ἀπὸ τέτοιους ἀδιορθώτους ἰδεολόγους στρατολογοῦνται καὶ σήμερα ἀκόμα οἱ διάφοροι ἀντιπρόσωποι τῶν πολυαρίθμων ὑποκειμενικῶν ἐπαναστατικῶν συστημάτων, τὰ ὁποῖα θὰ ἀναφέρωμε σύντομα παρακάτω.

Ἄλλὰ δὲν εἶναι ὅλοι οἱ ἐνθουσιώδεις νέοι τόσον μονομερεῖς οὔτε καὶ παραμένουν σὲ ὅλη τους τὴν ζωὴν στὰ ἴδια νεανικὰ ἰδεολογικὰ ὄνειρα. Οἱ περισσότεροι δίπλα μὲ τὸν ἐνθουσιασμό τῆς ζωῆς ἔχουν καὶ τὴν ἱκανότητα τῆς παρατηρητικότητος καὶ οὐχὶ λιγώτερο ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἀνεπτυγμένο καὶ τὸ αἰσθημα τῆς πραγματικότητος.

Ἐνὸσω εἶναι νέοι ἀκόμα καὶ δὲν ἔχουν μεστωμένο τὸ μυαλό τους, τὸ αἰσθημα μέσα τους ὑπερνικᾷ τὴν σκέψη καὶ τοὺς ρίχνει μοιραίως σὲ ὅλες τὶς ὑπερβολές τῆς ἰδεολογικῆς ὑποκειμενικῆς σκέψεως. Χτίζουσιν καὶ αὐτοὶ μὲ τὴν φαντασία τους χρυσᾶ παλάτια καὶ ἐπιγεῖους παραδείσους.

Μόλις ὁμῶς περάσουν τὰ φούμαρα τῆς νεότητος καὶ κατασταλάξῃ καλύτερα τὸ μυαλό τους, κουρασθῆ δὲ συνάμα καὶ ἡ ψυχὴ τους ἀπὸ τὶς μεγάλες φράσεις, γεννᾶται μέσα τους μιὰ ἀντίδραση, παρουσιάζεται ἡ ἀνάγκη τῆς πραγματικότητος, ἡ ἀνάγκη νὰ δοῦν τὰ πράγματα ὅπως εἶναι καὶ νὰ μὴ θαυκαλίζωνται πλέον μὲ ἀπραγματοποίητα ὄνειρα καὶ ἀκατόρθωτα πράγματα.

Βλέπουν καθαρὰ τώρα ὅτι ὁ ἔξω κόσμος ἔμεινε ὁλότελα ἀσυγκίνητος στὶς διδαχές τους καὶ ὅτι κανεὶς δὲν αἰσθάνθηκε τὴν παραμικρὴ ἐπιθυμίαν νὰ ἀλλάξῃ σὲ τίποτε τὸ βίον τοῦ χάριν τῶν ἰδεῶν των.

Ἐπομένως, κάμνοντας αὐτὸ ποῦ ἔκαμναν, εὐχαριστοῦσαν μόνον τὸν ἑαυτὸν τους χωρὶς νὰ φέρουν κανένα θετικὸ ἀποτέλεσμα. Θᾶταν λοιπὸν καλύτερο ἀντὶ νὰ χάσουν τὸν καιρὸν τους προσπαθώντας μάταια νὰ φέρουν τὸν κόσμον στὰ νερά τους, νὰ προσαρμοσθοῦν οἱ ἴδιοι στὴν ἔξω πραγματικότητα τῆς ζωῆς.

Καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα νὰ καταλάβουν ποιοὶ εἶναι ἐπὶ τέλους οἱ λόγοι ποῦ κάνουν τὴν κοινωνίαν νὰ εἶναι τόσο δυσκίνητη,

τόσο δύσκολη γὰ παραδέχεται νέες ιδέες καὶ γὰ ἀλλάζῃ τὰ συστήματά της. Καὶ ἀρχίζει τώρα ὁ εὐγενικὸς νεανίας νέα σειρά συλλογισμῶν γιὰ τὴν κοινωνία ἐκ διαμέτρου ἀντίθετη μὲ ἐκεῖνες ποὺ ἔκαμνε ὡς τὰ τώρα. Προηγουμένως ἤθελε γὰ διαδώσῃ στὴν κοινωνία δικές του ἑτοιμὲς ιδέες, ποὺ παραδόξως τις θεωροῦσε ἐκ τῶν προτέρων σωστές. Τώρα ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴν προπαγάνδα τοῦ ζητᾶ γὰ μάθη, γὰ φωτισθῆ, γὰ καταλάβῃ τὴν πραγματικότητα. Κάνει δηλαδὴ μιὰ ἐργασία ἐρευνητικὴ, ἀναλυτικὴ, ἀντικειμενικὴ. Καὶ στὴ νέα του ἔρευνα ἀρχίζει ἀπὸ τὸ πρῶτο κεφαλαιῶδες λάθος ποὺ ἔκαμνε, γὰ νομίζῃ δηλαδὴ ὅτι ἡ αἰτία ποὺ ἡ κοινωνία εἶναι ἐλαττωματικὴ, εἶναι ἡ ἀμάθεια δῆθεν καὶ ὄχι ἡ κακὴ θέληση τῶν ἀνθρώπων. Ἀρχίζει γὰ ἀμφιδάλλῃ τώρα τελείως γιὰ τὴ θεωρία αὐτὴ. Ἡ πείρα τὸν ἐδίδαξε ὅτι ἀκριβῶς οἱ περισσότερον μορφωμένοι, οἱ πιὸ ἔξυπνοι καὶ τριμμένοι μὲ τὴν ζωὴ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ὀλιγώτερο προσέχουν στὶς ιδεολογικὲς θεωρίες καὶ ὀλιγώτερο ἐπιθυμοῦν τὴν διαρρύθμιση τῆς κοινωνίας ἐπὶ νέων βάσεων.

Τί συμβαίνει λοιπόν; Θὰ πῆ πὼς τὸ ζήτημα τῆς διορθώσεως τῆς κοινωνίας δὲν εἶναι τόσο ζήτημα μυαλοῦ καὶ γνώσεων, ὅσον ζήτημα ψυχικῆς ἐπιθυμίας, καὶ πὼς βαθύτεροι ψυχικοὶ λόγοι, ἐμποδίζουν τὴ διάδοση τῶν ἀνθρωπιστικῶν ιδεῶν.

Ποιοὶ γὰναι ἄρα γε οἱ ψυχικοὶ αὐτοὶ λόγοι; Μήπως εἶναι τίποτε προλήψεις βαθειὰ ριζωμένες, μήπως εἶναι κεκτημένες συνήθειες ποὺ δύσκολα ἀλλάζουν ἢ ἐπὶ τέλος τίποτα συμφέροντα ποὺ κάνουν τοὺς πολλοὺς γὰ εἶναι εὐχαριστημένοι μὲ τὸ ὑπάρχον καθεστῶς;

Ἀρχίζει τώρα μὲ ἄλλα μάτια, πιὸ ψυχραῖμα, γὰ βλέπῃ τὴν κοινωνία, πιὸ ἤρεμα, πιὸ συγκαταβατικὰ γὰ κρίνῃ τὰ

πράγματα. Καταλαβαίνει πια ότι κάποιοι λόγοι σοβαροί ανεξάρτητοι από τη θέληση του ανθρώπου αναγκάζουν την κοινωνία να είναι ελαττωματική. Παύει να αγανακτῆ πλέον έναντίον της και είναι πρόθυμος να τῆς συγχωρήσῃ πολλά. Και ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλὰ τοῦ φαίνεται τώρα, πῶς δὲν είναι και τόσο κακὴ ἡ κοινωνία ὅπως τὴν ἐφαντάζετο πρὶν. Βέβαια μπορούσε νὰ ἦταν καλύτερη, ἀλλὰ μπορούσε νὰ ἦταν και πολὺ πῶς χειρότερη, ὅπως και πράγματι ἦταν ἄλλοτε ὅταν ἡ ἀνθρωπότης βρισκότανε σὲ τελείως βάρβαρη κατάσταση. Ἦταν φυσικῶς ἀδύνατο οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ μονομιᾶς ἀπὸ ἄγρια ζῶα τοῦ δάσους νὰ μετατραποῦν σὲ ἰδεώδη κοινωνία ἀγγέλων! Ἀναγκαστικὰ ἔπρεπε νὰ περάσουν διάφορα μεταβατικὰ στάδια ἀναπτύξεως, πὺ βέβαια ὅσον και νὰ ἦσαν καλύτερα τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, πάντοτε θὰ εἶχαν τὰ ἐλαττώματά τους. Τὸ ὅτι ὁμως δὲν μένει ἀκίνητη ἡ κοινωνία, ἀλλὰ διαρκῶς προοδεύει, διαρκῶς βαίνει πρὸς τὸ καλύτερον, αὐτὸ ἤδη εἶναι κατιτί, εἶναι πολὺ σπουδαῖο, ἴσως νὰ εἶναι τὸ πᾶν. Ἔτσι ὑπάρχει ἐλπίδα μιὰ μέρα ἡ κοινωνία νὰ φθάσῃ μόνη της και στὴν ὄνειρεμένη τελειότητά της.

Και τώρα πλέον ὁ ἐπαναστάτης νεανίας, ὁ μέχρι τοῦδε φανατικὸς και ἀμελίκτος, συνδιαλάττεται μὲ τὴν κοινωνίαν. Συμφιλιώνεται μὲ τὴν ἀτέλειά της και χωνεύει καλὰ τὴν σχετικότητα τῶν πραγμάτων. Προσπαθεῖ μόνον νὰ καταλάβῃ καλύτερα τοὺς νόμους πὺ διέπουν τὴν β α θ μ ι α ἰ α ἐ ξ ἔ λ ι ξ ἡ τῆς κοινωνίας. Ἀποτείνεται σὲ ἐμπειροτέρους φίλους του, καταφεύγει σὲ σοβαρὰ ἐπιστημονικὰ συγγράμματα και βρίσκει ἐπὶ τέλους μιὰ λύση στὰ προβλήματα πὺ τὸν ἐνδιαφέρουν. Τὸ μεγάλο βῆμα τὸ ἔκανε ὁμως. Ἐκατάλαβε στὸ τέλος ὅτι ἡ κοινωνία εἶναι ὀργανισμὸς ἀνεξάρτητος, μὲ δικούς της ἐσωτερικοὺς νόμους, σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους

ζει και εξελίσσεται, όπως κάθε άλλος φυσικός οργανισμός, και ότι οι διάφορες υποκειμενικές ιδέες, επιθυμίες και αισθήματα των διαφόρων ατόμων, δεν έχουν τίποτε να κάνουν με τους αντικειμενικούς αυτούς νόμους της κοινωνίας. Γελά τώρα με την πρώτη του αφέλεια να νομίζω ότι με μερικές αφηρημένες ανθρωπιστικές ιδέες και θεωρητικές διδαχές μπορούσε να αλλάξει την κοινωνία.

Τη μεθοδολογική εξέλιξή του την έτελείωσε! Από υποκειμενικός, αισθηματικός, ουτοπιστής κοινωνιολόγος, έγινε τώρα αντικειμενικός παρατηρητής της κοινωνίας και επιστημονικός σπουδαστής αυτής. Η μέθοδος αυτή της παρατήσεως και σπουδής στην οποία κατέληξε ονομάζεται από την επιστήμη: αντικειμενικός τρόπος της κοινωνικής σκέψεως, **α ν τ ι κ ε ι μ ε ν ι κ ή κ ο ι ν ω ν ι ο λ ο γ ί α**. εν αντιθέσει με την προηγουμένη που αναφέραμε παραπάνω, την υποκειμενική. Με απλά και χτυπητά λόγια είδαμε λοιπόν πώς εξελίσσεται η κοινωνική σκέψη μέσα σ' ένα ζωντανό άνθρωπο.

Προτού προδοῦμε στην απαρίθμηση των σπουδαιότερων κοινωνικῶν συστημάτων, υποκειμενικῶν και αντικειμενικῶν, θάταν καλό, ως συμπλήρωμα των προηγουμένων, να δώσωμε και μιὰ ἄλλη ἀνάλυση τῶν δύο μεθόδων, **π ι ὀ γ ε ν ι κ ῆ** καὶ **θ ε ω ρ η τ ι κ ῆ**, πού να δεικνύη καλύτερα τίς λογικές, φιλοσοφικές και ψυχολογικές βάσεις τῶν δύο τρόπων τοῦ σκέπτεσθαι.

Ἡ υποκειμενική κοινωνιολογία προϋποθέτει ότι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν αὐτοτελές και ἀνεξάρτητο, με ἐλεύθερη βούληση και ἐλεύθερη σκέψη. Οἱ ιδέες του εἶναι δῆθεν ἀνεξάρτητα γεννήματα τοῦ ἐγκεφάλου του, πηγάζοντα ἀπὸ μιὰ Ἐσωτερική ἀτομική ἐμπνευση, ἀνεξάρτητη ἀπὸ κάθε ἐξωτερική ἐ-

πίδραση τόπου και χρόνου. Ἡ ψυχὴ του και τὸ ἐμπεριεχόμενό της εἶναι τελείως αὐτοτελῆ και δὲν ἐπηρεάζοντο ἀπὸ τὸ ἔξω ὕλικὸ τοῦ περιβάλλοντος. Οἱ πράξεις του προὑποτίθεται ὅτι εἶναι συνέπεια τῶν ιδεῶν του και ἐπομένως μπορεῖ νὰ δώσῃ σ' αὐτὲς ὅ,τι κατεύθυνση θελήσῃ. Ἡ κοινωνία κατ' ἀνάγκην δὲν εἶναι ἄλλο τι παρὰ ἓνα ἀπλὸ ἄθροισμα τέτοιων ἐλευθέρων, αὐτεξουσίων ἀτόμων. Ὅπως τὸ ἄτομο σύμφωνα μετὶς ιδέες του ρυθμίζει κατὰ βούληση τὸν ἀτομικὸ του βίον. Ἔτσι και ἡ κοινωνία μπορεῖ κάλλιστα νὰ ρυθμίσῃ τὴ διαγωγή και κατεύθυνσὴ της κατὰ βούληση, ἀρκεῖ μόνο νὰ θελήσῃ νὰ τὸ κάνη, νὰ συντρέξουν δηλαδὴ ἡ καλὴ θέληση και ἡ ὀρθὴ σκέψη ὄλων τῶν πολιτῶν. Καὶ ἐὰν αὐτὸ δὲ συνέβηκε ὡς τὰ τώρα, τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀμάθεια και τὴν ἔλλειψη μορφώσεως τῶν περισσοτέρων πολιτῶν. Ἄλλ' αὐτὸ δὲ σημαίνει τίποτε! Ἀρκεῖ στὸ μέλλον νὰ βρεθοῦν οἱ κατάλληλοι ἱεραπόστολοι, νὰ διδάξουν τὰ ὀρθὰ και πρέποντα και ἀμέσως θὰ διορθωθῇ ἡ κοινωνία, ἡ ὁποία διψᾷ λογικὴ και δικαιοσύνη! Ἀρκεῖ κανεὶς νὰ διαδώσῃ μεγάλες ιδέες, ὑψηλὰ ιδεώδη, ὠραῖα συστήματα, ὅσο τὸ δυνατὸ δικαιότερα και ἀνθρωπινιώτερα και ἡ κοινωνικὴ ἀναγέννηση εἶναι ἐξησφαλισμένη! Αὐτὸς εἶναι ὁ στερεότυπος ὑποκειμενικὸς τρόπος τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα, ὁ ὅσον ἄλλως τε συμφυῆς στὸ κοινὸ ἀνθρώπινο μυαλὸ και ὁ συμπίπτων τελείως μετὰ δλόκληρο τὸ παιδαγωγικὸ μας σύστημα. Χωρὶς ὑπερβολὴ τὰ ἐννέα τουλάχιστον δέκατα τῶν ἀνθρώπων σκέπτονται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον και ἐπὶ χθὲς ἀκόμη ὄλοι σχεδὸν οἱ κοινωνιολογοῦντες φιλόσοφοι ἐστήριζαν τὰ συστήματά τους σὲ παρόμοιους ὑποκειμενικοὺς ὑπολογισμοὺς.

Ἡ ἀντικειμενικὴ κοινωνιολογικὴ σκέψη ὁδηγεῖ τὸν ἀν-

θρωπο σὲ ἄλλο δλότελα σύστημα συλλογισμῶν, ἐκ διαμέτρου ἀντίθετο μὲ τὸ προηγούμενο.

Ἡ ὕπαρξη τοῦ ἀνθρώπου δὲν παρουσιάζει τίποτε τὸ ἀπὸλυτο καὶ εἶναι τὸ σχετικώτερο τῶν πραγμάτων. Ναι μὲν ὁ ἄνθρωπος μόνος του δημιουργεῖ τὴν ἱστορία του, ἀλλὰ τὸ κάνει ὄχι εὐσυνείδητα καὶ μὲ ἐλεύθερη θέληση. Χρησιμεύει βέβαια ὁ ἴδιος ὕλικὸ τῆς ἱστορίας του, ἀλλ' αὐτὴ πλέκεται καὶ προχωρεῖ μηχανικῶς παρασέρνοντας καὶ αὐτὸν τυφλὰ ἀπὸ πίσω της, ὑπηρετῶντας νόμους, στοὺς ὁποίους δὲν μπορεῖ νὰ ἀντισταθῇ ἢ θέληση τοῦ ξεχωριστοῦ ἀτόμου. Κάθε ἄνθρωπος μόλις γεννηθῆ βρῖσκει μπροστά του μίαν κοινωνίαν ἑτοιμῆ, ἢ ὁποία τὸν ἀρπάζει ἀμέσως, τοῦ ἐπιβάλλει τὴ γλῶσσα της, τὴ θρησκεία της, τὰ ἥθη καὶ ἔθιμά της, τὰ συστήματά της, τίς ἰδέες της, μεταχειριζομένη πρὸς τοῦτο ἰσχυρότατα ὑπνωτιστικὰ μέσα: τὴν ἐκκλησία, τὴν οἰκογένεια, τὸ σχολεῖο, τὰ διάφορα κοινωνικὰ ἰδρύματα, τίς τρεχούμενες φιλοσοφικές, ἐπιστημονικές, καλλιτεχνικές δοξασίες κτλ. Ὅλα αὐτὰ ὑπνωτίζουν δλότελα τὸ ἄτομο, τὸ νέο μέλος τῆς κοινωνίας, ἀφομοιώνοντας αὐτὸ τελείως μὲ τὸ λοιπὸ ὕλικὸ τῆς κοινωνίας. Πῶς μπορεῖ λοιπὸν νὰ βρεθῆ ἐλεύθερη θέληση καὶ ἐλεύθερη ἔμπνευση μέσα στὸ νέο αὐτὸ πολίτη, ἀφοῦ ὄχι μόνον ἡ γέννησή του ἦταν ἀποτέλεσμα ξένης θελήσεως, ἀλλὰ καὶ ἡ ὄλη του κοινωνικὴ διαπαιδαγώγησις βρισκότανε σὲ ξένα χέρια. Καὶ τώρα ἀκόμα ποὺ μεγάλωσε ἀντιμετωπίζει διαρκῶς ἓνα σωρὸ κοινωνικῆς συνθήκης καὶ ἀνάγκης, ποὺ ἐξουδετερώνουν δλότελα τὴ θέλησή του καὶ τὸν ἀναγκάζουν νὰ προσαρμοσθῇ τελείως μὲ αὐτές. Ναι μὲν ἔχει μέσα του σχηματισμένον δλόκληρον κόσμον παραστάσεων, ἰδεῶν, αἰσθημάτων, ψυχώσεων, ποὺ εἶναι βαθύτατα ριζωμένα στὸ αἷμα του, ἀλλ' ὄλα αὐτὰ δὲν ἔχουν καμιά ἀνεξάρτητη

ἀξία. Ὁ ἴδιος παραδόξως τὰ φαντάζεται ὡς δικά του, προ-ερχόμενα δῆθεν ἀπὸ μιὰ ἐσωτερικὴ ἔμπνευση, καὶ γι' αὐτὸ τὰ λατρεύει καὶ τὰ θεωρεῖ τὰ μόνα ἀγαπητὰ στὴν ψυχὴ του. Ἀλλὰ ὅλα αὐτὰ εἶναι ξένα! Τοῦ τὰ ἔχει δώσει ἀπλούστατα ἡ κοινωνία του καὶ ἐπομένως ὑποστηρίζοντας αὐτὰ δὲν κάνει ἄλλο, παρὰ νὰ στερεώσῃ τὰ ὑπάρχοντα κοινωνικὰ καθεστῶτα. Καὶ ὅπως αὐτὸς ἔπεσε θῦμα καὶ ἀφομοιώθηκε δουλικώτατα μὲ τὴν κοινωνία του, ἔτσι τώρα χωρὶς νὰ τὸ καταλαβαίῃ συγγίγει μαζί μὲ τοὺς ἄλλους νὰ ἀφομοιώσῃ τοὺς νέους πολίτας, ποὺ ὀλοένα γεννιῶνται. Καὶ ἔτσι κατανατᾶ τὸ ἐλεύθερο δῆθεν ἄτομο, κατὰ τοὺς ὑποκειμενικοὺς κοινωνιολόγους, νὰ μὴν εἶναι ἄλλο τι παρὰ ἓνα ὑπνωτισμένο ἑτεροκίνητο σῶμα, ποὺ μυστηριώδεις κοινωνικὲς δυνάμεις τὸ διευθύνουν καὶ τὸ τραβοῦν ὅπως θέλουν ἐδῶ κ' ἐκεῖ. Καὶ ἐνῶ τοῦ ἔμπνέουν τὴν ψευδῆ ἐντύπωση πὼς δρᾷ δῆθεν ὡς ἀνεξάρτητη μονάδα, τὸ ἐκμεταλλεύονται **κοινωνικῶς** καὶ τὸ βάλ-λουν νὰ παίξῃ ὠρισμένο κοινωνικὸ ρόλο, μὲ ὠρισμένο τρόπο, σύμφωνα μὲ τὶς ἐκάστοτε ἀπόκρυφες ἀνάγκες τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Ὁ ἐλεύθερος δῆθεν ἄνθρωπος δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ **κοινωνικὴ μονάδα**, ἓνα ἀπλὸ δηλαδὴ μέλος μιᾶς κοινωνικῆς ομάδος μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς ὁποίας ταυτίζεται δουλικώτατα τὴν ὑπαρξή του. Ἀλλ' ἄραγε ἡ δουλικὴ του αὐτῆ κατάσταση τὸν ἐμποδίζει νὰ βγαίῃ κάποτε ἀπὸ τὴν νάρκη του καὶ νὰ ἀντιδρᾷ στὸ γύρω ὑπνωτιστικὸ περιβάλλον; Κάθε ἄνθρωπος βέβαια ποὺ ἔτυχε νὰ γεννηθῇ μὲ ἰδιαίτερο ἐρευνητικὸ μυαλὸ θὰ αἰσθανθῇ τὴν ἀνάγκη νὰ φιλοσοφήσῃ γιὰ τὰ γύρω φαινόμενα τῆς ζωῆς. Ἀλλ' ἡ ἐρευνά του τότε μόνον θὰ ἔχῃ σημασία δταν ζητήσῃ νὰ μάθῃ τοὺς μυστηριώδεις νόμους ποὺ διευθύνουν ἀσυνείδητα τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐξέ-

λιξη τῆς κοινωνίας. Ἡ μελέτη του αὐτῆ θα τοῦ δείξη ἂν ὑ-
πάρχη ἐλπίδα νὰ φθάσῃ καμιά μέρα μόνη της ἡ κοινωνία
σὲ ἀνώτερα στάδια πολιτισμοῦ. Θα τοῦ δείξη ἀκόμα κατὰ
πόσον εἶναι δυνατό ἡ ἐξέλιξη αὐτῆ νὰ γίνῃ γρηγορώτερα, ἂν
τ ἡ ν ὑ π ο β ο ἡ θ ο υ ν συνειδητὰ οἱ ἄνθρωποι, στηριζό-
μενοι αὐτῆ τῆ φορά σὲ μεγάλη πιά κοινωνικὴ πείρα καὶ ἐπι-
στημονικὴ μόρφωση.

Τὰ τελευταῖα αὐτὰ θα τοὺς δείξουν καθαρὰ π ο ὕ β ρ ι-
σ κ ο ν τ α ι τ ἄ π ρ α γ μ α τ ι κ ἄ ἔ μ π ὅ δ ι α π ο ὗ
δυσκολεύουν τὴν κοινωνικὴ πρόοδο. Ἐπαξ βρεθῆ θετικὰ ἢ
πραγματικὴ αἰτία τοῦ κακοῦ, θᾶναι εὐκολώτερη τότε καὶ ἡ
θεραπεία. Θα θελήσῃ ἴσως τότε ἡ ἀνθρωπότης νὰ ἐφαρμόσῃ
τὰ διδάγματα τῆς ἐπιστήμης γιὰ νὰ ἐπιταχύνη τὴ βελτίω-
ση καὶ τελειοποίησίν της. Καὶ ὅ,τι δὲ μπορέσανε νὰ κάνουν
χιλιάδες χρόνια οἱ αἰσθηματικὲς ἰδεολογίες τῶν ὑποκει-
μενικῶν κοινωνιολόγων, ἴσως κατορθώσῃ στὸ τέλος ἡ ἐπιστή-
μη καὶ ἡ ἀντικειμενικὴ σπουδὴ τῶν νόμων τῆς κοινωνίας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1) 'Επιστολή του Γ. Σκληρού που δημοσιεύθηκε στο περ. «ΓΡΑΜΜΑΤΑ» 'Αλεξανδρείας (1914 τόμ. 2 φύλλ. 17—20 σελ. 289—291), με άφορμή την έρευνα του περιοδικού «για τις μελλοντικές κατευθύνσεις της φυλής». Στη συζήτηση αυτή πήραν μέρος ο Δημ. Ζαχαριάδης, 'Ιων Δραγούμης, Χρ. Χρηστούλάκης, Π. Βλαστός και ο Γεώργιος Παπανδρέου.
- 2) 'Ο Γ. Σκληρός έτοίμαζε μια νέα βελτιωμένη έκδοση του «Κοινωνικού Ζητήματος» με όλα τα σχετικά στοιχεία που προκύψανε από την δίχρονη συζήτηση στο «ΝΟΤΜΑ». Το κεφάλαιο αυτό είναι από τη νέα έκδοση που έτοίμαζε ο συγγραφέας. Δημοσιεύθηκε στο περ. «ΝΕΑ ΖΩΗ» 'Αλεξανδρείας (1915, τόμ. Χ τεύχ. 1—2, σελ. 31—46).
- 3) 'Απόσπασμα από την εισαγωγή του «Κοινωνικού μας προβλήματος» που έτοίμαζε για έκδοση ο Σκληρός (1920). 'Αξίζει έδω να σημειωθεί η αλλαγή του τίτλου από «Κοινωνικό μας Ζήτημα» σε «Κοινωνικό μας Πρόβλημα». Δημοσιεύθηκε στο περ. «ΓΡΑΜΜΑΤΑ» (τόμ. 5, φύλλ. 41, σελ. 198—204).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	Σελ.
1. Είσαγωγή	5
2. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Πολέμου καὶ τῆς Εἰρήνης	13
3. Στoὺς Δημοτικιστὰς	29
4. Ὁ Σκεπτικισμὸς καὶ ἡ φυλὴ μας	45
5. Ὁ Πλεχάνωφ καὶ ἡ ἐποχὴ του	51
6. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ Κοινωνικὸν μας ζήτημα	77
7. Μεθοδολογία (Ἵποκειμενικὴ καὶ ἀντικειμενικὴ κοινωνιολογία	107
8. Σημειώσεις	125

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

**ΟΙ ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ ΤΟΥ Γ. ΣΚΛΗ-
ΡΟΥ ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΑΝ ΣΤΟ ΤΥ-
ΠΟΓΡΑΦΕΙΟ Ε. ΣΤΑΜΠΟΥΛΙΔΗ, ΜΑ-
ΝΗΣ 2, ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟ-
ΣΕΩΝ: «ΠΕΡΓΑΜΗΝΗ» ΚΑΙ «ΔΙΕΘ-
ΝΟΥΣ ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΟΣ», ΙΠ ΠΟΚΡΑ-
ΤΟΥΣ 82. ΕΞΩΦΥΛΛΟ: ΕΛΕΝΗ ΖΑΝΤΕ.**

εφορμια τα' αυρια τα' αυρια τα'
το' αυριο το' αυριο... αυριο αυριο
τα' τα' αυριο τα' τα' αυριο
βραβια 1-2 αυριο, δι' αυριο τα'
αυρια τα' τα' αυριο 1' αυριο
το' αυριο αυρια τα' αυριο τα' αυριο.

αυριο, αυριο τα', αυριο το' αυριο τα' αυριο
τα' τα' αυριο τα' τα' αυριο κοινωνια
αυριο, αυριο τα' αυριο... αυριο 1' αυριο τα'
αυρια αυρια! τα' τα' τα' τα' τα'
αυριο αυριο τα' αυριο αυριο αυριο τα'
αυριο αυριο τα' αυριο τα' αυριο τα' αυριο
αυριο τα' αυριο τα' αυριο αυριο αυριο
αυριο τα' αυριο τα' αυριο αυριο αυριο

Αρχ. 25

Τ. Αυριο